

સુરચંદ્ર ધરમચંદ તરુથી લેટ

૨-૬-૦૩

૨૫૫

શ્રીમાન્ હેમચંદ્ર સૂરીશ્વર નિર્મિત

ત્રીતરાગ સ્તોત્રનું ભાષાંતર.

તથા

જ.નં. ૨૫

શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિવાચક વિરચિતમ્

શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ સુત્રમ્.

શ્રી જી. જી. જી.

જી. જી. જી. જી. જી.

શ્રીમાન્ ૨૧૧૨ જી. જી. જી. જી. જી.

જી. જી.

સં. ૧૯૫૭

વીર સંવત ૨૪૧૭

શુદ્ધિપત્રને લગતી ખાસ સૂચના.

આ બુકમાં જે ગ્રંથના ભાષાંતર આપવામાં આવેલા છે. તેમાં પેલું સદ્ગુણાનુરાગી મુનિ કર્પૂરવિન્યજનું કરેલું છે અને બીજું શ્રી-મહાસાગરાનંદ સૂરિજનું કરેલું છે. પ્રેસમાં છપાતાં ટાઇપો બરાબર ન ઉઠવાથી, પ્રુફ તપાસનારની ભૂલ તેમજ વિષય નહીં સમજવાથી કુટલીક અશુદ્ધિ રહી ગઈ છે. તેનું શુદ્ધિપત્ર કરવા જઈએ તો વિસ્તાર થાય તેમ છે અને તેવા શુદ્ધિપત્રનો ઉપયોગ બહુધા કરવામાં આવતો નથી, તેથી તેવો પ્રયાસ ન કરતાં ખાસ જે ચાર બાજતો સંબંધી વાંચનારને સહેલાઈથી સમજી શકવા માટે ઉપયોગી થવા તેમજ કાંઈ છાપનારની ભૂલ થઈ હોય તો તે દૂર થતા આ નીચે લખવામાં આવ્યું છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૧ ઉપર ૧૫ માં સૂત્રનો અર્થ સમજાય તેવો છપાણો નથી તે અર્થ નીચે પ્રમાણે વાંચવો.

“અઠી દ્વીપમાં ફરતા સૂર્ય અંદ્રે કાળ વિભાગ કરેલો છે તે આ પ્રમાણે—અસંખ્યાત સમયે આવલિકા, સંખ્યાતી ૧ આવળીએ એક ઉછવાસ નિઃશ્વાસ, સાત શ્વાસે એક સ્તોક, સાત સ્તોકે લવ, ૩૮૧ લવે નળિકા, જે નળિકાએ એક મુહૂર્ત, ૩૦ મુહૂર્તે અથવા ૬૦ ઘડીએ એક અહોરાત્ર, ૧૫ અહોરાત્રે એક પક્ષ, જે પક્ષે એક માસ, જે માસે એક ઋતુ, ત્રણ ઋતુએ એક અયન, જે અયને એક વર્ષ, પાંચ વર્ષે એક યુગ, ૮૪ લાખ વર્ષે એક પૂર્વાંગ, ૮૪ લાખ પૂર્વાંગે એક પૂર્વ, અસંખ્યાત વર્ષે એક પલ્યોપમ, દશ કોડકોડી પલ્યોપમે એક સાગ-

૧ આવળી ૪૪૪૬ ઝાઝેરી થાય છે.

શ્રીમાન હેમચંદ્ર સૂરીશ્વર નિર્મિત
શ્રી વીતરાગ સ્તોત્રનું ભાષાંતર.

સ્વધર્મી ભાઇઓ બહેનોને વાંચવા ભણવા નિમિત્તે

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા.

માસ્તર પુરુષોત્તમ બ્રહ્મજી.

સુરત.

પ્રથમાવૃત્તિ

પ્રત ૧૦૦૦

હનુમાનની લીંબડી સામે શ્રી જૈન તિર્થોત્તમ ત્રેલોકી
શા કમુરચંદ ઠાકરશીએ છાપ્યું.
શ્રીહોર. (ઝાડીયાવાડ)

સંવત ૧૯૭૭

વીર સંવત ૨૪૪૭

સને ૧૯૨૧

સૂચના.

આ પુસ્તકને જેમ તેમ, જ્યાં ત્યાં, રખડતું મૂકી આ-
શાંતના કરવી નહિ.

ઊઘાડે મુખે પુસ્તક વાંચવું નહિ.

અશુદ્ધ હાથે પુસ્તકને અડકવું નહિ.

ભણાવનાર ગુરુનો વિનય સાચવવો.

નિતિ અને સદાચારથી વર્તવું.

ભણવું, ભણાવવું, ભણતા દેખીને આનંદિત થવું અને
ભણનારાને સહાય દેવી એથી જ્ઞાનવરણીય કર્મ ટૂંકે છે અને
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મમાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી.

ઉત્તમ કુલાચાર પ્રમાણે વર્તવું.

સહુ કોઈ ભવ્ય આત્માઓને પવિત્ર જ્ઞાનામૃતનો અપૂર્વ
લાભ અનુકૂલતાથી મળે એવા શુભ ઉદ્દેશથી કોઈપણ પુસ્તક
ઉપર કોઈએ પણ મિથ્યા મારાપણાથી મમતાબુદ્ધિ રાખી કોઈ
રીતે પુસ્તકનો દુરઉપયોગ કરવો નહિ પણ પ્રમાદ રહિત
પૂરતી કાળજી રાખી તેનો જાતે લાભ લઈ બીજા ગમે તે જિજ્ઞાસુ
ભાઈ જહેનોને તે પુસ્તકનો છુટથી લાભ લેવા દેવો અને પુસ્તકનો
પવિત્ર ઉદ્દેશ સફળ કરવો એવી રીતે દરેક ભાઈ જહેનોને અત્ય
પૂર્વક ખાસ બલામણુ કરીએ છીએ, જે ઉચ્ચ ઉદ્દેશથી પુસ્તકો
છપાવવામાં આવે છે તે ઉદ્દેશ સફળ થાય અને તેની કોઈ
રીતે આશાંતના થતી અટકે એટલું સૂચવી વિરમિયે છીએ.

ભૂમિકા.

પ્રિય વાંચનાર. !

કલીકાળ સર્વજ્ઞ શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય કે જેઓ આર્યાવર્તના સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વવેત્તા, અસાધારણ વિદ્વાન્, સમર્થ યોગી, મહાન્ પ્રતિભાશાળી કવીશ્વર, અને અલૌકિક શક્તિસંપન્ન મહાપુરુષ હતા. તેઓશ્રીના સમુદ્ર જેવા અગાધ અર્થવાળા અનેક વિષયોથી ગુંથેલા અન્યો તેમની વિદ્વતા, શ્રેષ્ઠતા અને પરોપકાર પરાયણતાની કીર્તિને વિસ્તારી રહ્યા છે. અને અનેક મુમુક્ષુ આત્માઓના હૃદયદર્પણમાં પ્રતિબિંબિત થઈ પોતાના જેવા કરવા મથી રહ્યા છે. એવો એક પણ વિષય નથી કે જે વિષયની સૂક્ષ્મ બાબતો વિષે શ્રીમાને અસરકારક અન્યો ન લખ્યા હોય ! તેઓશ્રીના ન્હાના મોટા દરેક અન્યો સંસ્કૃત સાહિત્ય સમૂહમાં મંડનરૂપ છે. એ સર્વત્ર નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે.

આ “ શ્રીવીતરાગ સ્તોત્ર ” નામનો ભક્તિ યોગનો પદ્યબંધ અન્ય ઉક્ત મહુર્ષીનો બનાવેલો છે. જેમાં સર્વજ્ઞ પરમાત્મા શ્રી વીતરાગદેવની સ્તવના એવા ભક્તિભર હૃદયે કરી છે કે વાંચનાર, સમજનાર, વિચારનાર જીજ્ઞાસુઓના રોમેરોમ વિકસ્વર કરી દે છે. અને ભક્તિરસમાં નિમગ્ન કરી દે છે. કર્તાના હૃદયમાં કેવળ નિષ્પક્ષપાતપણે પરમાત્મા પ્રત્યે કેવો અસા-

ધારણ બહિષ્કાર બરેલો હોતો તે આથી બહુ સારી રીતે જાણી શકાય તેમ છે. અન્યના દરેક અધિકારોમાં અને દરેક સ્તુતિગર્ભિત શ્લોકોમાં સંસ્કારવાળી, અને પ્રૌઢ સંસ્કૃત વાણીની ખુબી, કાવ્યની સાદાઇ, અને અર્થની ચમત્કૃતિ, હૃદયંગમ રસપૂર્ણ ભાવ, સેવ્ય સેવક સંબંધનો ખરેખરો નમુનો, અને કર્તાનો વિર્યોદ્ધાસ વગેરે દીવ્ય ઝળકી રહ્યાં છે. દેવ ગુરૂ ધર્મતત્ત્વનો ખરો નિર્ણય, આત્મ પુરૂષની ઓળખાણ, પદાર્થની સ્યાદાદપૂર્વક યથાર્થ ઘટના, એકાંતવાદીઓના વિરોધનો ધ્વંસ, જગત્ કર્તૃત્વ નિર્ણય, પ્રખર જ્ઞાનીઓની અલૌકિકતા, આત્મવચનોનું અવિસંવાદપણું, શ્રી વીતરાગના મન, વાણી અને શરીરની લોકોત્તર શ્રેષ્ઠતા, અતિશયોનું આબેહુબ વર્ણન, જગત્ત્રયના સ્વામીપણાની સાર્થકતા તીર્થંકર નામકર્મની લોકોત્તર લબ્ધીઓ વગેરે વગેરે અનેક બાબતોને વીશ અધિકારમાં બહેંચી પદ્યબંધ ગુંથી સ્તુતિરૂપે જે અમૃતનો સિંધુ રેલાવ્યો છે, તે ખરેખર બૃહસ્પતિ જેવાને પણ પ્રશંસવાલાયક અને યોગીન્દ્રોને પણ વારંવાર ચિંતવવા લાયક છે. કર્તા પુરૂષે પોતાની બુદ્ધિની સર્વશક્તિઓ અને બહિષ્કૃતના અખંડ ઝરાને જાણે આ સ્તુતિરૂપ અન્યમાંજ વહેવડાવ્યો હોય એમ મધ્યસ્થ વાંચનાર આત્માઓને સ્પષ્ટ થાય તેમ છે, એટલુંજ નહીં પણ સર્વ શ્રેષ્ઠ ગુણ સંપન્ન, સર્વ દોષથી રહિત, કંઈક નિધાન પરમાત્મા તરફ હૃદય કાઢીની બંધિત કરાવે તેમ છે. ઉક્ત ગ્રંથની ગૌરવતાના વખાણ નહિ કરતાં તે કામ અમારા વાંચકવર્ગને શિરે મૂકીએ છીએ એકજ વખત સાદાંત વાંચવાથી તેની ઉપયોગીતા સમજાયે.

આ વીતરાગ સ્તોત્ર શ્રીમાન હેમચંદ્રસૂરિજીએ યોગ-
શાસ્ત્રના ૧૨ પ્રકાશ સાથે પરમાર્હત શ્રી કુમારપાળ મહારા-
જ નિમિત્તે રચેલ છે. શ્રીકુમારપાળ ભૂપાળ બંને ગ્રંથના ૩૨
પ્રકાશનો સ્વાધ્યાય સામાયક અંગીકાર કરીને પ્રતિદિન
કરતા હતા.

મધ્યસ્થ, મુમુક્ષુ અને ભક્તિરાગી આત્માઓના કટ્યાણ
અર્થે શાન્તમૂર્તિ શ્રીમાન કપૂરવિજયજી મહારાજજીએ આ
અત્યુત્તમ ગ્રંથનું ગુર્જર ભાષામાં ભાષાંતર કરી આપ્યું છે,
આવા ભક્તિપૂર્ણ ગ્રંથોનો જનસમૂહમાં અધિક વિસ્તાર થાય
અને પ્રત્યેક હૃદયમાં નિર્દોષ પુરૂષ તરફની ઉચ્ચ ભક્તિનું
સામ્રાજ્ય સ્થપાય અને અમારા સાહિત્ય પ્રસિદ્ધિનો લોક
હિતકર હેતુ સત્વર સફળ થાય એ હેતુથી અમોએ આ ગ્રંથ
ખુદાર પડ્યો છે. તેમાં કોઈ સ્થળે સખલના કે ભુવ ચુક હોય
તે સંઘ સમક્ષ મિચ્છામિ દુક્કડં દધને સંબંજનોને સુધારી
વાંચવા વિનંતી છે.

લી૦ પ્રસિદ્ધકર્તા.

વિષયાનુક્રમ.

વિષય				પૃષ્ઠ
વિતરાગ સ્તોત્ર સારાંશ	....	....	....	....
૧ પ્રથમ પ્રકાશ	....	....	....	૧ થી ૨
૨ દ્વિતીય પ્રકાશ	....	....	....	૩ થી ૫
૩ તૃતીય પ્રકાશ	....	....	....	૬ થી ૯
૪ ચતુર્થ પ્રકાશ	....	....	....	૯ થી ૧૨
૫ પંચમ પ્રકાશ	....	....	....	૧૨ થી ૧૪
૬ ષષ્ઠ પ્રકાશ	....	....	....	૧૫ થી ૧૯
૭ સપ્તમ પ્રકાશ	....	....	....	૧૯ થી ૨૧
૮ અષ્ટમ પ્રકાશ	....	....	....	૨૧ થી ૨૬
૯ નવમ પ્રકાશ	....	....	....	૨૬ થી ૨૮
૧૦ દશમ પ્રકાશ	....	....	....	૨૮ થી ૩૧
૧૧ એકાદશ પ્રકાશ	....	....	....	૩૧ થી ૩૩
૧૨ દ્વાદશ પ્રકાશ	....	....	....	૩૩ થી ૩૫
૧૩ ત્રयोદશ પ્રકાશ	....	....	....	૩૫ થી ૩૭
૧૪ ચતુર્દશ પ્રકાશ	....	....	....	૩૭ થી ૩૯
૧૫ પંચદશ પ્રકાશ	....	....	....	૪૦ થી ૪૨
૧૬ ષોડશ પ્રકાશ	....	....	....	૪૨ થી ૪૪
૧૭ સપ્તદશ પ્રકાશ	....	....	....	૪૪ થી ૪૬
૧૮ અષ્ટાદશ પ્રકાશ	....	....	....	૪૬ થી ૪૮
૧૯ એકોન વિંશતિતમ પ્રકાશ	....	....	....	૪૯ થી ૫૧
૨૦ વિંશતિતમ પ્રકાશ	....	....	....	૫૧ થી ૫૪

શ્રીમાન હેમચંદ્ર સૂરીશ્વર નિર્મિત

વીતરાગ સ્તોત્ર સારાંશ

પ્રથમ પ્રસ્તાવના પ્રકાશ:

૧-૪. જે પરમત્મા (સર્વ સંસારી જીવોથી શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ વાળા) છે, કેવળજ્ઞાનમય છે, પંચ પરમેષ્ઠીમાં પ્રધાન છે, તેમજ જેને અજ્ઞાનની પેઠે પાર સૂર્યના જેવા દેવાત વાળા (પ્રભાવ-પ્રતાપશાલી) પડિત જનો માને છે. ૧.

જેણે સમસ્ત રાગ દ્વેષાદિક કલેશકારી વૃક્ષો સમૂળમાં ઉખેડી નાંખ્યાં છે, અને જેને સુરપતિ, અસુરપતિ તથા નરપતિઓ મસ્તક વડે નમસ્કાર કરે છે. ૨.

જેનાથી ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ રૂપી પુરૂષર્થને
પેદા કરાવનારી શબ્દ વિદ્યાદિક ૧૪ વિદ્યાઓ પ્રવર્તી છે
અને જેનું જ્ઞાન અતીત, અનાગત અને વર્તમાન વસ્તુ
માત્રને પ્રકાશવાવાળું છે. ૩.

જેનામાં વિજ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન) આનંદ (અકૃત્રિમ
સુખ) અને પ્રજ્ઞા (પરમપદ) એ ત્રણે એકતાને પામેલા
છે તે (સર્વ-) પ્રજ્ઞા કરવા યોગ્ય છે અને ધ્યા-
ન કરવા યોગ્ય છે. પરમાત્મનું શરણ હું અંગીકાર
કરું છું.

તેના સ્વરૂપલક્ષણવર્જિત એવા એ પ્રભુવડે હું સ-
નાય છું. સુરાસુરવંદિત એવા એ પ્રભુનેજ હું એક મ-
નથી વાંછું છું. તેમનાથીજ હું કૃતકૃત્ય (થયો) છું. અને
ત્રિકાળવેદી એવા એ પ્રભુને હું ઠીકર છું. ૫.

તે પ્રભુની સ્તુતિ-સ્તોત્ર કરવા વડે હું શ્રીતાની વા-
ણીને પ્રવિત્ર કરું છું. કારણ કે આ ભવ અટવીમાં જન્મ
શામ્યાનું પ્રાણીઓને એજ ક્ષણ છે. ૬.

પશુ સહી પશુ પશુ જેવો એવો હું કયાં અને બુ-

હસ્પતિને પણ અશક્ય એવી વીતરાગની સ્તુતિ ક્યાં ?
તેથી પગ વડે મહા અટવી ઉલ્લંઘન કરવા ઇચ્છતા પાં-
ગળા જેવો હું છું એટલે આ મારું આચરણ મહા સા-
હસરૂપ હોવાથી હસવા જેવું છે. ૭.

તથાપિ શ્રદ્ધાથી પ્રેરિત હૃદય વાળો હું આપની સ્તુતિ
કરવામાં સ્થગ્નતા પામું-આપના અનંત ગુણને પ્રગટ કરી
ન શકું તેથી મને નિષેધ કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે શ્રદ્ધા-
વૃંતની સંબંધ વગરની વચન રચના પણ શોભા પામે
છે. (આથી મારો પ્રસ્તુત પ્રયત્ન લેખે થશે). ૮.

શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ કરેલા વીતરાગ સ્તવથી કુમા-
રપાળ ભૂપાત્ર ઇચ્છત (શ્રદ્ધાવિશુદ્ધિ કર્મ ક્ષય રૂપ)
કૃષ્ણને પ્રાપ્ત થાઓ ! ઇતિ પ્રથમ. ૬.

—૦—

૬ દ્વિતીય પ્રકાશ.

(ભૂળ ૪ અતિશય વર્ણન રૂપ) ૧-૪.

હે પ્રભુ પ્રિયંગુવત્ (નીલ), રક્તિકવત્ (ઉજ્જવળ)
સ્વર્ણવત્ (પીત), પદ્મરાગવત્ (રકત) અને અંજનવત્
(શ્યામ) વર્ણવાળો ધોયા વગરજ સદાય પવિત્ર એવો
આપનો દેહ, દેવ મનુષ્યાદિક કોને ચકિત ન કરે ? સર્વ
કેાઈને કરેજ, ૧.

કલ્પવૃક્ષની માળાની પેરે સ્વભાવેજ સુગંધિ એવા
આપના અંગ ઉપર દેવાંગનાનાં નેત્ર, જામરની જેવું આ-
ચરણ કરે છે. ૨.

હે નાથ ! દિવ્ય અમૃત રસનું આસ્વાદન કરવાથી
થયેલી પુષ્ટિથી પરાભવ પામેલાં હોય તેમ કાસ, શ્વાસાદિક
રોગરૂપી સર્પના સમૂહ આપના દેહમાં વ્યાપી શકતા નથી,
આપ સદાય રોગ રહિતજ છો.

દર્પણની અંદર પ્રતિબિંબિત થયેલા રૂપની પેરે
આપનામાં બીજા મળ તો દૂર રહો પરંતુ પરિશ્રમાદિકૃષ્ણી
આપનું શરીર ટપકતા પસીના વડે આર્દ્ર (ભીનું) થાય
એવી વાત પણ શી ? આપની કાયા પ્રસ્વેદ વગરની
નિર્મળજ છે. ૪.

હે વીતરાગ ! કેવળ આપનું મગજ રાગ રહિલું
 હોયેલું છે એમ નથી પરંતુ આપના શરીરમાં રહેલું રક્ત
 (રૂધિર) પણ દુધની ધારા જેવું ધોળું છે એટલે આપના
 રૂધિરમાંથી પણ સ્વભાવિક રાગ-રંગ-રક્તતા જતી
 રહી છે. ૫.

વળી જગતથી વિલક્ષણ એવી આપની બીજી અદ્ભૂત
 વાતનું અમે શું વર્ણન કરી શકીએ ? કારણ કે હે પ્રભુ !
 આપનું માંસ પણ દુર્ગંધ રહિત (પરમ સુગંધિ) દુર્ગંધા
 ન ઉપજાવે એવું ગાયના દુધ જેવું ઉજવળ છે. ૬.

હે વીતરાગ ! ભમરાઓ, જળ સ્થળના (સુગંધિ)
 પુખ્તોની માળાઓ ત્યજી આપના નિશ્વાસની ખુશબો લેવા
 આપના વદન કમળ રૂપી કમળ પાસે આવે છે. ૭.

હે પ્રભુ ! આપની જન્મ-મર્યાદા લોકોત્તર (અપૂર્વ)
 અત્કારને કરવાવાળી છે. કેમકે આપના આહાર અને
 નીહાર, ચર્મચક્ષુવાળા મનુષ્યો ભેદ શકતાજ નથી. ૮.

ઇતિ દ્વિતીયઃ

તૃતીય પ્રકાશ:

(કર્મક્ષયજનિત ૧૧ અતિશય વર્ણનરૂપ)

૧-૧૨ તીર્થંકર નામ કર્મ જનિત સર્વાભિમુખ્ય નામના અતિશયથી હે નાથ ! આપ કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશ-વડે સર્વથા સર્વ દિશાએ સન્મુખ છતાં દેવ, મનુષ્યાદિક પ્રજાને જે પ્રતિક્ષણ (પરમ) આનંદ રસ પમાડો છો, તે

એક યોજન પ્રમાણ ધર્મ દેશનાના સ્થળરૂપ સમ-વસરણમાં પરિવાર સહિત કોડો ગમે દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંકર જે (લગારે અખાધા વગર) સમાઈ શકે છે. ૨.

આપનું એક પણ વચન તે દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંકરને પોત પોતાની બાધામાં મુખે સમજી શકાય એવું અને ધર્મ સંબંધી જોધને કરવાવાળું જે થાય છે. ૩.

આપના વિહાર જનિત વાયરાની લહેરીઓથી સવાસો (૧૨૫) યોજનમાં પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા રાજો જે જોતાંજોતાંમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે. ૪

રાજ્યે દૂર કરી દીધેલી અનીતિનીપેરે ભૂમી ઉપર મૂષક (ઉદર), સલભ (તીડ), અને શુક એ ત્રણે ધાન્યને નુકશાન કરનારા ઉપદ્રવો જ્યાં આપ વિચરે છે ત્યાં જે તત્કાળ દૂર થઈ જાય છે. ૫.

આપની કૃપારૂપી પુષ્કરાવર્ત મેઘની વૃષ્ટિથીજ હોય તેમ જ્યાં આપ ચરણુ ધરો છો ત્યાં સ્ત્રી, ક્ષેત્ર અને નગરદિકથી ઉત્પન્ન, થયેલો વિરોધરૂપી અગ્નિ જે અત્યંત શમી જાય છે. ૬.

ઉપદ્રવોનો ઉચ્છેદ કરવા ઢાલ વગાડવા જેવો આપનો પ્રભાવ (પ્રતાપ) ભૂમી ઉપર પ્રસરતે સતે દુષ્ટ વ્યન્તર શાકિની પ્રસુમથી ઉત્પન્ન થતા મારી (રોગ) વિજેરે જગતના કાળ જેવા રોગ-ઉપદ્રવ પેદા થતાજ નથી. ૭.

નિમ્ને પકારી આપ લોકોના મનવંછિતદાયક વિશ્વમાન સતે અતિવૃષ્ટિ કે અનાવૃષ્ટિ જે લોકોને સંતાપકારી થતી નથી. ૮.

સ્વચક્ર અને પરચક્ર (સ્વરાજ્ય અને પરરાજ્ય) થકી થયેલ શુદ્ધ ઉપદ્રવો, સિંહનાદથી જેમ હાથીઓ નાશી

જાય છે તેમ આપના પ્રભાવથી જે તત્કાળ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૯.

સર્વ અદ્ભૂત પ્રભાવશાલી આપ જન્મ કલ્પવૃક્ષ પૃથ્વી ઉપર વિચરતે સતે જે દુષ્કાળ દૂર થઈ જાય છે. ૧૦

સૂર્યથી અધિક પ્રભાવાળું ભામંડળ પ્રભુનો દેહાર જોવામાં કોઈને અડચણ આવે નહિં એટલાજ માટે હોય, તેમ જે આપના મસ્તકની પછવાડે દેવોએ સ્થાપેલું છે. ૧૧

તે આ રત્નત્રયીરૂપ યોગઠકુરાઈનો લોક પ્રસિદ્ધ મહિમા, ધાતિકર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલો હે ભગવાન ! કોણ સચેતન પ્રાણીને આશ્ચર્ય પમાડતો નથી ? અપિતુ સર્વ કોઈ સચેતન પ્રાણીવર્ગને આશ્ચર્યજનક થાયજ છે. ૧૨.

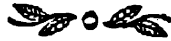
અનન્ત કાળથી ઉપાર્જન કરેલ, અન્ત વગરનું કર્મ-વન આપ શિવાય બીજો કોણ સર્વ પ્રકારે મૂળથી ઉચ્છેદી શકે ? ૧૪.

હે પ્રભુ ? ચારિત્રરૂપ ઉપાયમાં પુનઃ પુનઃ અભ્યાસથી આપ એટલા બધા પ્રવૃત્ત થયેલા છો કે પરમપદની શ્રેષ્ઠ સંપદારૂપ તીર્થંકર પદવીને નહિં ઇચ્છતા છતાં પણ આપ

પ્રાપ્ત થયા છે. ૧૪.

મૈત્રી ભાવનાના પરિત્ર સ્થાન રૂપ, પુષ્ટ પ્રમેદ ભાવનાથી ભરપૂર, તેમજ કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય (ભાવના) યોગે પૂજ્ય એવા યોગ સ્વરૂપી આપને અમારો નમસ્કાર હોજો. ૧૫.

ઇતિ તૃતીયઃ

ચતુર્થ પ્રકાશઃ

(દેવકૃત અતિશય પ્રગટનરૂપ)

મિથ્યાદષ્ટિને પ્રલય કાળના સૂર્યની પેરે સંતાપકારી અને સમ્યગ્દષ્ટિને અમૃતના અંજનની પેરે શાંતિકારી એવું તીર્થંકર લક્ષ્મીના તીલક જેવું ધર્મચક્ર આપની આગળ દીપી રહ્યું છે. ૧.

જગતમાં આ વીતરાગજ એક સ્વામી છે એમ જન

જાવવા માટે ઇંદ્રે ઉંચા ઇંદ્રદેવજના મિષત્રી પોતાની તર્જની અંગુત્રી ઊંચી કરી છે એમ જણાય છે. ૨.

જ્યાં આપનાં ચરણ પડે છે ત્યાં દેવ અને હાનવો નવાં સુવર્ણ કમળના છાથી કમળમાં સ્થિતિ કરનારી સસ્રમીને વિસ્તારે છે. ૩.

દાન, શીલ, તપ અને ભાવનારૂપ ચાર પ્રકારના ધર્મને એકી સાથે વર્ણવવાને આપ ચતુર્મુખ થયા છે: એમ હું માનું છું ૪.

રાગ, દ્વેષ અને મોહરૂપ અથવા મન, વચન અને કાયારૂપ ત્રણ દોષથી ત્રિજીવનને મુક્ત કરવાને આપ પ્રવૃત્ત થયે સતે ત્રણ પ્રકારના (વૈમાનિક, જોતિષક અને ભુવનપતિ) દેવોએ રત્ન, સુવર્ણ અને રૂપમય ત્રણગદની રચના કીધી છે. (ગદયોગે રક્ષા સુખે થઈ શકે છે) ૫.

પૃથ્વી ઉપર આપ વિચરતે સતે કાંટા પણ ઊંચા પડી જાય છે. સૂર્ય ઉદય પામ્યે સતે ધૂનડ અથવા અંધ-કારના સમૂહ ટકી શકે શું? ૬

‘કેશ, રોમ, નખ અને દાઢી મૂંઝ દીક્ષા શ્રદ્ધા

અવસરે જેવાં સમારેલાં હેય તેવાંજ રહે વધે નહિ, ' એવો આ જાણ (પ્રગટ દેખાતો યોગ મહિમા પાણુ અન્ય હુરિ હુરાદિક દેવોએ પ્રાપ્ત કર્યો નથી. ત્યારે અંતરંગ (સર્વાભિમુખ્યતા ઇત્યાદિ) યોગની વાત તો દૂરજ રહી ૭.

હે વીતરાગ ! ઔઘ, નૈયાયિકદિક, તર્કવાદીઓની પેરે શબ્દ રૂપ, રસ, મંધ અને સ્પર્શ રૂપ પાચે ઇંદ્રિયોના ત્રિષયો આપની આગળ અનુકુળતાને બળે છે.-પ્રતિકુળપણે વર્તતા નથી. ૮

અનાદિ કાળથી પ્રભુના પ્રતિપક્ષીમૂત કામદેવને સહાયક થયાના ભયથીજ હોય તેમ સમદ્રાણે સઘળી રૂતુઓ આવી આપના ચરણકમળને સેવે છે. ૯

હે ત્રૈલોક્ય પૂજ્ય ! (અજ્ઞાન) પાંખીઓ પણ આપને પ્રદક્ષિણા દે છે તો પછી આપના તરફ પ્રતિકુળ વર્તનારા માનવીઓની શી ગતિ થયે ? ૧૧

જે ભૂમિને આપનો ચરણ સ્પર્શ થવાનો છે તે ભૂમિને દેવતાઓ મુગન્ધિ જળની વૃષ્ટિ વડે અને દિવ્ય પાંચવર્ણવાળા પુષ્પના પુંજવડે પૂજે છે. ૧૦

સંજિ પંચેન્દ્રિય મનુષ્યાદિકનું દુષ્ટપણું આપની પાસે ક્યાં રહે ? કેમકે એકેન્દ્રિય એવો પવન પણ પ્રતિકુલતાને તણ દે છે. (તો ળીજનું વળી કહેવું જ શું ?) મતલબ કે પવન પણ સુખાગવાજ વાય છે. ૧૨

૧૩ આપના માહાત્મ્યથી ચમત્કાર પામેલા વૃક્ષો મસ્તકવડે આપને નમે છે. તેથી તેમનું મસ્તક કૃતાર્થ-કૃત-કૃત્ય છે. ત્યારે મિથ્યા દષ્ટિનું મસ્તક વ્યર્થ-નકામું છે.

હો વીતરાગ ! જઘન્યથી એક કોડ દેવ દાનવો આપની સેવામાં હાજર હોય છે કેમકે મ્હોટા પુન્યે મળી શકે એવા પદાર્થમાં મૂર્ખ પણ આગસ ન કરે. ઇતિ ચતુર્થઃ ૧૪

પંચમ પ્રકાશઃ

(શેષ પ્રાતિહાર્ય અતિશય વર્ણન રૂપ)

આ આશોક વૃક્ષ, ભમરાના ભાંકાર ચળદથી ગાતો

હોય ! અને હાલતાં પાંદડાંવડે નાયતો હોય, તેમજ આપના ગુણરાગથી જાણે રાતો હોય, તેમ જિન તનુ માનથી દ્વાદશ ગણો ઉન્નત સતો હુર્ષે છે. ૧

આપની દેશના-ભૂમી મધ્યે દેવતાઓ એક યોજન સુધી જેના ડીંટડાં નીચે રહેલાં છે તેવા દિવ્ય પુષ્પો ઠીંચણુ પ્રમાણુ (દોઢ હાથ ઊંચાં) પાથરે છે. ૨

વૈરાગ્ય વ્યંજક અતિ સરસ માલવ કૈશિકી પ્રમુખ ગ્રામ રાગથી પવિત્ર વીણાદિક વડે દેવતાઓએ વિસ્તારેલો આપનો દિવ્ય દેશના દેવનિ વિસ્મય વડે ઉન્મુખ થઈ રહેલાં મૃગલાઓએ પણ સાંભળ્યો છે. ૩

ચંદ્રના કિરણુ જેવાં ઉજ્જવળ ચામરો, આપના મુખ કમળની સેવા કરવા આવેલા હંસ પક્ષી હોય તેવા શેલી રહ્યાં છે. ૪

સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થઈને જ્યારે આપ દેશના આયો છો ત્યારે મૃગેન્દ્ર (સિંહ) ને સેવવા માટે જ હોય તેમ મૃગલાઓ સાંભળવા આવે છે. ૫

હે વીતરાગ ! જેમ અંદ્ર પોતાની જ્યોત્સ્ના (કાંતિ)

વડે ચકોરોને અતિ આનંદ ઉપજાવે છે તેમ આપ ભા-
મંડલે કરી ભવ્ય જનોના નેત્રોને પરમ આનંદ પમાડો
છો. ૬

હે સર્વ જગનાયક ! આકાશમાં રહેલો દુ-દુષ્ણિ
(ભેરી વિશેષ) આગળ પ્રતિધ્વનિ કરતો 'જગતમાં સમ-
સ્ત દેવો મધ્યે આપનું સર્વોત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્ય જણાવે છે-આપનું
દેવાધિ દેવપણું જાહેર કરે છે. ૭

આપના મસ્તકે ઉપરા ઉપર રહેલાં નિર્મળતાદિ
ગુણથી સમ્યક્ત્વાદિક પવિત્ર ગુણના ક્રમ જેવાં ત્રણ છત્રો
ત્રણ ભુવનના પ્રભુત્વ સંબંધી પ્રકર્ષને જણાવે છે. ૮

હે નાથ ! ચમત્કાર ઉપજાવનારી આ આપની પ્રા-
તિહાર્ય-લક્ષ્મીને દેખી, કોણ કોણ મિથ્યાદષ્ટિ જનો પણ
આશ્ચર્ય ન પામે ? અપિતુ સર્વ કોઈ આશ્ચર્ય પામેજ. ૯

એમ સર્વ મળીને ૩૪ અતિશય કદા. જો કે પ્રભુ
તો અનંત અતિશયધારી છે તોપણ સ્થૂત જુદી માટે આ
સંખ્યા કહેલી ઉપયોગી છે. ઇતિ પંચમઃ

૫૭૬ પ્રકાશ:

(પ્રતિપક્ષ નિરાસ નામા.)

હે પ્રભુ! નેત્રને અમૃત-અંજન તુલ્ય અને લાવણ્ય-વડે પવિત્ર કાયાવાળા આપને જોયે સતે આપમાં ઉદ્ધાસીન રહેવું તે પણ દુઃખદાયી થાય છે તોપછી ઇર્ષાવડે આપમાં અસત્ય દૂષણ ઉચ્ચારવાનું કહેવું જ શું? તેમ કરનારની નરકાદિક નીચ ગતિજ સંભવે છે, તેથી આપ પ્રતિ દ્વેષ-ભાવ તો અત્યંત વર્જ્ય છે. ચિંતામણિ સદૃશ આપની તો ઉપેક્ષા પણ કરવી અયુક્ત છે. ૧

નિષ્કારણ વિપ્રવોપકારી એવું આપને પણ સત્તુ છે અને તે પણ ક્રોધાદિક કષાયથી વ્યાપ્ત છે. આવી વાર્તા પણ સાંભળીને વિવેકી જનો શું જીવન વહન કરે? ન જ કરે. કેમકે નહિં સાંભળવા યોગ્ય સાંભળવા કરતાં પ્રાણ ત્યાગ કરવો શ્રેયકારી છે. સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર કરનાર પ્રાંકિત જનોએ એવો નિર્ણય કરેલો છે કે જેના અંતરંજ

શત્રુ સર્વથા ક્ષીણ થયેલા છે તેવા આપ વીતરાગને કોઈ કયાંય કદાપિ શત્રુ હોય જ નહિ' એજ વાતને પુનઃ દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ કરે છે. ૨

જો આપનો (વિપક્ષ) શત્રુવર્ગ વિરકત રાગ રહિતજ હોય તો તે નિશ્ચયે શત્રુજ નથી; કેમ કે વીતરાગપણા વડે તે આપજ હો અને જો તે રાગવાન હોય તોપણ વીતરાગપણાના અભાવવડે આપનાથી અત્યંત નિર્ભય હોવાથી તે શત્રુ નથી. કારણ કે સમાનશીલ અને પરાક્રમવાળાનુંજ પ્રાયઃ સપક્ષ વિપક્ષપણું કહેવું ઘટે છે. શું ખજવો કદાપિ સૂર્યનો વિપક્ષ હોય શકે ? ૩.

હો પ્રભુ ! તે (લવ સત્તમ) અનુત્તરવાસી દેવો પણ આપના યોગ-માર્ગની રૂપરૂપ રાજે છે. ત્યારે યોગમુદ્રા (રજોહરણાદિક ધર્મ ઉપકરણ) રહિત એવા અન્ય સાંખ્યાદિકને તે યોગ માર્ગની કથા જ શી ? યોગ તેમનાથી દૂર છે. ૪

હો વીતરાગ ! યોગ ક્ષેમકારી આપને અમે નાથ સ્વીકારીએ છીએ. આપને સ્તવિયે છીએ અને આપની સેવા-

ઉપાસના કરિયે છીએ. કેમ કે આપ થકી અન્ય કોઈ ત્રાતા (રક્ષક) નથી. આપની સ્તવના ઉપરાંત બીજું શું ભાલીએ? અને આપની સેવા-ઉપાસના ઉપરાંત બીજું શું કરિયે? કારણ કે વાણી અને જન્મ પામ્યાનું એજ ઉત્તમ ફળ છે. ૫

પોતે હિંસાત્મિક મહીન આચારવાળાં હોઈ, અન્ય મુગ્ધ જનોને ઠગવામાં ચતુર એવા અન્ય દેવ ગુરૂઓ બધી દુનીયાને પણ છેતરે છે. તેથી અમે આપ વગર બીજા કોની પાસે જઈ પેકાર કરિયે? ૬.

હો પ્રભુ! સદાય કર્મમુક્ત (મનાતા છતાં), જગતની સૃષ્ટિ જગતનું પાલન અને જગતનો ક્ષય કરવામાં ઉજમાળ એવા વાણીના પુત્ર જેવા કલ્પિત દેવોને કોણ સચેતન માન્ય કરે? વિચારશીલ આત્મા તો માન્ય નજ કરે. ૭.

જઠરાગ્નિ અને કામાગ્નિથી પીડાએલા (પરાભવ પામેલા) દેવોવડે પોતાને કૃતાર્થ માનનારા દ્વિબાહિકો આપની જેવા સર્વોત્તમ (વીતરાગ) દેવનો અપલાપ (નિષેધ) કરે છે. હા! હા! ઇતિ એટલે આ તો કેવા આસ્તિક સમજવા. ૮.

આકાશ પુષ્પ જેવું કંઈક મનમાં વિચારી, તેને સિદ્ધિ કરવા એવુંજ કંઈ કલ્પિત પ્રમાણ બતાવી પરવાનીઓ ગેહે શૂરા (ધર શૂરા) છતાં સ્વગેહે (સ્વદર્શનમાં) અને સ્વદેહમાં, ભારે મદથી, કયાંય માતા-સમાતા નથી. ૯.

હે પ્રભુ ! કામરાગ અને રનેહરાગ એ બંને તો સુખે (અલ્પશ્રમ વડે) નિવારી શકાય તેવા છે. પરંતુ દષ્ટિરાગ આ માફક એવી ખોટી માન્યતા મહાપાપી છે. કારણ કે તેને સત્પુરૂષો પણ દુઃખે તણ શકે છે. (એવો દષ્ટિરાગ કેમે છૂટી શકતો નથી.) ૧૦

હે પ્રભુ ! આપનું વદનકમળ પ્રસન્ન છે. આપના ચક્ષુ રાગદ્વેષાદિવિકાર રહિત [મધ્યસ્થ] છે, અને આપનું વચન અત્ય-હિતકારી હોવાથી લોકપ્રિય છે. આવી રીતે પ્રેમ-પ્રીતિ કરવા યોગ્ય આપના વિષે પણ મૂઢજનો અત્યંત અનાદર જણાવે છે. (તે ખેદની વાત છે). ૧૧

હે જિનેન્દ્ર ! કદાચ વાયુ સ્થિર થઈ જાય ! પર્વત ઝૂળી જાય ! અને જળ, અગ્નિરૂપ થઈ જાય ! તોપણ રા-ગાદિક મહા વિકારોથી વ્યાપ્ત હોય તે કદાપિ આપ [સુખ્ય-

કે તત્વજ્ઞ] થવા યોગ્ય નથી. મતલબ કે આપ શિવાય
અન્ય દેવોમાં વીતરાગપણના અભાવથી ખરું દેવપણું
નથી. ઇતિ ૫૦૪: ૧૨.

સપ્તમ પ્રકાશ:

(જગત્કૃત નિરાસનામા)

પાપ-પુણ્ય વગર શરીર (ધારવાનું) ન હોય. શરીર
વગર મુખ-વાચા ન હોય અને મુખ વગર વાણીનો વ્યા-
પાર (વકતાપણું) ન હોય. તો પછી (તે વીના) અન્ય
દેવો ઉપદેશ દાતા શી રીતે કરે ? ૧.

જેને દેહુ નથી એવા દેવને જગતની સૃષ્ટિ કરવામાં
પ્રવૃત્તિ પણ ઉચિત નથી. વળી કૃતકૃત્ય હોવાથી તેમ ક-
રવાનું તેમને કશું પ્રયોજન નથી. કેમ કે શિવાસ્તિકે
કહે છે કે તે ભગવાન પારકી આજ્ઞાવડે પ્રવર્તતા નથી પણ
સ્વતંત્રતા-સ્વમંચાવડે પ્રવર્તે છે. ૨.

જે ક્રીડા-કૌતકવડે પ્રવર્તતા હોય તો બાળકની પેરે સમવાનું ઠરે છે (જેમ બાળકો ધૂલિ ગૃહાદિક બનાવી હાથબર ક્રીડા કરી પોતેજ તેનો ભંડ કરી જેવા આબ્યાં તેવાંજ આલ્યાં બાય છે), અને જે કૃપાવડે સૃષ્ટિની પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તો સહુને સુખી સર્જે. દુઃખી તો નજ સર્જે. પણ જેમ તો દીસતું નથી. ૩,

બધ વિયોગાદિક દુઃખ અને દારિદ્ર તથા મ્યાન આંસલ અને નરકાદિક દુર્યોનિ તેમજ જન્મ જરાદિક કલેશથી ખીડિત એવાં પ્રાણીઓને સર્જતા તે કૃપાળુની કૃપાળુતા કયાં રહી ? અપિતુ કંઈ પણ કૃપાળુતા નહિંજ રહી. ૪.

જે પ્રાણીઓના કર્માનુસારે તે સુખ દુઃખ આપે છે જેમ માનતા હો તો તે ઇશ્વર આપણી પેરે સ્વતંત્ર ઠરશે નહિં. જે કર્મ જનિતજ બધી વિચિત્રતા બનતી માનો તો પછી નપુ સક જેવા આ [કલ્પિત] ઇશ્વરનું પ્રયોજન-જ શું ? કંઈજ નહિં. ૫,

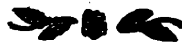
જાણી ઇશ્વરની જગતસૃષ્ટિ સંબંધી સ્વેચ્છાવૃત્તિ બા-
જત કોઈએ કયો તર્ક ન જ કરવો. જેમ કહેતા હો તો

પછી પરીક્ષક જનોને પરીક્ષા નહિં કરવા કેવા જેવું આ
તમારું વચન અનિષ્ટ ઠરશે. ૬.

અવં પદાર્થ વિષયક જ્ઞાતાપણું (જાણપણું) જોજ જો
જગત્કર્તાપણું માનતા હો તો તે વાત અમને પણ સંમત
તજ છે. કેમ કે અમારા જિન શાસનમાં દેહધારી સત્તા,
(ધાતિ) કર્મ રહિત સર્વજ્ઞો, સમસ્ત પદાર્થોને સંપૂર્ણરીતે
જાણતા સત્તા, [કેટલોક કાળ] જયવંત વર્તે છે. ૭.

હે નાથ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે સુક્તિ રહિત જગત્ સદ્ધિ-
વાદ સંબંધી કદાચહુ તણને, જેમના ઉપર આપ પ્રસન્ન
હો તે પુરૂષો અપના શાસનમાંજ આનંદ પામે છે. ૮.

હતિ સપ્તમઃ

અષ્ટમ પ્રકાશઃ

હે વીતરામ ! અપે કેવળજ્ઞાનવડે વસ્તુ તત્ત્વ નિત્ય
નિત્ય રૂપ સ્યાદ્દાહમય દેખ્યું અને લેવુંજ નિરૂપણ કર્યું

પ્રથમ સાંખ્ય મતવાળા એકાન્ત નિત્યપણું અને બીજા મત-
વાળા એકાન્ત અનિત્યપણું માને છે તેમાં વિરોધ આવે
છે—વસ્તુને એકાન્ત નિત્ય માનતાં તેમજ એકાન્ત અનિત્ય
માનતાં કૃતનાશ અને અકૃતઆગમ નામના બે દોષ
લાગે છે. ૧.

વિવેચન—ઘડાને બે સર્વદા નિષ્પન્ન સિદ્ધ માનિયે
તો કુંભાર ઘડો બનાવવા જે જે પરિશ્રમ ઉઠાવે છે તે
નિરર્થક થવાથી કૃતનાશ દોષ આવે છે અને ઘટાકાર નિત્ય
છે એમ માનવાથી માટીના પિંડમાં પૂર્વે નહિં દેખેલો જે
ઘટાકાર વગર કરેલોજ આભો તેથી અકૃતાગમ નામનો
દોષપ્રાપ્ત થાય છે તેવીજ રીતે અનિત્ય પક્ષમાં વર્તમાન જે
જીવ કરણી કરે છે તે બીજા સ્થલમાં નષ્ટ થઈ જવાથી
કૃતનાશ, તેમ છતાં મુખ દુઃખાદિક સાક્ષાત્ લોગવતા
જણાય છે તે અકૃતાગમ નામના દોષની પ્રાપ્તિ સમજવી.

હે પ્રભુ ! આદમાને એકાન્ત નિત્ય માનતાં તેમજ
એકાન્ત અનિત્ય માનતાં મુખ દુઃખનો લોગ આત્મામાં
કેટલી ચડતો નથી. ૨.

વિવેચન—નિત્ય આત્માનો સ્વભાવ એક સરખો હોવાથી જો તે સુખનો ભોગ કરવા પ્રવૃત્ત થાય તો તે અ-
કાય સુખજ ભોગવે દુઃખ નજ ભોગવે તેમજ દુઃખ આશ્રી
અમજવું. જો સ્વભાવ ભેદ થાય તો નિત્યતા જળવાય નહિ.
એકાંત અનિત્ય પક્ષમાં પણ ઉત્પત્તિ અનંતર ક્ષણ માત્રમાં
વિનષ્ટ થઈ જવાથી સુખ દુઃખનો સંભવ તો નથી. કેમકે
તે પ્રત્યેક સુખ દુઃખનો અનુભવ તો બહુ ક્ષણોએ થવા
ચોગ્ય છે.

નિત્ય એકાંત દર્શનમાં તેમજ અનિત્ય એકાંત દર્શ-
નમાં પુણ્ય પાપ તથા બન્ધ મોક્ષ પણ ઘટી શકતા નથી. જ

વિવેચન—નિત્ય પક્ષમાં હિપર જણાવ્યા મુજબ આ-
ત્મા જો પુણ્યમાં પ્રવૃત્ત થાય તો પુણ્યજ અને પાપમાં
પ્રવૃત્ત થાય તો પાપજ તેમજ બન્ધ અને મોક્ષ આશ્રી
અમજવું, અનિત્ય પક્ષમાં પણ તે ઘટે નહિ. કેમકે કુચે
કરી તેનો સ્વીકાર કરતાં ચારક્ષણ સ્થાયિપણું થાય અને
એક સાથેજ સ્વીકાર કરતાં છાયા, આતપ અને જળ, અ-
ગ્નિની પેરે પરસ્પર વિરુદ્ધ તેમજ એકત્ર આત્મામાં અવ-
સ્થાન શ્રી રીતે થાય ?

જાણી જીવા જીવાદિક પદાર્થોની નિત્યાનિત્યતા વગર અર્થ ક્રિયાજ ન થાય તેજ વાત કહે છે. હે પ્રભુ! એકાન્ત નિત્ય વસ્તુને તેમજ એકાન્ત અનિત્ય વસ્તુને ક્રમાક્રમવડે અર્થક્રિયા થતી નથી. ૪

વિવેચન—જો ઘડાને નિત્યજ માનો તો તે ખાલી થવા રૂપ અને જળ ભરાવા રૂપ ત્રિચિત્ર અવસ્થા ધારણે નહિં. તેમજ જો તેને અનિત્યજ માનો તો બહુ ક્ષણો વડે બની શકે તેવી જળવહુનાદિક ક્રિયા તેનામાં થટી શકશે નહિં અને અર્થ ક્રિયાના અભાવે વસ્તુનું વસ્તુપણું જ નષ્ટ થાય.

પરંતુ હે પ્રભુ! જેમ આપે કહેલ છે તેમ વસ્તુને કથંચિત્ નિત્યાનિત્ય માનવામાં આવે તો પછી પૂર્વે કત ક્રોધપણુ વિરોધાદિક દોષ સભવે નહિં. તેજ વાત દષ્ટાંત-વડે શાસ્ત્રકાર સિદ્ધ કરી બતાવે છે. ૫

એકત્રો ગોળ કફકારી છે અને એકત્રી શુઠં પિત્તકારી છે પરંતુ તે બંને ગોળ અને શુઠંનું સાથે મીલન કરેલા ભેષજમાં પિત્તાદિ દોષ થતો નથી. પણ ઉલટો પુષ્ટિ પ્રમુખ શુદ્ધ તેથી થાય છે. ૬

એકજ વસ્તુમાં નિત્યાનિત્ય લક્ષણ અમુકત નથી, કેમકે કોઈ પણ સત્ (વિદ્યમાન) પ્રમાણથી તેમાં વિરોધ સિદ્ધ થતો નથી. વળી (પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી) મેચક (મિશ્ર-વર્ણવાળી) વસ્તુઓમાં વિરૂદ્ધ વર્ણનો યોગ પ્રગટ જોઈ શકાય છે. (ભોરનાં પીંછા પ્રમુખમાં તે પ્રગટ દેખાય છે.) ૭.

ઘટ પટાદિકના બૂદા બૂદા આકારથી મિશ્ર જોવા વિજ્ઞાનનું એકજ સ્વરૂપ ઇચ્છતો પ્રાણ યૈષ્ઠ સ્વાદ્વાદને ઉત્પાદી શકે નહિં. સ્વાદ્વાદને માનતો સતો આપને નહિં સેવવાથી તેને પ્રાણ-(પ્ર + અણ) બહુ મૂર્ખ પણ કહેા. ૮.

અનેક આકારમય એક ચિત્રરૂપને પ્રમાણ સિદ્ધ પ્રરૂપતો નૈયાયિક વૈશેષિક પણ અનેકાન્તને ઉત્પાદી શકે નહિં. ૯.

સત્ત્વ રજો અને તમો પ્રમુખ વિરૂદ્ધ ગુણોવડે મિશ્ર જોવી પ્રકૃતિને ઇચ્છતો વિદ્વદર્શ સાંખ્ય પણ સ્વાદ્વાદ ને ઉત્પાદી શકે નહિં. ૧૦.

હે વીતરાગ ! પરલોક, છવ અને મોક્ષના સંબંધમાં જેની મતિ મુંઝાયેલી છે તેચાર્વાકની વિમતિ કે સંમતિની

અમે જરૂરજ જોતા નથી. કેમકે આઘાત ગોપાળ પ્રસિદ્ધ
જોવા છવાદિક પદાર્થને પણ તે જાણતા-માનતા નથી તેથી
તે ત્રિચાર બાદ્ય છે. એવી રીતે પ્રતિપક્ષનો પ્રતિક્ષેપ (નિરાસ)
કરી છેવટ કહે છે. ૧૧

હે પ્રભુ ! તે કારણથી તત્ત્વજ્ઞની પુરૂષોએ ઉત્પાદ,
વ્યય અને પ્રૌઘ્ય યુક્ત વસ્તુતત્ત્વ જે આપે પ્રથમથીજ ઉ-
પદિશ્યું છે તેનેજ ગોરસાદિકની પેરે સ્વીકાર્યું છે. જેમ
ગોરસ દુધપણે ત્રિનાથ પામી દહીંપણે ઉત્પન્ન થઇ ગોરસ
પણે કાયમ રહે છે તેમ દરેક વસ્તુ ઉત્પાદ વ્યય અને
પ્રૌઘ્ય યુક્તજ હેઠળ ચક્રે છે. ૧૨.

ઇતિ અષ્ટમઃ

નવમ પ્રકાશઃ

(કાશિ સૌખ્યવક્ષાપત્રપૂર્વક ઓકછત્રતા સૂચક.)

હે વીતરામ ! જ્યાં થોડાજ વખતના વ્યયવહે આપેના

સકતજનો ફળ મેળવે છે તે એક કલિકાલજ (સારો) છે.
અન્ય કૃત યુગદિકથી સર્વુ. ૧

સુપમા કાળથી દુપમા (કલિ) કાળમાં આપની કૃપા
(અધિક) ફલદાયી સમજાય છે. કેમ કે મેરૂ પર્વત કરતાં
મરૂ ભૂમિ (મારવાડ) માં કદપવૃક્ષની સ્થિતિ અધિક રૂઢી
(પ્રશંસા પાત્ર) છે. ૨.

હે પ્રભુ ! જો પરમ શ્રદ્ધાવાન શ્રોતા અને પુષ્ઠ ભુદ્ધિ-
વાન (આપના આગમ-રહસ્યનો જાણુ) વક્તાનો જોશ
મળે તો કલિકાળમાં પણ આપના શાસનનું સામ્રાજ્ય સ-
ર્વત્ર પસરી રહે છે. કુમારપાળ જેવો પરમ શ્રદ્ધાવાન
શ્રોતા અને હેમચંદ્રસૂરિ જેવા વક્તાનો યોગ્ય થતાં આ
કલિકાલમાં પણ શાસનની શોભા સર્વોત્કૃષ્ટ થયેલી હોવાથી
શાસકારનું આ વચન અનુભવ સિદ્ધ જણવું. ૩.

હે નાથ ! કૃત યુગદિકમાં પણ દુર્જન લોકો ઉદ્ભવ
હોય છે તો પછી વિષમ એવા કલિકાલ ઉપર શા માટે
કોપ કરિયે ? ૪.

કથ્યાણુમ્ભતિ (સુવર્ણ-સિદ્ધિ) કરવા માટે કલિકાળ

રૂપી કસોટીનું એવકારી છે. કેમકે અગ્નિ વગર અગરનો
ગંધ-મહિમા વધતો નથી. ૫.

હે પ્રભુ ! રાત્રીમાં દીપક, સમુદ્રમાં દ્વીપ, મરૂં દેશમાં
વૃક્ષ, અને રીત કાળમાં અગ્નિ સમાન દુર્લભ આ આપના
અરણ્યકમંગના રજઃકણ અમને કલિકાળમાં પ્રાર્થ થયેલ છે. ૬.

હે પ્રભુ ! આપના દર્શન (શાસન) રહિત કુત્ર યુ-
ગલિકમાં હું ભવ અટવી મધ્યે ભટક્યો છું તેથી જેમાં
આપનું દર્શન પ્રાપ્ત થયું એવા કલિકાળને અમારો નમ-
સ્કારહો ! ૭.

હે પ્રભુ ! જેમ વિષહારિ રત્નથી વિષયુક્ત ક્ષણીધર
શેલો છે તેમ (સંપૂર્ણ) દોષરહિત એવા આપથી બહુ
દોષયુક્ત એવો કલિકાલ પણ શેલા પામે છે. ૮.

હતિ નવમઃ

— ❧ —

દશમ પ્રકાશઃ

હે ભગવાન મારા મનની પ્રસન્નતાથી આપ પ્રસ-

નન થાઓ છો અને આપના અનુબ્રહ્મથી મારા મનની પ્રસન્નતા થાય છે. આવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલા અન્યોમન્યાશ્રયને આપ ફેડી નાંખો અને મારા ઉપર અનુબ્રહ્મ કરો. એટલે મારા મનની પ્રસન્નતાની હરકાર કર્યા વગર પહેલાંજ આપ કૃપા કરો, જેથી મારા મનની પ્રસન્નતા અવશ્ય થયે. ૧.

હે સ્વામિન્ ! આપની શરીર શોભા જેવી છે તેવી ભરાબર ભણવા-જોવાને ઈંદ્ર પણ સમર્થ નથી (તો બીજાનું કહેવું જ શું !) હવે આપના ગુણો ગાવાને સહજ ભાવળો પણ સમર્થ નથી તો બીજાનું કહેવું જ શું ? કેમકે આપના ગુણો નિરવધિ (અનંત) છે. ૨.

હે નાથ ! આપ અનુત્તર વિમાન વાસી દેવોના પણ સંશય હરો છો. આ ઉપરાંત બીજો કોઈ પણ ગુણ પરમાર્થથી સ્તવવા યોગ્ય છે શું ? અપિતુ નથીજ. અસંખ્ય યોજન દૂર રહેનાર દેવોના પણ સંશય આપ અહીં રહ્યા છતાં સહજમાં દૂર કરી નાંખો છો એ અદ્ભૂત વાત છે. ૩.

હે પ્રભુ ! અનંત આનંદ સુખમાં સંલીનતા અને

સર્વ સંગ વિરતિ આ બંને વિરૂદ્ધ (દેખતા) ગુણો સ
મકાળે અપનામાં રહેલા છે એ વાતને આપના લોકોત્તર
ચરિત્રનો અભાષ હોય તેથી ગતે માની શકે ? ૪.

હે નાથ ! આપનામાં પ્રગટ દેખતી પણ અન્યત્ર નહિ
દેખાતી એવી આ દુર્ઘટ વાત કેમ કરી ઘટે (બંધ બેસે ?)
—સર્વ જીવ ઉપર રાગદ્વેષ રહિતપણા વડે મધ્યસ્થતા અને
મોક્ષ માર્ગ બતાવવા વડે કરીને પરમ ઉપકારેતા (પ-
રમ કૃપાલુતા) ૫.

હે પ્રભુ ! આ વિરૂદ્ધ દેખાતાં બે આપ શિવાય બીજા
કોઈ હરિ હરાદિકમાં જણાતાં નથી. એક તો જે પરમ
નિરીહતા (નિઃસંયતા) અને બીજું ભારે ધર્મચક્રવર્તીપણું. ૬.

હે વીતરાગ ! જેમનાં પંચ કલ્યાણક દિવસે નિત્ય
દુઃખી એવા નરકવાસી જીવો પણ મુહૂર્ત માત્ર ઉદ્યોત વડે
અને વેદનાની ઉપશાન્તિ વડે હર્ષ-સુખ અનુભવે છે તે
આપના પવિત્ર ચરિત્રને વર્ણવવાને બૃહસ્પતિ પ્રમુખ ઠાણ
સમર્થ છે ? અપિતુ કોઈ સમર્થ નથી. ૭.

હે વીતરાગ ! આપની સમતા આશ્ચર્યકારી છે, આ-

પનું રૂપ અદ્ભૂત છે, અને સર્વ જીવ ઉપર આપની કૃપા અદ્ભૂત છે. એવી રીતે સર્વ અદ્ભૂત (અશ્ચર્યા)ના પરમ નિધાન એવા આપ પરમાત્મા પ્રત્યે અમારો નમસ્કાર હો ! ૮.

ઇતિ દશમઃ

એકાદશ પ્રકાશઃ

પરીષદુની સેનાનો પરાભવ કરતા અને ઉપસર્ગોને દૂર ટાળતા હે પ્રભુ ! આપે શમઅમૃતને પ્રાપ્ત કર્યું છે. મહોટાની એવી કે.ઇ અદ્ભૂત ચતુરાઇ છે. ૧.

હે વીતરાગ ! રાગ રહિત સતા આપે મુક્તિ-શ્રીનો ભોગ કરેલો છે, અને દ્વેષ રહિત સતા આપે અંતરંગ શત્રુઓનો હ્વય કરેલો છે. અહો ! મહા પુરુષોનો મહિમા કોઈક અપૂર્વ, અને જેવા તેવાથી પ્રાપ્ત ન થાય તેવો દુર્લભ છે. ૨.

સર્વથા પર પરાજયની ધમ્મા રહિત અને પાપથી

ખડીતા એવા આપે ત્રણે જમત છતી લીધાં. મ્હોટા પુ-
રુષોની એવી અપૂર્વ આતુરી છે. ૩.

હે પ્રભુ ! આપે કાંઇને કંઈ પણ લીધું નથી તેમજ
કાંઈ પાસેથી કંઈ પણ લીધું નથી તોપણ આપને પ્રભુત્વ
પ્રાપ્ત થયેલું છે. એવી પંડિત પુરુષોની અપૂર્વ કળા છે. ૪.

સ્વદેહના પણ દાનવડે બુદ્ધાદિકે જે સુકૃત ઉપાર્જન
ન કર્યું તે ઉપકારિત્વ લક્ષણ સુકૃત મધ્યસ્થ સત્તા આપના
પાદપીઠે આવી પડયું. (આપને તે સહેજે સંપ્રાપ્ત થયું.) ૫.

શમાદિક શત્રુઓ ઉપર નિર્દય (કઠોર) અને સર્વ
જીવ ઉપર કૃપાલુ એવા આપે ભીમ-કાન્ત (પ્રતાપ-શમાદિક)
ગુણો વડે ધર્મચર્કવર્તીપણાનું બારે સામ્રાજ્ય સ્થાપીત
કરી લીધું. ૬.

અન્ય લૌકિક દેવોમાં સર્વ રીતે સર્વ દોષો છે ત્યાર
આપનામાં સર્વ રીતે સર્વ ગુણો છે. આ આપની સ્તુતિ
જો અસત્ય હોય તો સ્વયંજનો પ્રમાણ અને સત્ય હોય
તો તેજ સ્વયં જનો બોલો ! ૭.

મ્હો ઇતિ આશ્ચર્યે ! હે વીતરામ ! સ્તવન કરતા

એવા મુજને મ્હોટાથી મ્હોટા અને ઇંદ્રદિકને પણ પૂજ્ય
એવા આપ શ્રી સ્તુતિ વિષયમાં આવ્યા છો. ૮.

ઇતિ એકાદશઃ

દ્વાદશ પ્રકાશઃ

હિ પ્રભુ ! પૂર્વ ભવમાં સ્પષ્ટ પુનઃ પુનઃ અભ્યાસથી
આપે વૈરાગ્યને એવી રીતે પ્રાપ્ત કરેલ છે કે આ તીર્થંકરના
ભવમાં તે વૈરાગ્ય જન્મ પર્યંત સહજ ભાવને પ્રાપ્ત થ-
યેલ છે. ૧.

હિ નાથ ! સમ્યગ્ રત્નત્રયીના આરાધનમાં કુશળ
એવા આપને સુખ હેતુમાં જેવો નિર્મળ વૈરાગ્ય વર્તે છે
તેવો ઇષ્ટ વિષેગાદિ દુઃખ હેતુઓમાં સંભવતો નથી. આ-
શ્ચ એવો છે કે દુઃખ હેતુથી ઉત્પન્ન થયેલો વૈરાગ્ય રાગીલાં
માણસને ઉપજતા વૈરાગ્ય જેવો ક્ષણિક-પતંગીઓ હોય
છે અને સુખ હેતુઓનું એકાન્ત અનિત્યપણું સમજાયાથી

જાગ્રેલો વૈરાગ્ય કાયમ ટકી રહે એવો હોવાથી તે મોક્ષ પર્યંત સુખદાયી નીવડે છે. ૨.

વિવેકરૂપી શરાણ ઉપર વૈરાગ્યરૂપી શસ્ત્રને સજી એવું તીક્ષણ-અણીદાર કર્યું છે કે તે મોક્ષ રૂપ મહાનંદમાં પણ સંપૂર્ણ સામર્થ્યવાળું બની રહ્યું છે, લગારે શ્રીકું પડ્યું નથી. ૩.

હે નાથ ! જ્યારે આપ ઇંદ્રદિકની સાહેબી ભોગવો છો ત્યારે પણ ગમે ત્યાં આપને સમભાવરૂપ વૈરાગ્યજ વર્તે છે. આપ એમજ જાણો છો કે ઉદય આવેલું કર્મ ભોગવ્યા વગર છૂટકો નથીજ. એવી રીતે જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી સમભાવે વર્તતાં તે ભોગ નિર્જરારૂપે થાય છે. ૪.

જો કે આપ સદાય વિષય સુખથી વિરક્ત છે તો- પણ જ્યારે સંયમ ગ્રહો છો ત્યારે આપનો વૈરાગ્ય ઉમ્મ હોય છે. ભુક્તભોગી થયાથી હવે આ વિષય સુખથી સર્વું એવી શુદ્ધ ભાવનાથી વૈરાગ્ય સહેજે સતેજ થાય છે. ૫.

સુખમાં, દુઃખમાં, ભયમાં કે મોક્ષમાં જ્યારે આપ સમભાવ રાખો છો ત્યારે આપને વૈરાગ્યજ છે. આપ ક્યાં

[કયા સ્થળે] વિરક્ત નથી ? અપિતુ આપ સર્વત્ર વૈરાગ્ય-
જ્ઞાન વર્તો છોજ. ૬.

દુઃખગર્ભિત અને મોહગર્ભિત વૈરાગ્યમાં જ્યારે અ-
ન્યદર્શની નિમગ્ન છે ત્યારે આપનામાં તો કેવળ જ્ઞાનગર્ભિત
વૈરાગ્યજ એકતાને પામેલું છે. ૭.

હે વીતરાગ ! સમભાવમાં વર્તતાં પણ સદાય સમસ્ત
જગતનો ઉપકાર કરનાર અને તેતું પાલન કરનાર વૈરાગ્ય-
માં સાવધાન અને પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ એવા આપને અમારો
નમસ્કાર હો ! ૮. ઇતિ દ્વાદશઃ

ત્રયોદશ પ્રકાશઃ

(હેતુ નિરાસ નામા.)

હે વીતરાગ ! આપ સુકિતપુરી પ્રત્યે પ્રમાણ કરતા
પ્રાણીઓને વગર માગ્યા સહાયદાતા છો. સ્વાર્થ વગર હિ-
તકારી છો. પ્રાર્થના કરાવ્યા વગર પરોપકાર કરનારા છો
અને નિષ્કારણ બંધુ છો. (સગા સંબંધ વગર બાંધવ છો) ૧.

હે પ્રભુ! આપ મમત્વ વગર ક્ષિત્તિ મનવાળા છો. માર્જન વગર ઉજવળ વાણીવાળા છો પ્રક્ષાલન કર્યા વગર નિર્મળ આચારવાળા છો તેથીજ શરણ કરવા યોગ્ય એવા આપનું શરણ હું સ્વીકારું છું. ૨.

નિષ્ક્રિયા વીરવૃત્તિવાળા મન અને ઇન્દ્રિયોને દમનારા અને શાન્તવૃત્તિનું સેવન કરનારા આપે હે પ્રભુ ! વાંકા કર્મ કંટકને ખૂબ કૂટી નાંખ્યા છે (કર્મદેહનું નિર્દલન કરી નાંખ્યું છે.) ૩.

રૂદ્ર નહિં એવા મહાદેવ, ગદા રહિત (યા રોગ રહીત) એવા વિષ્ણુ અને રણેશુરુ રહિત એવા બદ્ધા અશ્વા જ્ઞાનસ્વરૂપ એવા કોઈ અનિર્વાચ્ય પરમાત્માને અમારો નમસ્કાર હો ! ૪

હે પ્રભુ! જળ નિઃશ્વા વગર ફળથી લળી પડતા, અખંડપણાથી ગૌરવવાળા અને અચિન્તિત ફળને દેવાવાળા કલ્પવૃક્ષ સમાન આપયકી હું આલોક પરલોક સંબંધી ફળને પામું છું. ૫.

નિર્મોહ છતાં સર્વજનોના સ્વામી મમતા રહિત છતાં દુઃખ અને મધ્યસ્થ છતાં જગત્ પાલક (વિચરણક) એવા

આપનો હું અનધ-નિષ્કલંક કિંકર છું. ૧.

વગર ગોપવેલા (પ્રગટ) રત્ન નિધાન, કર્મરૂપી વાકે
રહિત કલ્પવૃક્ષ અને અચિન્ત્ય ચિંતામણિ રત્ન એવા
આપને મેં આ મારો આત્મા અર્પણ કર્યો છે. ૭.

હે વીતરાગ ! જ્ઞાનાદિકના ફળ રૂપ સિદ્ધપણાનું જે
મથાવસ્થિત સ્મરણ તેમાં હું લીનો નથી. અને આપ તો
સિદ્ધ થયાથી ફળ રૂપ દેહવાળાજ છે. તેથી કર્તવ્ય કાર્યમાં
બ્યામૂઠ એવા મારા ઉપર આપ કૃપા કરો. મારા ઉપર
એવી કૃપા કરો કે હું પણ આપની પેરે સ્વ કર્તવ્ય પરા-
મણુ રહી, કર્મ જાગને તોડી નાંખી, સિદ્ધ દશા પામું. ૮.

ઇતિ ત્રયોદશઃ

ચતુર્દશ પ્રકાશઃ

(યોગશુદ્ધિ નામ.)

હે પ્રભુ ! મન વચન અને કાયાના કષ્ટકારી-(સાવ-

દે-પાપ) વ્યાપાર સર્વથા તથા આપે સ્વભાવેજ મનરૂપ
શબ્દને નિરૂપયોગી જાણી દૂર કરી દીધું છે. ૧.

હે પ્રભુ ! આપે ઇન્દ્રિયોને પરાણે નિયંત્રિત કરી નહિં
તેમજ તેમને લોભુષતાથી પ્રવર્તાવી પણ નહિં. એવી રીતે
શીધી બુદ્ધિથી આપે ઇન્દ્રિયજય કર્યો છે, (ચરમ દેહી હો-
વાથી તદ્દભવે મુક્તિ ગામી એવા પ્રખર જ્ઞાની-વૈરાગી મ-
હાત્મા માટે આવો પ્રકાર યુક્તજ છે. બાકી ણીજાએ તો
ઇન્દ્રિયજય કરવા પોતાની સર્વ શક્તિ ફેરવવી જોઇએ). ૨.

યમ, નિયમાદિક યોગનાં આઠ અંગ પ્રપંચપ્રાય-વિ-
સ્તાર જેવાંજ જણાય છે. જો એમ ન હોય તો આખાલ-
ભાવથી શુભિત પર્યંત યોગ આપને સહજ ભાવે શી રીતે
પ્રાપ્ત થયો ? આસનાદિક ણાદ્ય વિસ્તાર વગર પરમજ્ઞાન
વૈરાગ્યાદિક યોગ આપને સહજ સ્વભાવિકજ પ્રાપ્ત છે. ૩.

અનંતકાળના પરિચિત વિષયોમાં પણ આપને અના-
સંગ (વૈરાગ્ય) છે અને જન્માવધિ અદૃષ્ટ-અપરિચિત એવા
પણ યોગમાં એકતા છે. આ ઉપર કહેલું આપનું ચરિત્ર
આદૈહિક-જેવાતેવાને અપ્રાપ્ય છે. ૪.

હે પ્રભુ ! પોતાના અપકારી કમઠ, ગોશાલકાદિક ઉં
ખર આપે જેવો અનુગ્રહ કર્યો છે તેવો અન્યતીર્થિકો પોતાના
ઉપકારી સેવક ઉપર પણ કરતા નથી તેથી આપનું સર્વ
ચરિત્ર અલૌકિક-અદ્ભૂત આશ્ચર્યકારીજ છે. ૫.

હે પ્રભુ ! આપે ચંડકોશિકાદિક હિંસક પ્રાણીઓને
પણ સદ્ગતિ પમાડવા વડે ઉદ્ધર્યા; અને સ્વઆશ્રિત સર્વા-
નુભૂતિ તથા સુનક્ષત્ર પ્રમુખની રક્ષા નહિં કરતાં ઉપેક્ષા
કરી. આવું આશ્ચર્યકારી આચરણ સ્વામી શા માટે કરે છે
એમ પૂછવાની પણ કોણ હામ બીટે ? કોઈ નહિં. ૬.

હે વીતરાગ ! આપે ધ્યાન-સમાધિમાં આત્માને એવો
તો સ્થિર કરેલો છે કે “ હું સુખી છું કે દુઃખી છું ”
તેનું આપને જ્ઞાન નથી. ૭.

ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાન એ ત્રણે આપમાં એકતાને
પામેલાં છે એવું આપનું યોગ મહાત્મ્ય બીજા (જેમનું
હૃદયપર) બદ્ધના સૂક્ષ્મ માર્ગમાં પ્રવેશેલું નથી તે) કેમ
માને ? એ તો જે જાણતા હોય તેજ જાણે. ૮.

ધૃતિ ચતુર્દશ:

પંચદશ પ્રકાશઃ

હે નાથ ! જગજ્જયકારી આપના અન્ય ગુણો તો દૂર રહો ! કેવળ આપની ઉદાત્ત (અનર્થિભવનીય) અને આનંદ મુદ્રાવડેજ ત્રણે જગત્ વશ થયેલ છે. ૧.

હે વીતરાગ ! જે મૂર્ખ જનોએ ઇંદ્રાદિકથી પણ મહાનુ એવા આપનો અનાદર કર્યો છે, તેમણે મોહવડે મેરૂને તુલ્ય તુલ્ય લેખ્યો છે અને સમુદ્રને ખાખોચીયા જેવો ગણ્યો છે. ૨.

જે મૂર્ખજનોએ આપનું શાસન સ્વીકાર્યું નથી તે ભાગ્યહીન પ્રાણીઓના હાથમાંથી ચિન્તામણિ રત્ન પડી ગયું છે અને પ્રાપ્ત થયેલું અમૃત પણ નિરર્થક થયું છે. ૩.

હે પ્રભુ ! નિષ્કારણ વિશ્વવત્સલ એવા આપના ઉપર પણ જે ભગતા અગ્નિ જેવી ઇર્ષ્યાથી અરૂણ દષ્ટિ ધારે છે 'તેને અગ્નિ સાક્ષાત્ પ્રગટ થઇ ભસ્મ કરે.' એમ બોલતા પાપભીરુ સ્તુતિકાર કહે છે કે એવું બોલવાથી પણ મર્યું થંતો—'પાપઃ પાપેન પચ્યતે.' ૪.

હે વીતરાગ ! જે અન્યદર્શનીઓ આપના શાસનને
પોતાના દર્શનની બરોબર લેખે છે તેઓ હ્રન્ત ઇતિ લેહે
અજ્ઞાન ઉપહત જનો અમૃતને ત્રિષ તુલ્ય લેખવા જેવું
કરે છે. ૫.

હે પ્રભુ ! જે મૂઢ જનો આપની ઇર્ષ્યા કરે છે તે વાણી
તથા કર્ણથી રહિત હો ! કેમકે પરનિંદાદિકમાં વાક્ય કર્ણ
રહિતપણું શ્રેયકારી છે. વાક્ય કર્ણ રહિતપણાથી પરનિંદાદિક
કરી ન શકે અને તેથી તથાવિધ દુર્ગતિ ન પામે એ
રહસ્યાર્થ છે. ૬.

હે નાથ ! જેમણે આપની આજ્ઞાનુસાર અમૃત રસથી
આત્માને સદાય સિંચિત કરેલ છે તે પુણ્યવંત જનોને અમારો
નમસ્કાર હો ! તેમને અમે આ જે હાથ જોડીએ છીએ અને
તેમની અમે સેવા કરીએ છીએ. ૭.

હે પ્રભુ ! જે ભૂમિમાં આપના ચરણના નળ કિરણો
ચિરકાળ ચૂડામણિની આચરણ કરે છે તે ભૂમિને અમારો
નમસ્કાર હો ! એથી વધારે ભક્તિ વસનના અસાવથી શું
કહિયે ? ૮.

હે નાથ ! આપના ગુણ સમૂહની રમણીકતામાં હું
વારંવાર લમ્પટ થયો છું તેથી મારો જન્મ સફળ છે તે-
મજ હું ધન્ય કૃતપુન્ય છું. ૯.

છતિ પંચદશ :

ષોડશ પ્રકાશ :

(પ્રભુ પાસે આત્મગર્હાંકુષ).

હે નાથ ! એક તરફ આપના આગમ રૂપ અમૃત
પાનથી ઉત્પન્ન થયેલી ઉપશમ રસની ઉર્મીઓ મને પર-
માનંદ સંપ્રદાને પમાડે છે. ૧.

મારે બીજી તરફ અનાદિ ભવજન્ય વાસનાથી સં-
ચિત થયેલ રાગ રૂપી વિષનો વેગ મને અત્યંત મૂર્છિત-જ્ઞાન
શૂન્ય કરી નાંખે છે તેથી હતાશ એવો હું થું કંઈ ? ૨.

હે વીતરાગ ! રાગ રૂપ જુજંગના વિષથી બ્યામ થયે-
લા મેં જે અણમંજલ કર્મ કર્યા છે તે હું આપની પાસે

કહી પણ શકતો નથી એથી મારી છાની અકૃત્યતાને ધિ-
ક્કાર પડો ! ૩.

હે પ્રભુ ! કદાચિત્ સંસાર સુખાદિકમાં આસ્રુત તો
કદાચિત્ વિરુદ્ધ; કદાચિત્ ક્રોધયુક્ત તો કદાચિત્ ઉપશમ-
વાન્ એવા મને રાગ દ્વેષ અને મોહાદિકે કૌતકવડે મર્કટની
પેરે નચાવ્યો છે. ૪.

હે નાથ ! આપના ધર્મ માર્ગને પાંખ્યા છતાં મેં
મન વચન અને કામાના વ્યાપારથી કરેલા દુનચારોવડે
મસ્તક ઉપર અગ્નિ મૂક્યો; એટલે મેં મન વચન કામાના
અસદુપયોગવડે દુર્ગતિનું દુઃખ ઉપાર્જન કર્યું. ૫.

હે નાથ ! ત્રૈલોક્યનું રક્ષણ કરવા સમર્થ એવા આપ
ત્રાતા (રક્ષક) છતાં મોહાદિક ચોરો મારાં જ્ઞાન, દર્શન
અને ચારિત્રરૂપ અમૂલ્ય ત્રણ રત્નો દુરી જાય છે તેથી
હતાશ એવો હું હણાયો છું. ૬.

હે વીતરાગ ! હું બહુ તીર્થ જામ્યો, તેમાં મેં આ-
પનેજ એક તારક જાણ્યા. તેથીજ હે નાથ ! હું આપના
ચરણે વળામ્યો છું મારે મને તારો પ્રાર ઉતારો ! ૭.

હે પ્રભુ ! આપની કૃપાથીજ હું આટલી ભૂમિકા (યોગ્યતા) પામ્યો છું તો હવે ઐહાસિન્ય વડે મારી ઉપેક્ષા કરવી આપને યોગ્ય નથી. હે મહારાજ ! મારી સર્વથા ઉપેક્ષા નહિંજ કરશો એવી મારી પ્રાર્થના છે. ૮.

હે તાંત ! આપજ એક જ્ઞાતા-સર્વ ઉપાય ચતુર છો. બળી આપ શિવાય બીજો કોઈ કૃપાળુ નથી અને મારા જેવો કોઈ કૃપાપાત્ર નથી તેથી હવે આપને જે કરવું આજબી લાગે તે કરવાની આપ દીક્ષા ન કરો. ૯.

કૃતિ પોદશઃ

— ❧ —

સપ્તદશ પ્રકાશઃ

(શરણ પ્રતિપત્તિરૂપ)

હે પ્રભુ પોતાનાં કરેલાં પાપની મહા (નિંદા) કરતો અને સુકૃતની અનુમોહન કરતો હું અન્ય શરણ રહિત આપના ચરણનું શરણ ગ્રહું છું. ૧.

કૃત કારિત અને અનુમોદિત એવું મન વચન અને કાયાથી થયેલું માડું પાપ અપુનર્ભવે (ફરી તેવી પાપ પ્રવૃત્તિ ન થાય તેવા લક્ષ સહિત) મિથ્યા થાગો, હું અંતઃકરણથી, કરેલાં પાપની માફી માગું છું. ૨.

હે પ્રભુ ! આપના પવિત્ર માર્ગને અનુસારે રત્નત્રયીના આરાધન સંબંધી જે કંઈ સુકૃત કીધું તે બધું હું અનુમોદું છું. ૩

સર્વ અરિહંતાદિકના જે જે અર્હત્વાદિક ગુણ છે તે તે સર્વ ગુણ તે મહાનુભાવ સંબંધી હું અનુમોદું છું. ૪.

હે વીતરાગ ! મેં આપનું, આપના ઉપદિષ્ટ અનુષ્ઠાનના ફળરૂપ સિદ્ધિઓનું આપના શાસનના રસિક મુનિજનોનું અને આપના પ્રવચનનું હૃદય શુદ્ધિથી શરણ આદરેલું છે. ૫.

સર્વ જીવોને હું ખમાવું છું અને તે સર્વ જીવો મારી ઉપર ક્ષમા કરો ! આપનું અનન્ય શરણ પ્રહણ કરેલા મુજને તે સર્વ જીવો ઉપર (સદાય) હિત બુદ્ધિ હો ! ૬.

હું જીવો છું, માડું કંઈ નથી અને હું કાષ્ઠનો

નથી. હે પ્રભુ ! આપના ચરણ-ચરણમાં રહેલા મુજને લ-
જારે હીનતા નથી. ૭.

હે પ્રભુ ! આપના પદ્માયથી મુક્તિ રૂપી પરમ પદવી
જ્યાં મુખી હું ન પામું, ત્યાંમુખી શરણાગત એવા મુજ
પ્રત્યે આપ શરણાગત વત્સલતા તજ્યો નહિં-ઉપેક્ષા
કર્યો નહિં ૮.

ઈતિ સમદશઃ

અષ્ટાદશ પ્રકાશઃ

હે વીતરાગ ! એકાન્ત હિતૈષી એવા આપ સ્વામીને
કેવળ કોમળ વચનથીજ ત્રિનવાય એમ નહિં કિંતુ કંઈક
કઠોર વચન પણ સ્વ હૃદય શુદ્ધિને માટે કહી શકાય. ૧.

હે વીતરાગ ! હંસ ગરૂડાદિક પક્ષી જાજ વૃષભા-
દિક પશુ અને મૃગેન્દ્રાદિક વાહનાદિક ઉપર આપે સ્વામી
કરી નથી તેમજ નેત્ર, માત્ર અને મુખ સ્થાંથી વિદારે-

શ્રી આપની આકૃતિ બગડેલી નથી એટલે આપ શાસ્ત્રિક વિકારરહિત અવિકૃત આકૃતિનેજ ધારો છો. ૨.

હે વીતરાગ ! ત્રિશૂલ, ધનુષ, અને ચક્રાદિક શાસ્ત્ર-ધારી હસ્તપદ્ધત્રવાળા આપ નથી. તેમજ કામિનીના કા-મગ અંગને આલિંગન દેવામાં પણ આપ આસક્ત નથી. તથા પ્રકારના વિકારવર્જિત આપ નિર્વિકારી છો. ૩.

નિંદા-લોક વિરુદ્ધ આચરણથી આપે અન્ય-લૌકિક દેવોની જેમ મહાજનને ત્રાસ ઉપજાવ્યો નથી તેમજ પ્ર-ક્રોધ તથા પ્રસાદાદિકવડે દેવ મનુષ્યને આપે વિડખિત પણ કરેલ નથી. તેવા કાર્યથી આપ સદંતર દૂરજ છો. ૪.

વળી જન્મતૂની સૃષ્ટિ પાલન અને સંહાર કરવામાં અન્ય દેવોની પેરે આપ પ્રવર્ત્યા નથી તેમજ નટ વિટ હયિત નૃત્ય, હાસ્ય અને ગીતાદિક વિલાસ વડે આપે આપની સ્થિતિ ઉતારી પાડી નથી. ૫.

હે વીતરાગ ! એવી રીતે આપ સર્વ લૌકિક દેવો કરતાં સર્વથા વિલક્ષણ છો. તો પછી પરીક્ષક લોકોએ દેવ તરીકે આપને કયા લક્ષણવડે ઓળખી હૃદયમાં સ્થાપવા ? ૬.

પત્ર તૃણ કાષ્ઠદિક, ચાલતા જળપ્રવાહના માર્ગે સંચરે તે યુક્તિમત્ છે પરંતુ સામા પ્રવાહે સંચરતી વસ્તુ રી રીતે પ્રતીતિમાં આવે ? કેમ લોકો કબૂલ કરે ? કેમકે એવી રીતે સામા પૂરે સંચરતી વસ્તુ કયાંય દેખવામાં આવી ન હોય. ૭.

અથવા હે વીતરાગ ! અદ્વપમતિવાળા પરિક્ષકોના પરિક્ષણથી સર્થું. તેમજ હે જગત્ પ્રભુ આપની પરીક્ષા સંબંધી મારી પણ પિક્કાઈ (આગ્રહબુદ્ધિ)થી સર્થું. ૮.

હે પ્રભુ ! સર્વ સંસારી જીવોના સ્વરૂપથી વિશ્લેષણ જે કાંઈ બુદ્ધિશાળી જનોના વિચારમાં આવે તેજ આપનું લક્ષણ છે. ૯.

હે વીતરાગ ! આ જગત્ ક્રોધ, લોભ અને ભયથી વ્યાપ્ત છે અને આપ એથી વિલક્ષણ હોવાથી અદ્વપમતિવાળા પ્રાણીઓને પરાક્ષ છે. તેથી આપનું મથાર્ય સ્વરૂપ તેમની ગ્રાહ્યમાં આવી શકતું નથી. ૧૦.

ઇતિ અષ્ટાદશઃ

એકોનવિશતિતમ પ્રકાશ:

હે પ્રભુ ! આપના દીલમાં હું વસું ! એ વર્તા
પણ દુર્લભ છે. પરંતુ આપ મારા દીલમાં વસો ! આવી
સ્થિતિ થાઓ ! એટલે બસ, મને ખીણ કંઈ જરૂર
નથી. ૧.

હે વીતરાગ ! પરવચન કરવામાં કુશળ એવા
ખીણ લૌકિક દેવો પોતાથી પ્રતિકૂળ વર્તનાર કેટલાકને
કોપથી નિગ્રહ કરીને અને સ્વ અનુકૂળ વર્તનાર કેટલાક
ભક્તજનોને વરદાનથી સંતોષી મુગ્ધજનોને ઠગે છે. એવા
દ્વંદ્વમાં આપ કદાપિ પડતા નથી. ૨.

રાગદ્વેષાદિકના અભાવવડે નહિં પ્રસન્ન થયેલા વીત-
રાગ થકી મોક્ષાદિક ફળ શી રીતે પમાય ? એ વચન
અચુક્ત છે, કેમકે ત્રિશેષ ચૈતન્ય રહિતપણાથી અપ્રસન્ન
છતાં ચિંતામણિ અને કામકુંભાદિક વિધિવત્ આરાધવાથી
ફળીભૂત નથી થતા શું ? થાયજ છે. એવીજ રીતે વીત-
રાગ પણ ફળીભૂત થાય છેજ. વીતરાગ તો અખંડ જ્ઞાના-

હિક ચૈતન્યથી સંયુક્ત હોવાથી ચિંતામણિ પ્રમુખ કરતાં અત્યંત કૃગદાયી થઇ શકે છે. તેમનામાં સ્થાપેલી શ્રદ્ધા અને ભક્તિજ આપણને કલ્પવેલીની જેમ કૃગ આપે છે. ૩.

હે વીતરાગ ! આપની સેવા કરતાં આપની આજ્ઞાનું પાલન પરમ કલ્યાણકારી છે. કારણ કે આપની આજ્ઞાજ આરાધી છતી મોક્ષકૃગ આપે છે અને વિરાધી છતી સંસાર કૃગ આપે છે. ૪.

હે પ્રભુ ! હેય-ઉપાદેય વિષયક આપની આજ્ઞા સદાકાળ એવી છે કે કષાય, વિષય, પ્રમાદાદિ આશ્રવ સર્વથા હેય-ત્યાગવા યોગ્ય છે અને સત્ય, શૌચ, ક્ષમા, માર્દવાદિક સંવર સર્વથા સેવવા યોગ્ય છે. ૫.

આશ્રવનું સેવન ભવબ્રમણ હેતુક થાય છે અને સંવરનું સેવન મોક્ષદાયક થાય છે. એ પ્રકારે સમસ્ત ઉપદેશનો સાર સંગ્રહ કરવા રૂપ આ ‘ આર્હુતિ મુષ્ટિ ’ યા ‘ મુષ્ટિગ્ઞાન ’ કહેવાય છે. બાકીનો બધો આનોજ વિસ્તાર જણવો. ૬.

એવી રીતે ઉપર જણાવેલી આપની આજ્ઞાનું આ-

રાધન કરવામાં તત્પર થયેલા અનંતા જીવો પૂર્વે નિર્વાણ પદને પામ્યા છે. વળી વર્તમાનકાળે મહાવિદેહાદિક ક્ષેત્રમાં કદંક ઉત્તમ જીવો મોક્ષપદ પામે છે તેમજ ભવિષ્ય કાળમાં પણ બીજા ઉત્તમ જીવો નિર્વાણ પદ પામશે. ૭.

હે વીતરાગ ! પ્રસન્નતા કરવા માટે દીનતા તજીને એકલી આપની અજ્ઞા વડેજ જીવો કર્મ રૂપી પંજરમાંથી સ્વર્ગથી મુક્ત થાય છે (માટે ઉપર સંક્ષેપમાં કહેલી જિન આજ્ઞાનુંજ રહસ્ય સુરિશેષ ગુરુગમ્ય ધારી તેનુંજ આરાધન કરવા અહોનિશ લક્ષ રાખવું ઉપયુક્ત છે. જ્યારે ત્યારે પણ તેમ કરવા વડેજ કંટ્યાણુ છે.) ૮.

છનિ એકોનવિંશતિતમ

ત્રિંશતિતમ પ્રકાશઃ

હે વીતરાગ ! આપના પાદપીઠે હ્રાંકતા મારા મસ્તક ઉપર પુણ્ય પરમાણુઓના કણ્ઠીયા જેવી આપના ચરણની રજ ચિરકાળ (મારો મોક્ષ થાય ત્યાં સુધી) સ્થિર થાઓ ! ૧.

હે પ્રભુ ! આપનું વદન જોવામા આસક્ત થયેલાં
મારાં બંન નેત્રો હર્ષાશ્રુતાં જગ કલ્લોલવડે પૂર્વે આજ્ઞાન-
વશે પરમી કુદેવાદિકને નીરખવાથી લાગેલા પાપરૂપ મળને
સહ માત્રમાં ક્ષાલી નાખો (દૂર કરી નાખો.) ૨.

હે પ્રભુ ! આપની પાસે (બાલકની પેરે) લુઠન
કરવા વડે, પૂર્વે નહિં સેવવા યોગ્ય કૃપાદિકને જેણે
પ્રભુમ કર્યો છે એવા મારા અજ્ઞાન લલાટને તેનું પ્રાય-
શ્ચિત વળી ભય તેવી ચિન્હ પત્તિ થાયો ! ૩.

હે નાથ ! આપના દર્શનજન્ય પ્રમોદથી ખડા થઈ
રહેલાં રોમાંચ કંટક અનાંત ભવબ્રમણથી પુષ્પ થઈ રહેલી
મિથ્યાત્વ-વાસનાને ઘસરડી કઢો ! ૪.

હે પ્રભુ ! આપના મુખ ચંદ્રની કાંતિની અમૃતજેવી
જ્યોત્સ્નાનુ પાન કર્યો સતે મારાં લોચન-કમળ નિશ્ચિન્નતાને
થાયો ! (ઘળી ચપ્પગતા તણ પરમ શાંતિનો અનુભવ
કરો ! ૫

હે જી શ્વ. ! મદાય મારાં નેત્રો આપના મુખ
દર્શન સંભળી સુખના લાલસી થાયો ! મારા બંને હાથ
આપની અવધન આવધન બને ! અને મારાં બંને કર્ણ
આપના અલ્પ અવધ કરવામાં તત્પર થાયો ! ૬.

હે વીતરાગ ! સર્વત્ર સ્ખલના પામતી આ મારી
વાણી જે આપના ગુણ ગાન પ્રત્યે સ્પૃહાવાળી થઇ છે તો
તેનું કહ્યાણ થાઓ ! આપના સદ્ભૂત ગુણથી પરાક્રમ
એવી જીભનું પ્રયોજનજ શું છે ? કંઈજ નથી. ૭.

હે પ્રભુ ! હું આપનો આધીન વર્તનારો પ્રેમ્ય છું,
સમ્યક્ સ્વામી સેવામાં નિપુણ દાસ છું અને આજ્ઞા વચ-
નને કહાવવામાં અતુર એવો આપનો સેવક (કિંકર) છું.
તેથી 'અ મારો સેવક છે' એમ એમ એટલો શબ્દ
જાણી આપ મને સેવક તરીકે સ્વીકારો. હે નાથ ! આથી
વધારે શું ચાચું ? આપના 'ઓમ્' એવા વચન ઉપરાંત
બીજું કશું હું ચાચતો નથી. ૮.

શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિએ પ્રતિપાદિત કરેલા આ
વિતરાગ સ્તોત્રથી શ્રી કુમારપાલ ભૂપાલ અભીષ્ટ એવું
(મોક્ષ) ફળ પામો ! ૯

“ઉક્ત સ્તોત્રાર્યનું” યથાવિધ પઠન, પાઠન, શ્રવણ,
શ્રદ્ધાનાદિક કરનાર સંજ્ઞન વર્ગનું પણ સર્વ શ્રેય થાઓ !”
દત્તિરામ.

સર્વેપિ સન્તુ સુખિનઃ,
 સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ;
 સર્વે ભદ્રાણિ પश्यन्तુ,
 મા કશ્ચિત્પાપમાચરેત્.

ભાવાર્થ——સર્વ કોઈ પ્રાણી
 સુખી થાઓ, સર્વ હવે નિ-
 રાગી થાઓ, સર્વ પ્રાણીઓ
 કલ્યાણ પામે, કોઈ પણ હવે
 'પાપનું' આચરણ ન કરે

ધર્મચિંદુ.

જ્ઞાનં સર્વત્રગં ચક્ષુઃ

॥ શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકવિરચિતમ્ ॥

॥ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રમ્ ॥

રહસ્યાર્થ સાથે.

સ્વધર્મી ભાઈઓ બહેનોને વાંચવા ભણવા નિમિત્તે
છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા

—૦૦૦૦—
—૦૦૦૦૦૦૦૦—

માસ્તર પુરુષોત્તમદાસ જયમલ.

સુરત.

પ્રથમાવૃત્તિ. પ્રત ૧૦૦૦

હનુમાનગી હીમડી સામે શ્રી જૈન તીર્થોદય પ્રેસમાં

શા. કપૂરચંદ કાકરશીએ છાપ્યું

શી.હોર, (કાઠીયાવાડ)

સંવત ૧૯૭૭. વીજ સંવત ૨૪૪૭. સને ૧૯૨૧.

સૂચના.

પુસ્તકને જેમ તેમ જ્યાં ત્યાં રખડતું મૂકવું નહિ,
અશુદ્ધ હાથે પુસ્તકને અડકવું નહિ, તેમજ
ઉઘાડે મુખે પુસ્તક વાંચવું નહિ.

पूर्णपुण्यनयप्रमाणरचना-पुण्यैः सदास्थारसैः

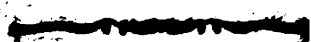
तत्त्वज्ञानफलैः सदा विजयते स्याद्दकल्पद्रुमः ।

एतस्मात् पतितैः प्रवादकुसुमैः षट्दर्शनारामभू-

भूयः सौरभमुद्रमत्प्राभिमतैरध्यात्मवार्तालवैः ॥ १ ॥

પૂર્ણ પવિત્ર સાત નય અને ચાર પ્રમાણની રચના
રૂપ કૂલો, નિરંતર શ્રદ્ધા રૂપ રસ અને તત્ત્વ જ્ઞાન રૂપ
કુળો વડે સ્યાદ્રદ મત રૂપ કલ્પવૃક્ષ સદા જયવંત વર્તે છે.
એ સ્યાદ્રદ મત રૂપ કલ્પવૃક્ષથી ખરી પડેલાં પ્રવાદરૂપી
કૂલોવડે ષટ્ દર્શનરૂપ ળગીયાની ભૂમિ પોતે માની લીધેલા
અધ્યાત્મની વાર્તાઓના લેશવડે વારંવાર સૌગંધ્યને પ્રકટ
કરે છે.

-અધ્યાત્મસારે,

વિષયાનુક્રમ.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ઉપોદ્ધાત.	૧ થી ૮
૧ સંબંધ કારિકા મૂળ અને રહસ્યાર્થ.....	.... ૧ થી ૧૦
૨ અધ્યાય પહેલો	.... ૫૫ થી ૮૨
૧ સમ્યગ્ દર્શનનું સ્વરૂપ	.... ૫૫
૨ નિષ્કેપાનું સ્વરૂપ	.... ૫૭
૩ મત્યાદિ પાંચ જ્ઞાનના લેહ અને તેનું સ્વરૂપ....	.... ૬૨
૪ ત્રણ અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	.... ૭૪
૫ નયના લેહ અને તેનું સ્વરૂપ....	.... ૭૫
૩ અધ્યાય બીજો	.... ૮૩ થી ૧૦૨
૧ પાંચ ભાવ અને તેના લેહ	.... ૮૩
૨ જીવનું લક્ષણ અને લેહ	.... ૮૫
૩ ઈદ્રિયોના લેહ અને સ્વરૂપ	.... ૮૭
૪ ત્રણ પ્રકારે જન્મ	.... ૯૩
૫ પાંચ પ્રકારના શરીરનું સ્વરૂપ	.... ૯૪
૬ અપવર્તન અને અપવર્તન આયુષ્ય	.... ૧૦૦
૪ અધ્યાય ત્રીજો.	.... ૧૦૩ થી ૧૨૨
૧ નરક પૃથ્વીનાં નામ	.... ૧૦૩
૨ નારક જીવોની વેદના....	.... ૧૦૫
૩ આયુષ્ય સ્થિતિ	.... ૧૦૮
૪ મનુષ્ય ક્ષેત્રનું વર્ણન	.... ૧૦૯
૫ તિર્થંચના લેહ અને સ્થિતિ	.... ૧૨૧
૫ અધ્યાય ચોથો	.... ૧૨૨ થી ૧૪૩
૧ દેવલોક અને દેવોની ઋદ્ધિ વગેરે....	.... ૧૨૨
૨ દેવોનું જ્ઞાનમયમઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય	.... ૧૩૮

૬ અધ્યાય પાંચમો	....	....	૧૪૪ થી ૧૫૯
૧ અણ્વના ભેદ	....	....	૧૪૪
૨ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ	....	....	૧૪૪
૩ દ્રવ્યનાં લક્ષણો	....	....	૧૪૮
૪ સત્ત્વનું લક્ષણ	....	....	૧૫૩
૭ અધ્યાય છઠ્ઠો આશ્રવનું વર્ણન....	૧૫૯ થી		૧૭૧
૮ અધ્યાય સાતમો	....	....	૧૭૧ થી ૧૮૬
૧ સર્વ વિરતિનું વર્ણન	....	....	૧૭૧
૨ દેશ વિરતિનું વર્ણન	....	....	૧૭૭
૩ આણુમતના અતિચારો	....	....	૧૭૯
૯ અધ્યાય આઠમો	....	....	૧૮૭ થી ૧૯૭
૧ મિથ્યાત્વાદિ બંધ હેતુ	....	....	૧૮૭
૨ બંધનું સ્વરૂપ	....	....	૧૮૮
૩ કર્મની સ્થિતિ	....	....	૧૯૩
૪ કર્મનું ફળ	....	....	૧૯૫
૫ કર્મ પ્રદેશ આત્મ પ્રદેશો સાથે કેવી રીતે બંધાય છે તેનું વર્ણન	....	....	૧૯૬
૧૦ અધ્યાય નવમો	....	....	૧૯૮ થી ૨૨૪
સંવર અને નિર્જરાનું સ્વરૂપ	....		
૧૧ અધ્યાય દશમો	....	....	૨૨૪ થી ૨૫૨
૧ મોક્ષનું સ્વરૂપ	....	....	૨૨૪
૨ ઉપસંહાર	....	....	૨૩૩
૩ પ્રશસ્તિ	....	....	૨૫૧

ઉપોદ્ધાત.

જન્મ મરણરૂપ સંસારચક્રના જમણવડે શ્રાંત થયેલ જીવોનાં સંતપ્ત હૃદયોને શાંતિ આપી, તેની આધ્યાત્મિક લાવનાઓને સતેજ કરી, તે લાવનાદ્વારા પરમપદને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિમાં તેને જોડી, અપવર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવનાર સદ્જ્ઞાન છે. પુસ્તકો તેવા સદ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના સાધનભૂત હોવાથી પૂર્વકાળના મહા સમર્થ જ્ઞાની પુરૂષેના રચેલા ગ્રંથો-મૂળ અથવા ચાહુ જમાનાની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા તેના ભાષાંતર (વિવેચન) સંથે અથમ નવીન પદ્ધતિથી વિદ્વાન મુનિવર્ય તથા શ્રાવકવર્યના લખેલા કે સંશોધન કરી સંગ્રહ કરેલા ગ્રંથો અલ્પ મૂલ્યે આપી ગામો ગામ અને ઘરોઘર તેનો લાભ આપવાનો અમારો આ પ્રયાસ છે. આ આવૃત્તિમાં મૂત્ર ભાગ મુખ્યતાએ શ્રેયસ્કર મંડલ તરફથી જહાર પડેલ ભાષાંતરનોજ છે.

૨ તત્ત્વ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિદ્વારા મોક્ષપદ સરળતાથી મેળવી શકાય એ વાત સિદ્ધ હોવાથી તત્ત્વજ્ઞાનમય મોક્ષ માર્ગ

“તત્ત્વાર્થાધિગમ” નામનો આ ઉત્તમ દાર્શનિક ગ્રંથ તેના રહસ્ય સાથે અમોઝે પ્રગટ કરેલ છે.

૩ આ ગ્રંથમાં સિદ્ધાંતના ગંભીર અર્થોનો નાના સંસ્કૃત સૂત્રોમાં બહુ સરળ રીતે સમાવેશ કરેલ હોવાથી હરેક બુદ્ધિ બલ્યાત્માઓને ખાસ અભ્યાસ કરવા લાયક આ ગ્રંથ છે, તેથી મૂળ સૂત્રો, તેનો ભાવાર્થ અને ભાષ્યનો ટુંક સાર સરળ રીતે ગુજરાતી ભાષામાં આપવામાં આવેલ છે. અન્ય સંસ્થા તરફથી આ ગ્રંથ સભાષ્ય ભાષાંતર સાથે છપાવવામાં આવેલ છે; પરંતુ તે હિંદી ભાષામાં હોવાથી તેમજ ભાષાંતર શાસ્ત્ર રહસ્યના અઝાણ પાસે કંપાવેલ હોવાથી તાત્ત્વિક ખાળતની તેમાં ઘણીએક સખલનાઓ થયેલ છે; તેથી નવીન અભ્યાસીઓને તેના અભ્યાસની સરળતાને ખાતર અમોઝે આ ગ્રંથ સરળ ગુર્જરભાષામાં તૈયાર કરી છપાવ્યો છે.

૪ આ ગ્રંથના દશ અધ્યાય છે. શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવનારૂપે ૩૧ કારિકાઓ ગ્રંથકારે પોતેજ ભાષ્યની ભૂમિકામાં રચેલ છે, જે ખાસ મનન કરવા લાયક છે. તે પછી પહેલા અધ્યાયમાં સમ્યક્ત્વ, તત્ત્વો, નિરોપાદિ, નિર્દેશાદિ તથા સમ્યક્દિદારો, જ્ઞાન અને જ્ઞાત નયનું સ્વરૂપ વર્ણવેલ છે. બીજા અધ્યાયમાં જીવેનું ભક્ષણ, આપશમિકાદિ ભાવના

૫૩ ભેદ, જીવના ભેદ, ઇન્દ્રિય, ગતિ, શરીર, તેના પ્રયોગ
જનો-હેતુઓ, આયુષ્યની હીયમાન અને અન્યથા સ્થિતિ
વગેરે વર્ણવેલ છે. ત્રીજા અધ્યાયમાં નરક પૃથ્વી, નારક
જીવોની વેદના તથા આયુષ્ય, મનુષ્યક્ષેત્રનું વર્ણન અને
તિર્થંચના ભેદ તથા સ્થિતિ વગેરે આવે છે. ચોથા અધ્યાયમાં
દેવલોક અને દેવતાઓની ઋદ્ધિ, જઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુષ્ય વગેરે
બાબતો બતાવી છે. પાંચમા અધ્યાયમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ
અજીવનું તથા દ્રવ્યનાં લક્ષણનું, છઠ્ઠામાં આસવનું, સાત-
મામાં દેશ અને સર્વવિરતિનું, આઠમામાં મિથ્યાત્વાદિ
હેતુથી થતા બંધનું, નવમામાં સંવર તથા નિર્જરાનું અને
દશમા અધ્યાયમાં મોક્ષ તત્ત્વનું વર્ણન છે. તે પછી આખા
અંથના સાર રૂપ મોક્ષમાર્ગ દુઃકમાં વર્ણવેલ છે. ઉપસંહા-
રમાં ૩૨ શ્લોકવડે સિદ્ધનું સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે વર્ણ-
વેલ છે, અને પ્રાંતે અંથકારની પ્રશસ્તિ આપવામાં આવેલ છે,

૫ પાંચશે પ્રકરણના કર્તા પૂર્વધારી શ્રીમાન્ ઉમા-
સ્વામિ વાચકે આ અંથ તેના ભાષ્ય સહિત રચ્યો છે આ
અંથમાં સૂત્રોના કાંઇક ન્યૂન બસો શ્લોક અને ભાષ્યના
૨૨૦૦ શ્લોક છે. શ્રી સિદ્ધસેન ગણિકૃત [૧૮૨૦૨ શ્લોક
પ્રમાણ] ટીકા અને શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિકૃત (૧૧૦૦૦ શ્લોક
પ્રમાણ) ટીકા આ સૂત્ર ઉપર થયેલ લખ્ય છે. આ બંને

ટીકાઓ ભાષ્ય પ્રમાણે છે, શ્રી સિદ્ધસેન ગણિકૃત ટીકામાં દેવગુપ્તાચાર્યે શરૂઆતની ૩૧ કારિકાઓ ઉપર ટીકા રચી છે અને બાકીની આખી ટીકા સિદ્ધસેન ગણિકે રચી છે.—

इतीयं कारिकाटीका शास्त्रटीका चिकीर्षुणा,
संदब्धा देवगुप्तेन प्रीतिवर्मार्थिना सता,

હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકામાં હરિભદ્રસૂરિએ પદ્ય અધ્યાય-
ની ટીકા કરેલી છે, અને બાકીની યશોભદ્રે પૂર્ણ કરી છે.
મલયગિરી મહારાજ પ્રજ્ઞાપના (પદ્મવલ્લા) સૂત્ર ઉપરની
ખોતાની ટીકામાં કહે છે કે— યથા ત્વ પ્રમાણવાધિત્વં તથા
તત્ત્વાર્થટીકાયાં ભાવિતમિતિ તત્ત્વોડવધાર્ય ॥ આ ઉપરથી
સંભવિત છે કે મલયગિરી મહારાજે પણ તત્ત્વાર્થ ઉપર
ટીકા બનાવી હશે.

૬ દિગ્ગંઠર આશ્રાયમાં આ અંથ ધણે પ્રચલિત
હોવાથી સૂત્રોના કેટલાક ફેરફાર સાથે આ અંથ તેઓ ખો-
તાના સંપ્રદાયમાં થયેલા ઉમાસ્વામીજીનો બનાવેલ માને
છે. આ સૂત્રની સંસ્કૃત તથા ભાષા ટીકાઓ તેમનામાં પણ
ધણી રચાયેલ છે.

૭ આ અંથકારે ૫૦૦ પ્રકરણ રચ્યાં કહેવાય છે, તે
મૈત્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર, પ્રશ્નમરતિ પ્રકરણ અને જંબૂદ્વીપ
અમાસ પ્રકરણ માત્ર હાલમાં લખ્ય છે. ક્ષેત્રચિત્રાર જેના

ઉપર દુરિભદ્રસૂરિએ ટીકા રચી છે તે પણ ઉક્ત અંથકો-
રનો લખેલ છે એમ માનવાને કારણે છે.

૮ કલકત્તાની રાયલ એસીયાટીક સોસાયટી મારફત
છપાએલ તત્ત્વાર્થ ભાષ્યની એપેન્ડીક્ષ ડી (પૃષ્ઠ ૪૪-૪૫)
માં ખીજા પ્રથેમાં ઉમાસ્વાતિ મહારાજના વચનો [જે લ-
ભ્ય અંથમાં નથી તે] કહીને જે ફકરા આપ્યા છે તેથી
૫૦૦ અથો ઉમાસ્વાતિ મહારાજે ણનાવેલ કહેવામાં આવે
છે તે વાતને ટેકા મળે છે. તેમાં આપેલ ઉપરાંત ખીચેના
ફકરાઓ પણ તેમના અંથના હોય એમ જણાય છે. આ
ફકરાઓમાં વાચક શબ્દ વાપર્યો છે તેથી ઉમાસ્વાતિ મહા-
રાજના આ વચન છે એમ માની આ ફકરા ઉતાર્યા છે-

(એ) ભાવવિશ્વયજી વિરચિત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની
વૃત્તિમાં નીચે મુજબ લખાયું છે.

અધ્યયન ૧૦, શ્લોક ૧, પૃષ્ઠ ૨૪૪ ખી (૨)

ઉક્તં વાચકમુખ્યૈઃ—

પરિભવસિ કિમિતિ લોકં, જરસા પરિજર્જરીકૃતશરીરમ્ ।
અચિરાત્ત્વમપિ ભવિષ્યસિ, યૌવનગર્વં કિમુદ્વહસિ ॥ ૧ ॥

[ખી.] શાન્ત્યાચાર્ય વિરચિત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની
વૃત્તિમાં નીચે મુજબ લખાયું છે

१. अध्ययन २, प्रलोक १३, पानु ६३ अ [१]-
 सम्यक्तवज्ञानशीलानि, तपश्चेतीह सिद्धये ।
 तेषामुपग्रहार्थाय, स्मृतं चीवरधारणम् ॥ १ ॥
 जटी कूर्ची शिखी मुण्डी, चीवरी नग्र एव च ।
 तप्यन्नपि तपः कष्टं, मौढ्याद्धि सो न सिद्ध्यति ॥ २ ॥
 सम्यग्ज्ञानी दयावांस्तु, ध्यानी यरतप्यते तपः ।
 नग्रश्चीवरधारी वा, स सिद्ध्यति महामुनिः ॥ ३ ॥

इति वाचकवचनम्

२. अध्ययन २, प्रलोक १३, पानु ६५ णी (८)

उक्तं च बाष्पकैः—

शीतवातातपैर्देशैर्मशकैश्चापि खेदितः ।
 मा सम्यक्तवादिषु ध्यानं, न सम्यक् संविधास्याति ॥ १ ॥
 ३. अध्ययन ४ पृष्ठ १८० (अ) “सूरिभिर्हृतम्—”
 धर्मोपकरणमेवैतत्, न तु परिग्रहस्तथा ॥
 जन्तवो बहवस्सन्ति, दुर्दर्शा मांसचक्षुषाम् ।
 तेभ्यः स्मृतं दयार्थं तु, रजोहरणधारणम् ॥ १ ॥
 आसने शयने स्थाने, निक्षेपे ग्रहणे तथा ।
 गात्रसङ्कोचने चेष्टं, तेन पूर्वं प्रमार्जयाम् ॥ २ ॥

तथा-सन्ति सम्पातिमाः सत्त्वाः, सूक्ष्माश्च व्यापिनोऽपरे ।

तेषां रक्षानिमित्तं च, विज्ञेया मुखवस्त्रिका ॥ ३ ॥

किंच-भवन्ति जन्तवो यस्मा-दन्नपानेषु केषुचित् ।

वस्मात्तेषां परीक्षार्थं, पात्रग्रहणमिष्यते ॥ ४ ॥

अपरं च-सम्यक्त्वज्ञानशीलानि, तपश्चेतीह सिद्धये ।

तेषामुपग्रहार्थाय, स्मृतं चीवरधारणम् ॥ ५ ॥

शीतवातातपैर्देशै-र्मशकैश्चापि स्वेदितः ।

मा सम्यक्त्वादिषु ध्यानं, न सम्यक् सविधास्यति ॥ ६ ॥

तस्य त्वग्रहणे यत् स्यात्, क्षुद्रप्राणिविनाशनम् ।

ज्ञानध्यानोपघातो वा, महान् दोषस्तदैव तु ॥ ७ ॥

४ अध्ययन ४, श्लोक ५, पानु १६१ ओ (३)

आह च वाचकः— इह चेन्द्रियप्रसक्ता निधनमु-
पजग्मुः तद्यथा-गार्ग्यः सत्यकिर्नैकर्द्धिगुणं प्राप्तोऽनेकशा-
स्त्रकुशलोऽनेकविद्याबलसम्पन्नोऽपि ॥

५ अध्ययन ४, श्लोक १, पानु १६१ णी [८]

उक्तं च वाचकैः—

मङ्गलैः कौतुकैर्योगै-र्विद्यामन्त्रैस्तथौषधैः ।

न शक्ता मरणात् त्रातुं, सेन्द्रा देवगणा अपि ॥

६ उभास्वति भट्टारकना समेयनो योऽस्य निर्णय

નથી. તત્ત્વર્થે ભાષ્યની પ્રશસ્તિના છ શ્લોક જે અમોઝે
આ ગ્રંથને પ્રાંતે અર્થ સાથે આપેલ છે તેની મતલબ એ
છે કે-શિવશ્રી વાચકના પ્રશિષ્ય ઘોષનંદિક્ષમણના શિષ્ય
ઉચ્ચ નાગરી શાખામાં થયેલ ઉમાસ્વાતિ વાચકે તત્ત્વર્થા-
ધિગમ શાસ્ત્ર રચ્યું. વાચના ગુરૂની અપેક્ષાએ ક્ષમણમુંડ-
પાદના પ્રશિષ્ય અને મૂળ વાચકાર્યના શિષ્ય તેઓ હતા.
તેમનો જન્મ ન્યગ્રોધિકામાં થયો હતો વિહાર કરતાં કરતાં
કુસુમપુર (પાટલીપુત્ર-પટના) નામના નગરમાં આ ગ્રંથ
રચ્યો. તેમનું ગોત્ર કૌભીવણિ અને તેમની માતાનું ગોત્ર
વાત્સી હતું. તેમના પિતાનું નામ સ્વાતિ અને માતાનું
નામ ઉમા હતું.

૧૦ ઉમાસ્વાતિ મહાનાજકૃત જંબૂદ્વીપ સમાસ પ્રક-
રણના ટીકાકાર વિજયસિંહસૂરિ તે ટીકાની આદિમાં જણાવે
છે કે-ઉમા માતા અને સ્વાતિ પિતાના સંબંધથી તેમનું
ઉમાસ્વાતિ નામ પડ્યું. વાચકનો અર્થ પૂર્વધર લેવો કેમકે,
પત્રવણા સૂત્રની ટીકામાં કહેલ છે કે-વાચકાઃ-પૂર્વવિદઃ

આ ગ્રંથને છપાવવામાં થયેલ રણલના માટે સકલ
સંઘ સમક્ષ મિચ્છામિદુક્કટં દદ્યને સજ્જનોને સુધારી
વાંચતા વિનંતી છે.

લિ. પુરૂષોત્તમદાસ જયમલ સુરત.

जैनानन्द महोदधिरत्न २

श्री उमास्वातिवाचकविरचितस्य

॥ तत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य ॥

॥ स्वोपज्ञा : सम्बन्धकारिका : ॥

सम्यग्दर्शनशुद्धं यो ज्ञानं विरतिमेव चाप्नोति
दुःखनिमित्तमपीदं तेन सुलब्धं भवति जन्म ॥ १
जन्मानि कर्मक्लेशै रनुबद्धेऽस्मिस्तथा प्रयतितव्यम्
कर्मक्लेशाऽभावो यथा भवत्येष परमार्थः ॥ २
परमार्थाऽलाभे वा दोषेष्वारम्भकस्वभावेषु
कुशलानुबन्धमेव स्यादनवद्यं यथा कर्मः ॥ ३

- कर्माहितमिह चाधुव चाधमतमो नरः समारभते
 इहफलमेव त्वधमो विमध्यमस्तूभयफलार्थम् ॥ ४
- परलोकहितायैव प्रवर्तते मध्यमः क्रियायु सदा
 मोक्षायैव तु घटते विशिष्टमतिरुत्तमः पुरुषः ॥ ५
- यस्तु कृतार्थोऽप्युत्तममवाप्य धर्म परेभ्य उपदिशति
 नित्यं स उत्तमेभ्योऽप्युत्तम इति पूज्यतम एव ॥ ६
- तस्मादर्हति पूजामर्हन्नेवोत्तमोत्तमो लोके
 देवर्षि नरेन्द्रेभ्यः पूज्येभ्योऽप्यन्यसत्त्वानाम् ॥ ७
- अभ्यर्चनादर्हतां मनःप्रसादस्ततः समाधिश्च
 तस्मादपि निःश्रेयसमतो हि तत्पूजनं न्याय्यम् ॥ ८
- तीर्थप्रवर्तनफलं यत्प्रोक्तं कर्म तीर्थकरनाम
 तस्योदयात्कृतार्थोऽव्यर्हस्तीर्थं प्रवर्तयति ॥ ९
- तत्स्वाभाव्यादेव प्रकाशयति भास्करो यथा लोकम्
 तीर्थप्रवर्तनाय प्रवर्तते तीर्थकर एवम् ॥ १०

ये पुत्रा अभ्यगूह्यन्तवडे शुद्ध भवेन ज्ञाने विरतिने

થામે છે તે પુરૂષનો દુઃખના નિમિત્તાભૂત એવો આ જન્મ પણ
સારો મળ્યો કહેવાય છે. ૧

કર્મ અને તેનાથી થતાં દુઃખોની પરંપરા વાળા આ
જન્મમાં જેવી રીતે કર્મ અને કલેશનો અભાવ થાય તે પ્રકારે
પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કર્મ કલેશ નો અભાવ થાય એજ પર-
માર્થ (મોક્ષ) છે. ૨

કર્મનો ખંધ કરાવવાના સ્વભાવવાળા કષાય રૂપ દોષોને
હીધે જો પરમાર્થ-મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થાયતો જેવી રીતે મોક્ષને
અનુકૂલ એવા પુણ્યનો અનુખંધ થાય તેવી રીતે નિરવધ
(પાપ રહીત) કાર્ય કરવાં. ૩

અધમતમ (અત્યંત હલકો) મનુષ્ય આલોક અને
પરલોકમાં દુઃખદેનારા કામનો આરંભ કરે છે; અધમ પુરૂષ આ
લોકમાં ક્ષણદાયક કર્મોનો કેવળ આરંભ કરે છે અને વિમધ્યમ
પુરૂષ તો ઉભયલોકમાં ક્ષણદાયક કામ આરંભે છે. ૪

મધ્યમપુરૂષ પરલોકના હિતને માટેજ નિરંતર ક્રિયામાં
પ્રવર્તે છે અને ત્રિશિષ્ટ મતિવાળો ઉત્તમપુરૂષ તો મોક્ષને
માટેજ પ્રયત્ન કરે છે. ૫

વળી જે પુરૂષ ઉત્તમ કેવળજ્ઞાન ને પામીને પોતે
કૃતાર્થ થયા છે છતાં બીજાઓને નિરંતર ધર્મનો ઉપદેશ કરે
છે તે ઉત્તમોત્તમ પણુ ઉત્તમ [ઉત્તમોત્તમ] છે અને તેથી
તે સર્વને પૂજવા યોગ્ય (પૂજ્યતમ) છે એમ જાણવું. ૬

તે માટે ઉત્તમોત્તમ એવા અહંતજ લોકમાં અન્ય
બ્રાહ્મીઓને પૂજ્ય [મનાતા] એવા દેવર્ષિ અને રાજાઓ-
જડે પણ પૂજવાને યોગ્ય છે. ૭

અરિહંતોની પૂજ્યથકી મનની પ્રસન્નતા થાય અને તે
(મનની પ્રસન્નતા) થી સમાધી થાય અને તે થકી વળી મોક્ષ
પ્રાપ્તિ થાય. આ કારણથી અરિહંતોની પૂજા કરવી એ યોગ્ય છે. ૮

જે તીર્થંકરનામકર્મનું તીર્થ પ્રવર્તાવવારૂપ ફળ (શાસ્ત્રમાં)
કહ્યું છે તેના (તીર્થંકરનામકર્મના) ઉદ્યથી કૃતાર્થ એવા પણ
અરિહંત તીર્થ પ્રવર્તાવે છે. ૯

જેમ સૂર્ય સ્વભાવે કરીનેજ લોકમાં પ્રકાશ કરે છે તેમ
તીર્થંકર પણ તીર્થ પ્રવર્તાવવાને પ્રવર્તે છે. (જેમકે તીર્થ પ્રવર્તા-
વવું એ તીર્થંકરનામકર્મનો સ્વભાવ છે) ૧૦

યઃ શુભકર્માસેવન ભાવિતભાવો ભવેષ્વનેકેષુ
 જન્મે જ્ઞાતેક્ષ્ણાકુષુ સિદ્ધાર્થનરેન્દ્રકુલદીપઃ ॥ ૧૧
 જ્ઞાનૈઃ પૂર્વાધિગતૈરપ્રતિપતિતૈર્મતિશ્રુતાવધિભિઃ
 ત્રિભિરપિ શુદ્ધૈયુક્તઃ શૈત્યદ્યુતિકાન્તિભિરિવેન્દુ ॥ ૧૨
 શુભસારસત્ત્વસંહનનવીર્યમાહાત્મ્યરૂપગુણયુક્તઃ ।
 જગતિ મહાવીર ઇતિ ત્રિદશૈર્ગુણતઃકૃતાભિશ્રુયઃ ॥ ૧૩

અનેકભવોમાં શુભકર્મનાં સેવનવડે વાસિત કર્યા છે પરિ-
 ભ્રામજેણે એવા અને સિદ્ધાર્થરાજના કુળમાં દીપક સમાન
 એવાતે ભગવાન ઇક્ષ્વાકુવંશ (ની જ્ઞાત નામની ક્ષત્રિય જાતી-
 માં) ઉત્પન્ન થયા.. ૧૧

પહેલા ભવમાં પામેલા અપ્રતિપાતિ મતિ શ્રુત અને
 અવધી એ ત્રણે શુદ્ધ જ્ઞાનો વડે યુક્ત જેમ શીતળતા ધુતિ
 અને કાંતિવડે અંદ્ર શોભે તેમ શોભતા ૧૨

શુભ શ્રેષ્ઠ સત્ત્વ સંઘયણ વીર્ય અને મહાત્મ્યરૂપ ગુણ-
 વાળા અને દેવતાઓએ ગુણથકી જગતને વિષે મહાવીર
 એ પ્રકારે નામ સ્થાપન કર્યું છે એવા ૧૩

પરાપદેશવિના પોતેજ તત્ત્વના જાણુ, પ્રાણીઓના હિત-
 ને માટે તત્પર, અચળ સત્ત્વવાળા અને ઇંદ્રો સહિત લોકાં-
 તિક દેવોએ પ્રશંસેલો છે શુભસત્ત્વ ગુણ જેમનો એવા ૧૪

સ્વયમેવ બુદ્ધતત્ત્વઃ સત્સહિતાભ્યુચ્ચતાચલિતસત્ત્વઃ ।

અભિનન્દિતથુષસત્ત્વઃ સેન્દ્રેલોકાન્તિકૈર્દેવૈઃ ॥ ૧૪

જન્મજરામરણાર્તે જગદશરણમભિસમીક્ષ્ય નિઃસારમ્
સ્ફીતપપહાય રાજ્યં શમાય ધીમાન્પ્રવત્રાજ ॥ ૧૫

પ્રતિપદ્યાથુષશમનં નિઃ શ્રેયસસાધકં શ્રમણલિઙ્ગમ્
કૃતસામાયિકકર્મા વ્રતાનિ ત્રિધિવત્સમારોપ્ય ॥ ૧૬

સમ્યક્તત્ત્વજ્ઞાનચારિત્રસંવત્તપઃસમાધિબલયુક્તઃ ।

મોહાદિનિ નિહત્યાથુમાનિ ચત્વારિ કર્મણિ ॥ ૧૭

જગત્તે જન્મ જરા અને મરણથી પીડિત અશરણ
અને અસાર દેખીને ત્રિશાળ રાજ્યનો ત્યાગ કરીને શાન્તિને-
(કર્મનો નાશ તેને) માટે બુદ્ધિમાન એવા મહાવીરદેવ
દીક્ષા લેતા હતા. ૧૫

અશુભ (પાપ) ને શમાવનાર અને મોક્ષનો સાધક
એવો જે સાધુવેષ તેને અહુષ્ય કરીને, કર્યું છે સામાયિક
જેણે એવા વીર પરમાત્મા ત્રિધિપૂર્વક વ્રતોને આરોપણ કરી
(અહુષ્ય કરી) ને ૧૬

સમ્યક્તત્ત્વ જ્ઞાન ચારિત્ર સંવર તપ સમાધિ અને ગળ-
વડે યુક્ત છતાં મોહનીયાદી ચાર અશુભ (વાતી) કર્મનો
સર્વથા નાશ કરીને ૧૭

કેવલમધિગમ્ય વિષ્ણુઃ સ્વયમેવ જ્ઞાનદર્શનમનન્તમ્
લોકહિતાય કૃતાર્થોઽપિ દેશયામાસ તીર્થમિદમ્ ॥ ૧૮

દ્વિવિધમનેકદ્વાદશાવેધં મહાવિષયમમિતગમયુક્તમ્
સંસારાર્ણવપારગમનાય દુઃસ્વક્ષયાચાલમ્ ॥ ૧૯

ગ્રન્થાર્થવચનપટુભિઃ પ્રયત્નવાહિરપિ વાદિભિર્નિપુણૈઃ
અનભિભવનીયમન્યૈર્ભાસ્કર ઇવ સર્વતેજોભિઃ ॥ ૨૦

સ્વયમેવ અનંત કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પામીને
પ્રભુ મહાવીર દેવ કૃતાર્થ છતાં પણ લોકહિતને માટે આ
તીર્થ (પ્રવચન) ને પ્રકાશતા હવા. ૧૮

(અંગળાદ્ય અને અંગપ્રવિષ્ટ એમ બે પ્રકારે, [અંગળા-
દ્ય] અનેક પ્રકારે, [અંગ પ્રવિષ્ટ] બાર પ્રકારે, મહાન
વિષયવાળું, અનેક આલ્લાવાએ સહિત, સંસાર સમુદ્રનો પાર
પામવાને અને દુઃખનો નાશ કરવાને સમર્થ એવું તીર્થ
(પ્રભુ દેખાડી ગયા છે. પ્રભુએ પ્રકાશ્યું છે.)

જેમ બીજા સર્વતેજવડે સૂર્ય પરાભવ ન પામે તેમ
અથોના અર્થ નિરૂપણ કરવામાં પ્રવિષ્ણુ અને પ્રયત્નવાન
એવા નિપુણવાદીઓવડે પણ ખંડન કરી શકાય નહિ એવું
આ તીર્થ પ્રભુએ પ્રવર્તાવ્યું છે. ૨૦

- कृत्वा त्रिकरणशुद्धं तस्मै परमर्षये नमस्कारम्
 पू यतमाय भगवते वीराय विष्ठीनमोहाय ॥ २१
- तत्त्वार्थाधिगमाख्यं बह्वर्थं सङ्ग्रहं लघुग्रन्थम्
 वक्ष्यामि शिष्याहितमिममर्हद्वचनैकदेशस्य ॥ २२
- महतोऽतिमहाविषयस्य दुर्गमग्रन्थभाष्यपारस्य
 कः शक्तः प्रत्यासं जिनवचनमहोदधेः कर्तुम् ? ॥ २३
- शिरसा मिररिं बिभित्सेदुच्छिक्षिप्सेच्च साक्षितिं दोर्भ्याम्
 प्रतितर्षेच्च समुद्रं मित्सेच्च पुनः कुशाग्रेण ॥ २४
- व्योभ्रीन्दुं चिकामिषेन्मेरुगिरिं पाणिना चिकम्पयिषेत्
 गत्याऽनिलं जिगिषेच्चरमसमुद्रं पिपासेच्च ॥ २५
- खद्योतकप्रभाभिः सोऽभिबुभूषेच्च भास्करं मोहात्
 योऽतिमहाग्रन्थार्थं जिनवचनं संजिघ्रसेत् ॥ २६
- एकमपि तु जिनवचनाद्यस्मान्निर्वाहकं पदं भवति
 श्रूयन्ते चानन्ताः सामायिकमात्रपदासिद्धाः ॥ २७
- तस्मात्तत्प्रामाण्यात् समासतो व्यासतश्च जिनवचनम्
 श्रेय इति निर्विचारं ग्राह्यं धार्यं च वाच्यं च ॥ २८
- न भवति धर्मः श्रोतुः सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात्
 ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ २९

શ્રમપત્રિવિન્ત્યાત્મગતં તસ્માચ્છ્રેયઃ સદાપદેષ્ટવ્યમ્
 આત્માનં ચ પરં ચ હિ હિતોપદેષ્ટાનુગૃહ્ણતિ ૩૦
 નર્તે ચ મોક્ષમાર્ગાદ્દિતોપદેશોઽસ્તિ જગતિ કૃત્તરનોઽસ્મિન્
 તસ્માત્પરમિમયેતિ મોક્ષમાર્ગં પ્રવક્ષ્યામિ. ॥ ૩૧

પરમ ઋષિ અને પરમ પૂજ્ય એવા વીર ભગવાનને
 ત્રિકરણ શુદ્ધિએ નમસ્કાર કરીને, અદ્ય શબ્દો છતાં ઘણાં
 અર્થવાળે જે અરીહું ત વચનના એક દેશ (ભાગ) નો સંગ્રહ
 કરનાર આ તત્ત્વાર્થ ત્રિગમ નામના લઘુ ગ્રંથને શિષ્યના
 હિત મટે હું (ઉમાસ્વાતી વાચક) વર્ણન કરીશ. ૨૧-૨૨

મહાન, ઘણા મોટા વિષયવાળા અને દુર્ગમ (મુશ્કેલી-
 થી સમજાય તેવો) છે ગ્રંથ અને ભાષ્યરૂપ કાંઠો છે જેનો
 એવા જિનવચનરૂપી મહાસાગરનો સંગ્રહ કરવાને કોણુ સ-
 મર્થ થઈ શકે ? ૨૩

જે પુરૂષ અતિ વિશાળ ગ્રંથ અને અર્થ વડે પૂર્ણ
 જિનવચનને સંપૂર્ણ રીતે સંગ્રહ કરવાની ઇચ્છા કરે છે,
 તે મૂઢ મસ્તક વડે પર્વતને તોડવાને ચાહે છે, બે ભુજાવડે
 પૃથ્વીને ઉપાડવાને ચાહે છે, સમુદ્રને બે ભુજાઓ વડે તરી
 પાર પામવાને ચાહે છે અને વળી ડાહ્યાના અગ્રભાગ વડે સ-
 મુદ્ર (જગ) ને માપવા ચાહે છે, આકાશમાં ઉછળી ચંદ્રને
 ઉત્તરંધન કરવા ચાહે છે, મેરૂ પર્વતને હાથ વડે કંપાવવા

ચાહે છે, ગતી વડે વાયુથડી પણ અગા જવા ચાહે છે, અતિમ (સ્વયંભૂરમણ) સમુદ્રને પીવાને ચાહે છે. ૨૪-૨૫-૨૬
જે માટે જિનવચનનું એક પણ પદ, ઉત્તરોત્તર જ્ઞાન-પ્રાપ્તિદ્વારા સંસારના પારને પ્રાપ્ત કરાવનાર થાય છે, કેમકે સામાયિક માત્ર પંદ્રવડે કરીને અનંત (જીવો) સિદ્ધ થયેલા છે, એમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે. ૨૭

તે કારણથી તે જિનવચનને સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી ગ્રહણ કરવું તે કલ્યાણકારક છે, એમ સમજી તે જિનવચનને સંદેહ રહિત ગ્રહણ કરવું, ધારી રાખવું અને બીજાને કહેવું (ભણાવવું). ૨૮

હિત વચનના શ્રવણથી સર્વ સાંભળનારને એકાન્તે ધર્મ ન થાય પણ અનુગ્રહબુદ્ધિવડે બોલનારા વક્તા (ઉપદેશક) ને તે અવશ્ય ધર્મ થાયજ. ૨૯

તે કારણ માટે પોતાના શ્રમનો વિચાર નહિ કરતા હુમેશાં મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કરનાર સ્વપરમે ઉપકાર કરે છે. ૩૦

આ સંપૂર્ણ સંસારમાં મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશ શિવાય બીજો કોઇ હિતોપદેશ નથી, એ હેતુથી શ્રેષ્ઠ એવા આ મોક્ષમાર્ગનેજ હું (ઉમાસ્વાતિવાચક) વર્ણવીશ. ૩૧

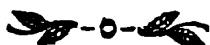
॥ કૃતિ સમ્બન્ધકારિકાઃ સમાપ્તાઃ ॥

જૈનાનન્દ મહોદધિ રત્ન ૨

॥ ॐ અર્હમ્ ॥

॥ શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રમ્. ॥

પ્રથમોઅધ્યાયઃ ।

૧ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ।

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણે મળીને મોક્ષમાર્ગ છે.

એ ત્રણે એકત્ર હોય ત્યારેજ મોક્ષના સાધન છે. ત્રણ-માંથી કોઈપણ એકનો અભાવ હોય તો તે મોક્ષના સાધન થઈ શકે નહિ. એ માંહે પ્રથમની પ્રાપ્તિ થયે છતે પાછળની પ્રાપ્તિની ભજના (હોય કે ન હોય) સમજવી

અને પાછળની પ્રાપ્તિ થયે છે તે પ્રથમની પ્રાપ્તિ નિશ્ચે હોય. [અર્થાત્ દર્શન હોય ત્યારે જ્ઞાન, ચારિત્ર હોય કે ન હોય; જ્ઞાન હોય ત્યારે ચારિત્ર હોય કે ન હોય, પણ ચારિત્ર હોય ત્યારે દર્શન જ્ઞાન હોયજ અને જ્ઞાન હોય ત્યારે દર્શન હોયજ.] સર્વ ઇન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિયના વિષયની રૂઝે પ્રકારે પ્રાપ્તિ તે સમ્યગ્દર્શન. પ્રચરત દર્શન તે સમ્યગ્દર્શન. યુક્તિયુક્ત દર્શન તે સમ્યગ્દર્શન. વિનય અને વેદાવચ્ચ એ બે તપના ભેદો છે. તથા તપ એ ચારિત્રનો ભેદ છે. માટે જુદા નથી કહ્યા. જ્યાં જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ કહે છે ત્યાં દર્શનને જ્ઞાનમાં લેવું. ૧

૨ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્ ।

તત્ત્વભૂત પદાર્થોનુ અથવા તત્ત્વવડે (નિશ્ચયથી) અર્થનું શ્રદ્ધાન તે સમ્યગ્દર્શન જાણવું ત સમ્યગ્દર્શનના શમ, સંવેગ, નિર્વેદ અનુક્રમ અને આસ્તિકપણું એ પાંચ લક્ષણ છે. એ લક્ષણોની અનુક્રમે પ્રધાનતા છે, અને પશ્ચાત્તુપૂર્વીએ ઉત્પત્તિનો અનુક્રમ છે. ૨

૩ તન્નિસર્ગાદધિગમાદ્વા ।

તે સમ્યગ્દર્શન નિસર્ગ [પરના ઉપદેશ વિના અપૂર્વકરણના યોગે સ્વાભાવિક પરિણામ-અધ્યવસાય] થી અથવા અધિગમ [ઉપદેશ] થી થાય છે ૩

૪ જીવાજીવાશ્રવબન્ધસંવરનિર્જરામોક્ષાસ્તત્ત્વમ્ ।

જીવ, અજીવ, આશ્રવ બન્ધ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ [સાત પ્રકારનો] અર્થ અથવા એ સાત પદાર્થો, તત્ત્વ છે વિસ્તારથી આ પદાર્થો આગળ કહેવાશે. ૪

૫ નામસ્થાપનાદ્રવ્યભાવતસ્તદ્વ્યાસઃ ।

ભાવાર્થ—નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવયક્રી તે જીવાદિ સાત તત્ત્વનો નિક્ષેપ થાય છે.

વિસ્તારથી લક્ષણ અને ભેદવડે જાણવાને માટે વહે ચણ

---

૧ નિસર્ગ, પરિણામ, સ્વાભાવ અને અવરોપદેશ એ પર્વાય શબ્દો ૫.

અધિગમ અભિગમ, આગમ, નિમિત્ત, શ્રવણ, શિક્ષા અને ઉપદેશ એ પણ પર્વાય શબ્દો છે

કરવી ભેડાએ, તેમાં ભેડાને માટે નિશ્ચય ચાર પ્રકારે. જેમકે-અચેતન કે અચેતન દ્રવ્યનું 'અવ' એવું નામ આપીએ તે નામ અવ; કાંઈ પુસ્તક, ચિત્રકર્મ, ઇત્યદિને વિષે 'અવ' એ પ્રકારે સ્થાપના કરીએ તે સ્થાપના અવ, દેવની પ્રતિમાની પેઠે ગુણુ પર્યાય સ્ફુટિત અનાદિ પારિણામિકભાવવાળો અવ તે દ્રવ્યઅવ, આ ભાંગો શૂન્ય છે, કેમકે જો અઅવનું અવપણું થાય તો દ્રવ્યઅવ કહેવાય, પણ તેમ થઈ શકતું નથી; આપશમિકાદિભાવ સ્ફુટિત ઉપયોગે વર્તતા અવ તે ભાવઅવ. એ પ્રકારે અઅવાદિ તથા દ્રવ્યાદિ સર્વ પદાર્થને વિષે જાણી લેવું. પણ કેટલાકે પુદ્ગલને દ્રવ્ય અવ તરીકે માને છે, ૫

૬ પ્રમાણનયૈરધિગમઃ ।

એ અવાદિ તત્ત્વોનું પ્રમાણ અને નયવડે જ્ઞાન થાય છે. ૬

૭ નિર્દેશસ્વામિત્વસાધનાધિકરણસ્થિતિવિ-

ધાનતઃ ।

નિર્દેશ [વસ્તુ સ્વરૂપ કહેવું], સ્વામિત્વ [માલિકી], સાધન [કારણ], અધિકરણ [અધાર], સ્થિતિ [કાળ], અને નિજ્ઞાન [બોધ], એ અવાદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન થાય છે.

જેમકે—સમ્યગ્દર્શન શું છે?, દ્રવ્ય છે, સમ્યગ્દર્શિ
 જીવ અરૂપી છે. જીવાસ્તિકાયનો એક ભાગ હોવાથી
 નીસ્કંધ તથા નોઆમ છે, કેાનું સમ્યગ્દર્શન? આત્મસંયો-
 ગે, પરસંયોગે અને ઉભયસંયોગે પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં
 આત્મસંયોગે જીવનું સમ્યગ્દર્શન; પરસંયોગે જીવ કે
 અજીવનું અથવા એક કરતાં વધારે જીવ કે અજીવનું
 સમ્યગ્દર્શન; ઉભયસંયોગે જીવ જીવનું સમ્યગ્દર્શન,
 જીવ બે જીવોનું સમ્યગ્દર્શન. જીવ અને ઘણા જીવોનું
 સમ્યગ્દર્શન. એવી રીતે જીવની સાથે અજીવના એક બે
 અને બહુવચનના ભાંગા લેવા

સમ્યગ્દર્શન શાથી થાય? નિસર્જ અથવા અધિમમ
 [ગુરુઆદિ સમક્ષ જે શુભક્રિયા કરવી] તેથી થાય. તે
 બંને સમ્યગ્દર્શનો દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષય, ઉપશમ કે
 ક્ષયોપશમથી થાય છે.

અધિકરણ ત્રણ પ્રકારે છે. આત્મસન્નિધાન, પરસન્નિ-
 ધાન અને ઉભયસન્નિધાન. આત્મસન્નિધાન તે અલ્પાંતર-
 સન્નિધાન, પરસન્નિધાન તે બાહ્યસન્નિધાન અને ઉભયસન્નિ-

ધાને તે બાહ્યઅભ્યંતરસન્નિધાન બાબતું.

સમ્યગ્દર્શન કોને વિષે હોય?, આત્મસન્નિધાને જીવને વિષે સમ્યગ્દર્શન હોય, બાહ્યસન્નિધાને અને ઉભયસન્નિધાને સ્વામિત્વ [કોનું સમ્યગ્દર્શન] મા જણાવેલા ભાંગા લેવા.

સમ્યગ્દર્શન કેટલો કાળ રહે?, સમ્યગ્દર્શિ સાદિસાંત અને સાદિઅનંત એમ બે પ્રકારે છે, સમ્યગ્દર્શન સાદિસાંતજ છે; તે સમ્યગ્દર્શન જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી છાસઠ સદગરોપમથી અધિક કાળ રહે ક્ષાયેક સમકિતવાલા છદ્મસ્થની સમ્યગ્દર્શિ સાદિસાંત છે અને સ-યોગી અયોગી કેવળી અને સિદ્ધની સમ્યગ્દર્શિ સાદિઅનંત છે. સમ્યગ્દર્શન કેટલો પ્રકારનું છે?, મત્યાદિઆવરણ અને દર્શનમોહનીયતા ક્ષયાદિ ત્રણ હેતુવડે ત્રણ પ્રકારે બા-ણવું. ઔપશમિક. ક્ષાયોપશમિક ક્ષાયિક એ ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વ એક એકથી ઉત્તરોત્તર નિશુદ્ધ છે. ૭

૮ સત્સદ્-રૂપાક્ષેત્રસ્પર્શનકાલાન્તરભાવાલ્પ
બહુત્વૈશ્વ ।

સત્ [સદ્ભૂતપદ પ્રરૂપણ], સંખ્યા, ક્ષેત્ર, સ્પર્શન,

કાળ, અંતર, ભાવ અને અદ્યપ્રહત્વ એ આઠ અનુયોગવડે કરીને પણ સર્વ જીવોનું જ્ઞાન થાય છે.

તે આ પ્રમાણે—૧ સમ્યગ્દર્શન છે કે નહિ? છે. ક્યાં છે? અણુવને વિષે નથી, જીવોને વિષે પણ તેની ભજના જાણવી ગતિ ઇન્દ્રિય, કાય, યોગ, કષાય, વેદ, દેશ્યા, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર, આહાર અને ઉપયોગ એ ૧૩ અનુયાયોગદ્વારને વિષે યથાસ ભવ સદ્ભૂત પ્રત્યક્ષ કરવી. ૨ સમ્યગ્દર્શન કેટલાં છે? સમ્યગ્દર્શન અસંખ્યાત છે, સમ્યગ્દર્શિ તો અનંતા છે. ૩ સમ્યગ્દર્શન કેટલા ક્ષેત્રમાં હોય? લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય. ૪ સમ્યગ્દર્શને કેટલું ક્ષેત્ર સ્પર્શેલું છે? લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ; સમ્યગ્દર્શિવડે તો સર્વલોક; અહીં સમ્યગ્દર્શિ અને સમ્યગ્દર્શનમાં શું ફેરફાર છે તે જણાવે છે—મતિજ્ઞાનનો લેદરો અપાય અને સમ્યક્ત્વમોહનીયના દળીયાવડે સફિતને સમ્યગ્દર્શન થાય છે. અપાય મતિજ્ઞાન સંબંધી છે અને તેના યોગે સમ્યગ્દર્શન થાય છે, તે [મતિજ્ઞાન] કેવળીને નથી તેથી કેવળી સમ્યગ્દર્શની નથી

પણ સમ્યગ્દષ્ટિ તો છે. ૫ સમ્યક્ત્વ કેટલા કાળ સુધી રહે ? એક જીવ આશ્રયી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી છાસઠ સાગરોપમ સાધિક; ઘણા જીવોને આશ્રયી સર્વ કાળ. ૬ સમ્યગ્દર્શનનો વિરહ કાળ કેટલો ? એક જીવ આશ્રયી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત; ઘણા જીવોને આશ્રયી અંતર નથી. ૭ સમ્યગ્દર્શનને કયો ભાવ હોય ? ઔદયિક, પારિણામિક વર્ણને બાકીના ત્રણ ભાવોને વિષે સમ્યગ્દર્શન હેય. ૮ ત્રણ ભાવે વર્તતા સમ્યગ્દર્શનીનું અદ્ય બહુત્વ શી રીતે ? સર્વથી થોડા ઔપશમિક ભાવવાળા હોય, તેથી ક્ષાયિક ભાવવાળા અસંખ્યેયગુણ, ક્ષાયોપશમિક તેથી પણ અસંખ્યેયગુણ અને સમ્યગ્દષ્ટિ તો અનંતા [કેવળી અને સિદ્ધા મળીને અનંતા છે માટે] ૮

૧ મતિશ્રુતાવાધિમનઃપર્યાયકેવલાનિ જ્ઞાનમ્ ।

મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવળ એ પાંચ જ્ઞાનના લેહ છે. (જેનું વર્ણન આગળ કહેવામાં આવશે.) ૬

૧૦ તત્ત્વમાણે ।

તે [પાંચ પ્રકારનું] જ્ઞાન [એ] પ્રમાણમાં વહેંચા-
યેલું છે. ૧૦

૧૧ આયો પરોક્ષમ્ ।

પહેલાં એ મતિ-શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષ પ્રમાણ છે.

આ બંને જ્ઞાનને નિમિત્તની અપેક્ષા હોવાથી પરોક્ષ છે. કેમકે મતિજ્ઞાન ઇન્દ્રિય નિમિત્તક અને અનિન્દ્રિય (મન) નિમિત્તક છે અને મતિપૂર્વક તથા પરના ઉપદેશથી શ્રુત-જ્ઞાન થાય છે. ૧૧

૧૨ પ્રત્યક્ષમન્યત્ ।

પૂર્વોક્ત એ જ્ઞાન શિવાયનાં અન્ય [અવધિ, મનઃપ-
ર્યાય અને કેવલ] એ ત્રણ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે.

ઇન્દ્રિયના નિમિત્તવિના આત્માને પ્રત્યક્ષ હોવાથી આ ત્રણ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. જેનાવડે પદાર્થો જાણી શકાય તે પ્રમાણ કહેવાય છે. અનુમાન, ઉપમાન, આગમ, અર્થા-પત્તિ, સંભવ અને અભાવ એ પ્રમાણો પણ કોઈ માને છે, પણ અહીં તેને ગ્રહણ નહીં કરતાં ફક્ત બેજ પ્રમાણો કહ્યાં છે. તેનું કારણ એ છે કે-એ સર્વ પ્રમાણો ઇન્દ્રિય અને

પદાર્થના નિમિત્તે થતાં હોવાથી મતિ-શ્રુત જ્ઞાનરૂપ પરોક્ષ પ્રમાણમાં અંતર્ભૂત થાય છે ૧૨

**૧૩ મતિઃ સ્મૃતિઃ સંજ્ઞા ચિન્તાઽઽભિનિબોધ
ઇત્યનથાન્તરમ્ ।**

મતિ [બુદ્ધિ], સ્મૃતિ [સ્મરણ-ચાદ્દાસ્ત], સંજ્ઞા [ઓળખ], ચિન્તા (તર્ક) અને અભિનિબોધ (અનુમાન) એ સર્વ એકજ અર્થવાચક છે ૧૩

૧૪ તદિન્દ્રિયાનિન્દ્રિયનિમિત્તમ્ ।

તે પૂર્વે કત મતિજ્ઞાન ઇન્દ્રિય નિમિત્તક અને અનિન્દ્રિય નિમિત્તક છે આનન્દ્રિય એટલે (મનોવૃત્તિનું અને ઓધજ્ઞાન) સમજવું ૧૪

૧૫ અવગ્રહેહાપાયધારણાઃ ।

એ માનજ્ઞાન અવગ્રહ (વિષયના સ્પર્શવડે કરીને જે ઇન્દ્રિયથી સૂક્ષ્મ અવ્યક્ત જ્ઞાન થાય તે), ઇહા (વિચારણા), અપાય (નિશ્ચય) અને ધારણા એ ચાર લેહવાળું છે ૧૫

**૧૬ બહુબહુવિધક્ષિપ્રાનિશ્રિતાનુક્તધ્રુવાણાં સે-
તરાણામ્ ।**

ખહું, ખહુનિધ (ધણા પ્રકારે), ક્ષિપ (જલદીથી),
અનિશ્ચિત (ચિન્હ વિના), અનુક્તા (કહ્યાવિના) અને ધ્રુવ
(નિશ્ચિત) એ છ અને તેના છ પ્રતિપક્ષી એટલે અખહું
(થેહું), અખહુનિધ (થોડા પ્રકારે), અક્ષિપ (લાંબાકાળે),
નિશ્ચિત (ચિન્હવડે), ઉક્ત (કહેલું) અને અધ્રુવ (અનિ-
શ્ચિત) એ બાર ભેદે અવગ્રહાદિક થાય છે. ૧૬

૧૭ અર્થસ્ય ।

અર્થ (સ્પર્શનાદિ તિથય)ના અવગ્રહ આદિ મતિજ્ઞા-
નના ચારે ભેદો થાય છે ૧૭

૧૮ વ્યંજનસ્યાવગ્રહઃ ।

વ્યંજન (દ્રવ્ય) નો તો એકલો અવગ્રહ જ થાય છે.
એ રીતે વ્યંજનનો અને અર્થનો એમ બે પ્રકારનો
અવગ્રહ જાણવો. ઇહાદિ ભેદો તો અર્થનાજ થાય. ૧૮

૧૯ ન ચક્ષુરનિન્દ્રિયાભ્યામ્ ।

ચક્ષુ અને મન વડે વ્યંજન (દ્રવ્ય) નો અવગ્રહ
થતો નથી, પણ બાંકીની ચાર ઇન્દ્રિયવડેજ થાય છે.

એ પ્રકારે મતિજ્ઞાનના ઇન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય એમ

ને, અવગ્રહાદિક ચાર, સ્પર્શનઅવગ્રહાદિ અઠ્ઠાવીશ,
(૨૮ લેહને બહુ વગેરે છએ ગુણતાં) એકસો અડસડ
અને (૨૮ ને બાર લેહ સાથે ગુણતાં) ત્રણશે' છત્રીશ લે-
હો શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના થાય છે.

ઔત્પતિકી બુદ્ધિ આદિ ચાર લેહો અશ્રુતનિશ્ચિત
મતિજ્ઞાનના જાણવા. ૧૯

૨૦ શ્રુતં મતિપૂર્વં દ્વયનેકદ્વાદશભેદમ્ ।

શ્રુતજ્ઞાન મતિપૂર્વક હોય છે, તે બે પ્રકારે છે—અંગ-
બાહ્ય ૧ અને અંગપ્રવિષ્ટ ૨, તેમાં પહેલાના અનેક અને
બીજાના બાર લેહ છે.

સામાયિક, અઉવિસત્યો, વંદનક, પ્રતિક્રમણ, કાપો-
ત્સર્ગ, પરચખખાણ, (આવશ્યક)એ છ અધ્યયનો, દશવૈકાન્તિક,
ઉત્તરાધ્યયન, દશા (દશાશ્રુતસ્કંધ), કલ્પ (વૃહત્કલ્પ), વ્યવહાર
અને નિશીથસૂત્ર ઇત્યાદિ મહર્ષિઓએ બનાવેલા સૂત્ર તે અંગ-
બાહ્ય શ્રુત અનેક પ્રકારે જાણવું. અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત બાર
લેહે છે તે આ પ્રમાણે—૧ આચારાંગ, ૨ સૂત્રકૃતાંગ, ૩
સ્થાનાંગ, ૪ લક્ષણાંગ, ૫ વ્યાખ્યાપ્રશ્નસિ (ભગવતી),

૬ જ્ઞાતધર્મકથા, ૭ ઉપાસક દશાંગ, ૮ અન્તકૃદશાંગ, ૯ અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ, ૧૦ પ્રશ્નચક્રરણ, ૧૧ વિપાક ૧૨ દ્રષ્ટિવાદસૂત્ર.

હવે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં શું ફેરફાર છે તે આહીં જણાવે છે. —ઉત્પન્ન થઇ નાશ નહિ પામેલ એવા પદાર્થને અહુણ કરનાર વર્તમાનકાળવિષયક મતિજ્ઞાન છે અને શ્રુતજ્ઞાન તો ત્રિકાળવિષયક છે. એટલે જે પદાર્થ ઉત્પન્ન થયેલ છે, જે ઉત્પન્ન થઇ નાશ પામેલ છે અને જે હવે પછી ઉત્પન્ન થવાનો છે તે સર્વને શ્રુતજ્ઞાન અહુણ કરનાર છે.

હવે અંગણાદ્ય અને અંગપ્રવિષ્ટમાં શું ભેદ છે તે જણાવે છે. વક્તાના ભેદથી આ બે ભેદ થયા છે, તે આ પ્રમાણે—સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, પરમશ્રુતિ એવા અરિહંત ભગવાનોએ પરમ શુભ અને તીર્થ પ્રવર્તાવવારૂપ કુળદાયક એવા તીર્થકરનામકર્મના પ્રભાવથી ઉત્પન્ને કિંવા ઇત્યાદિ અર્થરૂપે કહેલું અને અતિશયવાળા તથા ઉત્તમ અતિશયવાળી વાણી અને બુદ્ધિવાળા એવા ભગ-

જાંતના શિષ્યો (ગણધરો) એ ગુંથેકુ' તે અંગપ્રવિષ્ટ.
અણધરો પછી થયેલા અત્યંત વિશુદ્ધ આગમના જાણનારા,
પરમ પ્રકૃષ્ટ વાણી અને બુદ્ધિની શક્તિવાળા આચાર્યોએ
જાણ, સમયસુ અને આયુના દોષથી અલ્પશક્તિવાળા શિ-
ષ્યોના ઉપકારને માટે જે રચ્યું તે અંગબાહ્ય.

સર્વજ્ઞપ્રણિત હોવાથી અને જ્ઞેયપદાર્થનું અનંતપણું
હોવાથી મનિજ્ઞ ન કરતાં શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય મોટો છે. શ્રુત-
જ્ઞાનનો મહાવિષય હોવાથી તે તે અધિકારીને આશ્રયીને
મકરણની સમાપ્તિની અપેક્ષાએ અંગ ઉપાંગના ભેદ છે.

અંગોપાંગની રચના ન હોય તો સમુદ્રને તરવાની પેઠે
સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન દુઃસાધ્ય થાય, તેટલા માટે પૂર્વ, વસ્તુ,
પ્રાલૂત, પ્રાલૂતપ્રાલૂત, અધ્યયન અને ઉદ્દેશ કરેલા છે.

વળી અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે મતિજ્ઞાન અને
શ્રુતજ્ઞાનનો તુલ્ય વિષય છે તેથી શું બંને એકજ હશે તેને
શુક્રમહારાજ ઉત્તર આપે છે કે—અગાઉ કહ્યા મુજબ
મતિજ્ઞાન વર્તમાનકાળવિષયક છે અને શ્રુતજ્ઞાન ત્રિકાળ-
વિષયક છે તેમજ મતિજ્ઞાન કરતાં શ્રુતજ્ઞાન વિશેષ શુદ્ધ

છે. વળી મતિજ્ઞાન ઇન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિયનિમિત્તક છે તથા આત્માના સ્વભાવથી પરિણમે છે, ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન તો મતિપૂર્વક છે અને આમ પુરૂષના ઉપદેશથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૦

૨૧ દ્વિવિધોઽવધિઃ ।

અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારે છે. ૧ ભવપ્રત્યય અને ૨ ક્ષયોપશમપ્રત્યય (નિમિત્તક). ૨૧

૨૨ ભવપ્રત્યયો નારકદેવાનામ્ ।

નારકી અને દેવતાઓને ભવપ્રત્યયિક(અવધિ) હોય છે. ભવ છે હેતુ જેનો તે ભવ પ્રત્યયિક. તેઓને દેવ કે નારકીના ભવની ઉત્પત્તિ એજ તે (અવધિજ્ઞાન) નો હેતુ છે. જેમકે પક્ષીઓનો જન્મ આકાશની ગતિ (ઉડવું) નું કારણ છે પણ તે માટે શિક્ષા કે તપની જરૂર નથી તેમ દેવ કે નારકીમાં ઉત્પન્ન થયેા તેને અવધિજ્ઞાન થાયજ છે માટે તેમનું અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યયિક કહેવાય છે. ૨૨

૧ નારકી અને દેવતાના ભવ બે કર્મના ઉદયથી થતો હોવાથી ઐત્યિક છે છતાં અવધિજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ તે ભવોમાં નહીં થાય છે માટે અવધિજ્ઞાનને ભવપ્રત્યય કહ્યું છે.

૨૩ યથોક્તનિમિત્તઃ षड્વિકલ્પઃ શેષાણામ્ ।

બાકીના (તિર્યચ અને મનુષ્ય) ને ક્ષયોપશમથી ચવાવાળું જ્ઞાન થાય છે. તે છ વિકલ્પ [લેહ] વાળું છે.—૧ અનાનુગામિ [જ્યાં ઉત્પન્ન થયું ત્યાંથી બીજા ક્ષેત્રમાં સાથે નહિ આવવાવાળું], ૨ અનુગામિ (સાથે રહેવાવાળું), ૩ હીયમાન (ઘટતું), ૪ વર્દ્ધમાન (વધતું) ૫ અનવસ્થિત [અનિયમિત-વધતું, ઘટતું, જતું રહે, ઉત્પન્ન થાય) અને ૬ અવસ્થિત [નિશ્ચિત-જેટલા ક્ષેત્રમાં જે આકારે ઉત્પન્ન થયું હોય તેટલું કેવળજ્ઞાન પર્યંત કાયમ રહે અથવા મરણપર્યંત રહે અથવા અન્ય ભવમાં સાથે મળી જાય. ૨૩

૨૪ ઋજુવિપુલમતી મનઃપર્યાયઃ ।

મનઃપર્યાયના ૧ ઋજુમતિ અને ૨ વિપુલમતિ એવા બે લેહ છે. ૨૪

૨૫ વિશુદ્ધ્યપ્રતિપાતાભ્યાં તદ્વિશેષઃ ।

વિશુદ્ધિ (શુદ્ધતા) અને અપ્રતિપાતિપણું (આવેલું જાય નહિ) એ બે કારણથી તે બન્નેમાં ફેર છે. અર્થાત્

ઋતુમતિના કરતાં વિપુલમતિ વિશેષ શુદ્ધ છે અને ઋતુમતિ આવેલું જતું પણ રહે જ્યારે વિપુલમતિ આવેલું જાય નહિ. ૨૫

૨૬ વિશુદ્ધિક્ષેત્રસ્વામિવિષયેભ્યોઽવધિમનઃ ।

પર્યાયયોઃ ।

વિશુદ્ધિ (શુદ્ધતા), ૨ ક્ષેત્ર [ક્ષેત્ર પ્રમાણ], ૩ સ્વામિ (માત્રિક) અને ૪ વિષયવડે કરીને અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યાયજ્ઞાનમાં વિશેષતા (ફરક) છે.

અવધિ કરતાં મનઃપર્યવ શુદ્ધ દ્રવ્યોને જાણે મનઃપર્યાય જ્ઞાનથી અઢીદ્વીપ અને ઊર્ધ્વાધો જ્યોતિષક તથા હજાર યોજન સુધી ક્ષેત્ર દેખાય ત્યારે અવધિથી અસંખ્ય લોક સુધી પણ દેખાય, મનઃપર્યવના સ્વામી અપ્રમાદીલઙ્ગિવાળા સાધુ મુનિરાજ હોય છે ત્યારે અવધિજ્ઞાનના સ્વામી સંયત કે અસંયત ત્યારે ગતિવાળા હોઈ શકે, મનઃપર્યવથી પર્યાપ્તસંજ્ઞિએ મનપણે પરિણમાવેલ દ્રવ્યો જાણે અને અવધિથી તમામ રૂપિ-રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શવાળા દ્રવ્યો દેખાય છે. વળી અવધિજ્ઞાનથી મનઃપર્યાયજ્ઞાનની

વિષય નિબંધ અનંતમા ભાગે એકલાં મનનાં પુકૂલોનો
કહ્યો છે. ૨૬

**૨૭ મતિશ્રુતયોર્નિબંધઃ સર્વદ્રવ્યેષ્વસર્વપર્યા-
યેષુ ।**

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય કેટલાક પર્યાયો
અદ્વિત સર્વ દ્રવ્યોને જાણવાનો છે. મતલબ કે તે સર્વ
દ્રવ્યને જાણે પણ તેના સર્વ પર્યાય જાણી ન શકે. ૨૭

૨૮ રૂપિષ્વવધેઃ ।

રૂપિ દ્રવ્યોને વિષેજ અવધિજ્ઞાનનો વિષય નિબંધ
છે. અર્થાત્ સુત્રિશુદ્ધ એવા પણ અવધિજ્ઞાનથી રૂપી દ્રવ્યો-
નેજ અને તેના કેટલાક પર્યાયોને જાણે. ૨૮

૨૯ તદનન્તભાગે મનઃપર્યાયસ્ય ।

તે રૂપી દ્રવ્યના અનન્તમા ભાગે-મનપણે પરિચ્છે-
લા મનુષ્યક્ષેત્રમાં નિર્મલપણે મનદ્રવ્યોને જાણવાનો
મનઃપર્યાયજ્ઞાનનો વિષય છે. ૨૯

૩૦ સર્વદ્રવ્યપર્યાયેષુ કેવલસ્ય ।

સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પર્યાયો જાણવાનો કેવળજ્ઞાનનો

વિષય છે. તે સર્વ ભાવગ્રાહક અને સમસ્ત લોકાલોક વિષ-
યક છે. આ કરતાં બીજું કોઈ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ નથી. દરેક
દ્રવ્યના અનંતા-સર્વપર્યાયો કેવલજ્ઞાનથી જણાય છે, ૩૦

૩૧ એકાદીનિ ભાજ્યાનિ યુગપદેકસિમન્નાચ- તુર્મ્યઃ ।

એ જ્ઞાનોમાંનાં મત્યાદિ એકથી માંડીને ચાર સુધીનાં
જ્ઞાનો એક સાથે એક જીવમાં હોય છે.

કોઈને એક, કોઈને બે, કોઈને ત્રણ, કોઈને ચાર,
હોય; એક હોય તો 'મતિજ્ઞાન અગર કેવળજ્ઞાન હોય. બે
હોય તો મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન હોય. કેમકે શ્રુતજ્ઞાન મતિ-
પૂર્વક હોય માટે જ્યાં શ્રુત હોય ત્યાં મતિ હોય પણ મતિ
હોય ત્યાં શ્રુતની ભજના જાણવી. ત્રણવાળાને મતિ, શ્રુત,
અવધિ અથવા મતિ, શ્રુત, મનઃપર્યાય અને ચાર વાળાને
મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યાય હોય. પાંચ સાથે ન

૧ અત્રે અંગાદિક શાસ્ત્રરૂપ શ્રુતજ્ઞાન હોવાથી તે વિના પણ
મતિજ્ઞાન લીધું.

૨ અહીંનાં શ્રુતજ્ઞાન તરીકે અક્ષરગ્રાણું જ્ઞાન લેવું.

હોય, કેમકે કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે ખીન્ન જ્ઞાન રહે નહિ. આ જાણત કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે કેવળજ્ઞાન છતાં ચારે જાન હોય પણ સૂર્યની પ્રભામાં નક્ષત્રાદિની પ્રભા સમાઈ જાય તેમ કેવળજ્ઞાનની પ્રભામાં ખીન્ન જ્ઞાનની પ્રભા સમાઈ જાય છે. વળી કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે એ ચાર જ્ઞાન ક્ષયોપશમ ભાવથી થાય છે અને કેવળીને તે ભાવ નથી પણ ક્ષાન્તિક ભાવ છે માટે ન હોય. વળી તે ચાર જ્ઞાનનો ક્રમે કરી ઉપયોગ થાય છે—એક સાથે થતો નથી અને કેવળજ્ઞાનનો ઉપયોગ ખીન્નની અપેક્ષા વિના એક સાથે થાય છે. આત્મનો તથા પ્રકારનો સ્વભાવ હોવાથી જ્ઞાનદર્શનનો અનુસમય સમયાન્તર ઉપયોગ કેવળીને નિરંતર હોય છે. ૩૧

૩૨ મતિશ્રુતાવધયો વિપર્યયઃ ।

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ વિપર્યય (વિપરીત) રૂપ પણ હોય છે અર્થાત્ અજ્ઞાનરૂપ પણ હોય છે. ને તેને મત્યજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન કહેવાય છે. ૩૨

૩૩ સદસતોરવિશેષાદ્યદ્વ્યોપલબ્ધેરુન્મત્તવત્ ।

એકાન્ત અસત્ અને એકાન્તસત્ માનવાથી મિથ્યાદષ્ટિને ઉન્મત્તની પેઠે સત્ (વિદ્યમાન), અસત્ (અવિદ્યમાન) ની વિશેષતારકિત એવું યથાર્થજિજ્ઞાસ થાય છે ને તેમાં વિપરીત અર્થ ગ્રહણ થાય છે મટે તેને તે પૂર્વોક્ત ત્રણે (નિષ્ણે) અજ્ઞાન ગણાય છે. મિથ્યાદષ્ટિને સ્વદ્રવ્યાદિનું સત્ત્વ અને પરદ્રવ્યાદિનું અસત્ત્વ માનવામાં નથી માટે તેને સત્ અસત્નો તફાવત નથી અને તેથી તેનું જ્ઞાન એ અજ્ઞાન કહેવાય છે. ૩૩

૩૪ નૈગમસદ્ગ્રહવ્યવહાર્જુસૂત્રશબ્દા નયાઃ ।

નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર અને શબ્દા એ પાંચ નયો છે (સમભિરૂઢ અને એવંભૂત સાથે લઈએ તો સાત નયો થાય છે.) ૩૪

૩૫ આદ્યશબ્દૌ દ્વિત્રિભેદૌ ।

પહેલો (નૈગમ) નય બે પ્રકારે-દેશપરિક્ષેપી [નિશેષ] અને સર્વ પરિક્ષેપી [સામાન્ય] અને શબ્દનય ત્રણ પ્રકારે-સામ્પ્રત, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત છે. ઉક્ત નૈગમાદિક

સમનયનાં લક્ષણ આ રીતે કહ્યાં છે-દેશોમાં વપસતા શબ્દ, અર્થ અને શબ્દાર્થનું પરિજ્ઞાન તે નૈગમનય. તે દેશગ્રાહી અને સર્વગ્રાહી છે. અર્થોનો સર્વ દેશે [પરસામાન્ય] કે એક દેશે સંગ્રહ [અપરસામાન્ય] તે સંગ્રહનય છે. લેખિકની સમાન ઔપચારિક અને વિસ્તારાર્થનો યોગ્ય વ્યવહારનય છે. છતાં-વિદ્યમાન અર્થોનું કથન અથવા જ્ઞાન તે ઋગ્મુસૂત્રનય છે. યથાર્થ વસ્તુનું કથન તે શબ્દનય છે. શબ્દથી જે અર્થમાં પ્રત્યય-જ્ઞાન તે સામ્પ્રત શબ્દનય અને વિદ્યમાન અર્થમાં અસંક્રમ તે સમભિરૂઢ. વ્યંજન અને અર્થમાં પ્રવૃત્ત તે એવંભૂત.

દરેક વસ્તુમાં અનન્ત ધર્મો રહેલા છે, તેમાંના અ-ભીષ્ટ ધર્મને ગ્રહણ કરનાર અને તે શિવાયના બીજા ધર્મોનો અપલાપ નહિ કરનાર જે જ્ઞાતાનો અધ્યવસાય વિશેષ અથવા વચન તેને નય કહેવાય છે. તે નય પ્રમાણનો એક અંશ હોવાથી પ્રમાણ અને નયના પરસ્પર ભેદ છે.

૧ નય પ્રાપ્ત નિર્ભાસિક સાતક નિર્વર્તક ઉપલબ્ધ વ્યંજક એ પર્વાય શબ્દો છે.

જેમ સમુદ્રનો એક દેશ સમુદ્ર નથી તેમ અમુદ્ર પણ નથી. તેવીજ રીતે નયો પ્રમાણ પણ નથી તેમ અપ્રમાણ પણ નથી, પણ પ્રમાણનો એક દેશ છે તે નયો દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એમ બે ભેદ છે. દ્રવ્ય માત્રને ગ્રહણ કરનાર દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે. તેમાં નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર એ ત્રણ નયનો સમાવેશ થાય છે. અને જે પર્યાય માત્રનેજ ગ્રહણ કરે છે તે પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય છે તેમાં ઋણસૂત્ર, સામપ્રત (શબ્દ), સમમિરૂદ્ધ અને એવમ્મૂત એ ચાર નયોનો સમાવેશ થાય છે.

સામાન્ય અને વિશેષાદિ અનેક ધર્મને જુદા જુદા ગ્રહણ કરનાર નૈગમનય છે તેમાં સર્વ પરિક્ષેપી નૈગમનય તે સામાન્ય ગ્રાહી છે અને દેશપરિક્ષેપી નૈગમનય તે વિશેષગ્રાહી છે.

સામાન્યમાત્રને ગ્રહણ કરનાર સંગ્રહનય છે, તે બે ભેદ છે—પરસંગ્રહ અને અપરસંગ્રહ. જે સમસ્ત વિશેષ તરફ ઉદાસીન રહી, સત્તારૂપ સામાન્યનેજ ગ્રહણ કરે તે પરસંગ્રહ કહેવાય છે અને જે દ્રવ્યત્વાદિ અવાન્તર સામા-

ત્યને અહુણ કરે તે અપરસંઘક કહેવાય છે.

સંઘનયે વિષયભૂત કરેલા પદાર્થોનું વિધાન કરીને તેઓનોજ વિભાગ કરનાર જે અધ્યવસાય વિશેષ તે વ્યવહારનય કહેવાય છે, જેમ કે જે સત્ છે તે દ્રવ્ય અથવા પર્યાય સ્વરૂપ છે. સમુદાય વ્યક્તિ આકાર સત્તા અને સંજ્ઞાના નિશ્ચયવાળો વ્યવહારનય છે.

દ્રવ્ય તે છ પ્રકારે છે અને પર્યાય તે બે પ્રકારે છે.

ઋણસૂત્ર-~~ઋણ~~ વર્તમાન ક્ષણમાં રહેલા પર્યાયમાત્રને મુખ્ય રીતે અહુણ કરે તે ઋણસૂત્રનય છે, જેમ કે “ હ-મણા સુખ છે. ” અહીં ઋણસૂત્રનય સુખરૂપ વર્તમાન પર્યાયમાત્રને અહુણ કરે છે.

(કાળ, કારક, લિંગ, કાળાદિના સંખ્યા અને ઉપસર્જના) બેદથી શબ્દના ભિન્ન અર્થનો સ્વીકાર કરનાર શબ્દનય છે, જેમ મેરૂપર્વત હતો છે અને હશે; અહીં શબ્દનય અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળના બેદથી મેરૂપર્વતને પણ ભિન્ન માને છે.

પર્યાય શબ્દોમાં વ્યુત્પત્તિના બેદથી ભિન્ન અર્થને

અહુષ્ટ કરનાર સમાભિરૂઢ નય છે. શબ્દનય પર્યાયનો ભેદ છતાં અર્થને અભિન્ન માને છે પણ સમાભિરૂઢ નય તો પર્યાયના ભેદે કરી ભિન્ન અર્થનો સ્વીકાર કરે છે, જેમ કે સમૃદ્ધિવાળો હોવાથી ઇન્દ્ર કહેવાય, પુરને વિહારવાથી પુરન્દર કહેવાય છે.

શબ્દોની પ્રવૃત્તિના કારણભૂત ક્રિયા સહિત અર્થને વાચ્ય તરીકે સ્વીકાર કરનાર એવમ્ભૂતનય છે. જેમ કે જલધારણાદિ ચેષ્ટા સહિત ઘટને તે કાળેજ ઘટ તરીકે માને છે, પરન્તુ જે વખતે ખાલી ઘટ પડ્યો હોય તે વખતે આ નય તેને ઘટ તરીકે સ્વીકાર કરતો નથી.

આમાંના આદિના ચાર નય (પ્રાધાન્યથી) અર્થનું પ્રતિપાદન કરતા હોવાથી અર્થનય કહેવાય છે અને છેલ્લા ત્રણ નયનો તો (મુખ્ય રીતે) શબ્દનાવાચ્યર્થ વિષયક હોવાથી તેને શબ્દનય કહેવાય છે. બીજી પ્રકારે પણ નયોના ભેદો છે, જેમ-વિશેષગ્રાહી જે નયો છે તે અર્પિત-નયો કહેવાય છે, સામાન્યગ્રાહી જે નયો છે તે અનર્પિત-નય કહેવાય છે.

લોક પ્રસિદ્ધ અર્થને અડુણ કરનાર વ્યવહારનય કહેવાય છે અને તાત્ત્વિક અર્થને સ્વીકાર કરનાર નિશ્ચયનય કહેવાય છે જેમકે વ્યવહારનય પાંચ વર્ણનો જામર છતાં જામરને સ્યામ કહે છે અને તેને નિશ્ચયનય પાંચવર્ણનો જામર માને છે.

જ્ઞાનને મોક્ષ સાધનપણે માનનાર જ્ઞાનનય અને ક્રિયાને તેવી રીતે સ્વીકાર કરનાર ક્રિયાનય કહેવાય છે.

હવે પ્રસંગ થકી નયાભાસનું સ્વરૂપ બતાવીએ છીએ. અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુમા અભિપ્રેત ધર્મને અડુણ કરનાર અને તેથી ઇતર ધર્મોનો તિરસ્કાર કરનાર નયાભાસ કહેવાય છે.

દ્રવ્ય માત્રને અડુણ કરનાર અને પર્યાયનો તિરસ્કાર કરનાર દ્રવ્યાર્થીક નયાભાસ કહેવાય છે. અને પર્યાય માત્રને અડુણ કરનાર અને દ્રવ્યનો તિરસ્કાર કરનાર પર્યાયાર્થીક નયાભાસ કહેવાય છે.

ધર્મી અને ધર્મોનો એકાન્ત લેહ માનનાર નૈગમાભાસ છે, જેમકે નૈયાયિક અને વૈશેષિક દર્શન.

સત્તારૂપ મહાસામાન્યનો સ્વીકાર કરનાર અને સમ-
સ્ત વિશેષનું ખંડન કરનાર સંમહાભાસ છે, જેમકે અદ્વૈ-
તવાદ દર્શન અને સાંખ્યદર્શન.

અપારમાર્થિકપણે દ્રવ્ય પર્યાયનો વિભાગ કરનાર વ્ય-
વહારાભાસ છે, જેમ ચાર્વાકદર્શન જીવ અને તેના દ્રવ્ય પ-
ર્યાયાદિને ચાર ભૂતથી જુદા માનતો નથી, માત્ર ભૂતની
સત્તાનોજ સ્વીકાર કરે છે.

વર્તમાન પર્યાયનો સ્વીકાર કરનાર અને સર્વથા દ્રવ્ય-
નો અપલાપ કરનાર ઋતુસૂત્રાભાસ છે, જેમ જૈનદર્શન.

કાળાદિના ભેદવડે વાચ્ય અર્થના ભેદનેજ માનનાર
શબ્દાભાસ છે. જેમકે મેરૂપર્વત હોતો છે અને હશે, જો
શબ્દો મિશ્ર અર્થનેજ કહે છે.

પર્યાયશબ્દોના મિશ્રમિશ્ર અર્થનોજ સ્વીકાર કરનાર
સમભિરૂઢાભાસ છે. જેમકે ઇન્દ્ર, શક, પુરન્દર ઇત્યાદિ
શબ્દો જુદા જુદા અર્થોવાળા છે એમ જે માને તે સમ-
ભિરૂઢાભાસ કહેવ.ય છે.

ક્રિયારહિત વસ્તુને શબ્દ વાચ્ય નહિ માનનાર એન-

મ્મૂતાભાસ છે. જેમ ચેદારહિત ઘટ તે ઘટશબ્દ વાચ્ય નથી.

ઔપશમિકાદિભાવવાળો જીવ છે એમ છ નયો માને છે નોજીવ શબ્દથી અજીવ અગર જીવના દેશપ્રદેશો નો-અજીવશબ્દથી જીવ અગર અજીવના દેશપ્રદેશો માને છે એવંમૂતનય સંસારિને જીવ માને અને સિદ્ધને અજીવ માને નોજીવશબ્દથી અજીવ અગર સિદ્ધને માને છે અને નોઅજીવશબ્દથી સંસારી જીવને માને છે.

નૈગમાદિ ત્રણુનયો પાંચજ્ઞાન અને ત્રણુ અજ્ઞાનને માને છે ઋતુસૂત્રતો શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાનને મદદ કરનાર હોવાથી મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાન શિવાયના ચાર જ્ઞાન અને બે અજ્ઞાનને માને છે શબ્દનયતો મતિ અવધિ ને મનઃપર્યાય એ ત્રણુ શ્રુતને મદદ કરનાર હોવાથી શ્રુત અને કેવલનેજ માને છે. આ નયની અપેક્ષાએ કેંઈ અજ્ઞાની કેમિથ્યાદિ નથી. આ બધા નયો જો કે વિરૂદ્ધ લાગે છે પણ એકેકથી તે વિશુદ્ધ છે અને તત્ત્વજ્ઞાન કરવા માટે તેને જાણવા જોઈએ. ૩૫

અથ દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ

પહેલા અધ્યાયમાં જીવાદિ તત્વો કહ્યા, હવે જીવ અને તેનું લક્ષણ શાસ્ત્રકાર બતાવે છે.—

૧ ઔપશમિક્ષાયિકૌ ભાવૌ મિશ્રશ્ચ જીવ-
સ્ય સ્વતત્ત્વમૌદયિકપારિણામિકૌ ચ ।

ઔપશમિક, ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક ભાવ એ ત્રણ તથા ઔદયિક અને પારિણામિક એ બે મળી પાંચે ભાવો જીવના સ્વતત્ત્વ છે. [પારિણામિક અને ઔદયિક ભાવ અજીવને પણ હોય છે કારણ કે પુદ્ગલોનું તે તે રીતે પરિણમવું અને કર્મોદયથી શરીર વગેરે થાય છે.] એટલાજ માટે ત્રણ ભાવપછી વચમાંજ જીવનું સ્વતત્ત્વ છે એમ જણાવ્યું છે અર્થાત્ પહેલાના ત્રણ અજીવને હોતાજ નથી ૧

૨ દ્વિનવષ્ટાદશૈકવિંશતિત્રિભેદા યથાક્રમઃ

પૂર્વોક્તા ઔપશમિકાદિ ભાવોના ભે, નવ, અઢાર, એકવીશ અને ત્રણ ભેદો અનુક્રમે છે. ૨

પાંચ સૂત્રોથી તે ભાવોના ૫૩ ભેદ અનુક્રમે જણાવે છે.—

૩ સમ્યક્ત્વચારિત્રે ।

પહેલા ઔપશમિકાદિ ભાવના સમકિત અને ચારિત્ર એ બે ભેદ છે. એટલે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ઔપશમિક ચારિત્ર. ૩

૪ જ્ઞાનદર્શનદાનલાભભોગોપભોગવીર્યાણિ ચ ।

૧ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય તથા સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર એ નવ ભેદ ક્ષાયિકભાવના છે. ૪

૫ જ્ઞાનાજ્ઞાનદર્શનદાનાદિલબ્ધયશ્ચતુસ્ત્રિપ-

વ્ચભેદાઃ સમ્યક્ત્વચારિત્રસંયમાસંયમાશ્ચ ।

મતિ આદિ ચાર પ્રકારનું જ્ઞાન ત્રણ પ્રકારે અજ્ઞાન કેવલદર્શન શિવાયના અક્ષુદર્શનાદિ ત્રણ પ્રકારે દર્શન અને યાંત્ર પ્રકારે દાનાદિ લબ્ધિ તથા સમકિત, ચારિત્ર અને સંયમાસંયમ [દેશવિરતિપણું] એ અઠાર ભેદ ક્ષાયોપશમિક ભાવના છે. ૫

૧ કેવળ જ્ઞાનદર્શન અને ક્ષાયિક જ્ઞાનદર્શન એકજ સમજવા જેમકે કેવળ જ્ઞાનદર્શન ક્ષાયિકભાવેજ પ્રગટે છે.

૬ ગતિકષાયલિંગમિથ્યાદર્શનાજ્ઞાનાસંયતા-
સિદ્ધત્વલેશ્યાશ્ચતુશ્ચતુસ્ત્યેકૈકૈકૈકષદ્ભેદાઃ ।

નરકાદિ ચાર ગતિ, ક્રોધાદિ ચાર કષાય, સ્ત્રીવેદાદિ
ત્રણ લિંગ, મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અસંયતત્વ, અસિદ્ધત્વ
અને કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યા મળીને ૨૧ ભેદ ઔદ્યયિક ભાવના
થાય છે. ૬

૭ જીવભવ્યાભવ્યત્વાદીમિ ચ ।

જીવત્વ, ભવ્યત્વ, અભવ્યત્વ આદિ ભેદો પારિણામિક
ભાવના થાય છે. આદિ શબ્દથી અસ્તિત્વ, અન્યત્વ, કર્તૃત્વ,
શુણ્યત્વ, અસર્વગતત્વ, અનાદિ કર્મબંધત્વ, પ્રદેશત્વ, અ-
રૂપત્વ, નિત્યત્વ એ વિગેરે ભેદોનું ગ્રહણ કરવું. તે ધર્મા-
સ્તિકાયાદિકમાં પણ છે માટે આદિ શબ્દથી લીધા છે ૭

જીવનું લક્ષણ.

૮ ઉપયોગો લક્ષણમ્ ।

ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે. ૮

૯ સ દ્વિવિધોઽષ્ટચતુર્ભેદઃ ।

તે ઉપયોગ એ પ્રકારે છે. તે વળી ક્રમે ૧ સાકાર-જ્ઞાન (૫ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન) આઠ પ્રકારે છે અને અનાકાર-દર્શન (અક્ષુ આદિ) ચાર પ્રકારે છે, ૯

જીવના ભેદો.

૧૦ સંસારિણો મુક્તાશ્ચ ।

સંસારી અને મુક્ત (મોક્ષના) એ એ ભેદે જીવો છે. ૧૦
વળી બીજી રીતે જીવના ભેદો કહે છે.—

૧૧ સમનસ્કામનસ્કાઃ ।

મનસંહિત (સંજ્ઞી) અને મનરહિત (અસંજ્ઞી) એ ભેદ જીવના થાય છે. ૧૧

૧૨ સંસારિણસ્ત્રસસ્થાવરાઃ ।

ત્રસ અને સ્થાવર એ ભેદે સંસારી જીવો છે. ૧૨

૧૩ પૃથિવ્યબ્ધનસ્પતયઃ સ્થાવરાઃ ।

પૃથ્વીકાય, અમૂકાય, અને વનસ્પતિકાય એ સ્થાવર છે. ૧૩

૧૪ તેજોવાયૂ કીન્દ્રિયાદયશ્ચ ત્રસાઃ ।

તેઉકાય, વાઉકાય, એ એ અને એઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, અ-
ઉરિંદ્રિય તથા પંચેંદ્રિય એ ત્રસ હવે છે. તેઉકાય વાઉ-
કાય સ્વતંત્ર ગતિવાળા હોવાથી ગતિત્રસ કહેવાય છે અને
દ્વીંદ્રિય વચેરે મુખદુઃખની ઇચ્છાથી ગતિવાળા હોવાથી તેઓ
લઙ્ઘિત્રસ કહેવાય છે. ૧૪

ઇંદ્રિયો જણાવે છે:—

૧૫ પञ्चेन्द्रियाणि ।

સ્પર્શનાદિ ઇંદ્રિયો પાંચ છે. શુદ્ધાલિંગ વગેરેને ઇંદ્રિ-
યો પણું નથી અને પાંચનુંજ ઇંદ્રિયપણું છે એમ જણા-
વવા આ સૂત્ર કરેલું છે

ઇંદ્ર એટલે આત્મા તેનું ચિન્હ તે ઇંદ્રિય અથવા
હવની આજ્ઞાને આધિન, હવે દેખેલ, હવે રચેલ, હવે
સેવેલ, તે ઇંદ્રિય જાણવી. ૧૫

૧૬ દ્વિવિધાનિ ।

તે એ પ્રકારે છે (દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય) ૧૬

૧૭ નિર્વૃત્ત્યુપકરણે દ્રવ્યેન્દ્રિયમ્ ।

નિર્વૃત્તિ-આકાર ઇંદ્રિય અને ઉપકરણ-તરવારનેધારની

માફક સાધનપણારૂપ ઇન્દ્રિય એ બે ભેદે દ્રવ્યેન્દ્રિય છે.

અંગોપાંગ અને નિર્માણનામકર્મના ઉદયથી વિશિષ્ટ જે ઇન્દ્રિયનો આકાર તેને નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય કહે છે, તેના બાહ્ય અને અભ્યંતર એ બે ભેદ છે બાહ્ય નિર્વૃત્તિ જાતિભેદથી અનેક પ્રકારની છે. જેમકે મનુષ્યના કાન જૂસરખાં નેત્રની બન્ને બાજુએ છે અને અશ્વના કાન તેમના ઉપરના ભાગમાં તીક્ષ્ણ અથ્રભાગવાળા છે. અભ્યંતર નિર્વૃત્તિમાં સ્પર્શનેન્દ્રિય નાના આકારવાળી છે. રસનેન્દ્રિય ખુરપા (અસ્ત્રા) ના આકારે છે. ગ્રાણેન્દ્રિય અતિમુક્તાકપુષ્પના આકારે છે. ચક્ષુરિન્દ્રિય મસુરચંદ્રને આકારે છે. શ્રેત્રેન્દ્રિય કદંબપુષ્પને આકારે છે. સ્પર્શનેન્દ્રિય અને દ્રવ્ય મન સ્વકાય પ્રમાણુ છે અને ણાકીની ઇન્દ્રિયો અંગુલના અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણુવાળી છે. અને સ્વવિષય ગ્રહણ કરવાની શક્તિ સ્વરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય છે. થયેલી નિર્વૃત્તિનો ઉપધાત ન થાય અને ઉપકાર થાય એ એનું કાર્ય છે ને આ ઇન્દ્રિય પણ બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારે છે. ૧૭

૧૮ લઘ્યુપયોગૌ ભાવેન્દ્રિયમ્ ।

લખિ—ક્ષયોપશમ અને ઉપયોગ—સાવધાનતા એ
જે લેદે બાવેન્દ્રિય છે, ગતિ અને જાત્યાદિ કર્મોથી, અને
ઇન્દ્રિયનાં જ્ઞાનને આવરણ કરવાવાળા કર્મના ક્ષયોપશમથી
અને ઇન્દ્રિયના આશ્રયભૂત કર્મોના ઉદયથી જીવને જે શક્તિ
ઉત્પન્ન થાય તે લખિ કહેવાય છે.

ઇન્દ્રિયજ્ઞાન માટે જે મતિજ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ
કર્મનો જે ક્ષયોપશમ આત્માનો સદ્ તે લખીન્દ્રિય કહે-
વાય છે અને સ્વવિષયમાં જે આત્માનો વ્યાપારતેને ઉપયોગેન્દ્રિય
કહે છે. જ્યારે લખીન્દ્રિય હોય છે ત્યારેજ નિર્વૃત્તિ, ઉપ-
કરણ અને ઉપયોગ હોય છે. અને નિર્વૃત્તિન્દ્રિય હોય છે
ત્યારેજ ઉપકરણ અને ઉપયોગ હોય છે. કારણ કે ઉપકર-
ણનો આશ્રય નિર્વૃત્તિ છે. ઉપયોગ ઉપકરણેન્દ્રિય દ્વારાજ
હોય છે. ૧૮

૧૯ ઉપયોગઃ સ્પર્શાદિષુ ।

સ્પર્શાદિ (સ્પર્શ, રસ, ગંધ, ચક્ષુ અને શ્રવણ-સાં-
ભળવું) ને ત્રિષે ઉપયોગ થાય છે. ૧૯

૨૦ સ્પર્શનરસનગ્રાણચક્ષુઃશ્રોત્રાણિ ।

સ્પર્શનેન્દ્રિય (શરીર), રસનેન્દ્રિય (જીભ), ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાસિકા), ચક્ષુરિન્દ્રિય (નેત્ર) અને શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન) એ પાંચ ઇન્દ્રિયો જાણવી. ૨૦

૨૧ સ્પર્શરસગન્ધવર્ણશબ્દાસ્તેષામર્થાઃ ।

સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દ એ તેઓના (ઇન્દ્રિયોના) અર્થ (વિષય) છે. ૨૧

૨૨ શ્રુતમનિન્દ્રિયસ્ય ।

શ્રુતજ્ઞાન એ અનિન્દ્રિય અર્થાત્ મનને વિષય છે. ૨૨

૨૩ વાયવન્તાનામેકમ્ ।

પૃથ્વીકાયથી માંડીને વાડકાય સુધીના જીવોને એક ઇન્દ્રિય છે. ૨૩

૨૪ કૃમિપિપીલિકામ્રમરમનુષ્યાદીનામેકૈકવૃક્ષાનિ ।

કૃમિ આદિ, ટીકી આદિ, જમર આદિ અને મનુષ્ય આદિને પહેલા કરતાં એક એક ઇન્દ્રિય વધારે છે, એટલે જો, ત્રણ, ચાર અને પાંચ ઇન્દ્રિયો અનુક્રમે છે. ૨૪

૨૬ સંજ્ઞિનઃ સમનસ્કાઃ ।

સંજ્ઞિ જીવો મનવાળા છે.

ઈડાપોહસહિત ગુણદોષના વિચારાત્મક સંપ્રધારણ સંજ્ઞાવાળા જીવો તે સંજ્ઞિ બનવા. આહારાદિક સંજ્ઞાવાળા હોવાથી અત્રે સંજ્ઞી ગણવા નહિ. ૨૫

૨૬ વિગ્રહગતૌ કર્મયોગઃ ।

વિગ્રહગતિમાં કાર્મણ કામયોગજ હોય છે. ૨૬

૨૭ અનુશ્રેણિ ગતિઃ ।

જીવ, પુદ્ગલોની ગતિ આકાશપ્રદેશની શ્રેણીપ્રમાણે થાય છે. અર્થાત્ વિશ્રેણીપ્રમાણે ગતિ થતી નથી. ૨૭

૨૮ અવિગ્રહા જીવસ્ય ।

જીવની (સિદ્ધિમાં જતાં) અવિગ્રહ ગતિ [અનુગતિ] હોય છે. ૨૮

૨૯ વિગ્રહવતી ચ સંસારિણઃ પ્રાક્ ચતુર્ભ્યઃ ।

સંસારી જીવોને ચાર સમયની પૂર્વે એટલે ત્રણ સમયની વિગ્રહવાળી ગતિ પણ થાય છે. અર્થાત્ અવિગ્રહ

(ઋણ) અને વિગ્રહ (વક્ર) એવી બે ગતિ થાય છે.

સંસારી જીવોને જાત્યંતર સંક્રાંતિ (એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે ઉત્પન્ન થતાં) ને વિષે ઉપપાતક્ષેત્રની વક્રતાને લીધે વિગ્રહ ગતિ હોય છે. ઋણુગતિ, એક સમયની વિગ્રહ બે સમયની વિગ્રહ અને ત્રણ સમયની વિગ્રહ એમ ચાર પ્રકારની ગતિ થાય છે. પ્રતિઘાતનો અને વિગ્રહના નિમિત્તનો અભાવ હોવાથી તે કરતાં વધારે સમયની વિગ્રહ ગતિ થતી નથી. પુદ્ગલોની ગતિ પણ એ પ્રમાણે જાણવી. ૨૯

૩૦ એકસમયોઽવિગ્રહઃ ।

(લોકાંત સુધીમાં પણ) અવિગ્રહગતિ એક સમયની હોય છે. બે સમયની એકવિગ્રહવાળી ત્રણ સમયની વિગ્રહવાળીને ચાર સમયની ત્રણ વિગ્રહવાળી ગતિ જાણવી. ૩૦

૩૧ એકં દ્વૌ વાઽનાહારકઃ

બે અને ત્રણ વિગ્રહવાળી ગતિમાં અનુક્રમે એક અથવા બે સમય અણાહારી હોય છે (વા કહેવાથી ચાર વિગ્રહમાં ત્રણ સમય પણ થાય છે.) ૩૧

૩૨ સમ્મૂર્છનગર્ભોપપાતા જન્મ ।

સંમૂર્છન, ગર્ભ અને ઉપપાત એ ત્રણ પ્રકારે જન્મ થાય છે. ૩૨

૩૩ સચિત્તશીતસંવૃત્તાઃ સેતરા મિશ્રાઐકશ- સ્તદ્યોનયઃ ।

ત્રણ પ્રકારના જન્મવાળા છવોની ૧ સચિત્ત, ૨ શીત અને ૩ સંવૃત્ત (ઢાંકેલી-ગુપ્ત) એ ત્રણ પ્રકારની તેમજ તેના ત્રણ પ્રતિપક્ષી (અચિત્ત, ઉષ્ણ અને વિવૃત્ત-પ્રગટ) અને મિશ્ર એટલે સચિત્તઅચિત્ત, શીતોષ્ણ, સંવૃત્તવિવૃત્ત બેદવાળી થોનીઓ હોય છે અર્થાત્ એ રીતે નવ પ્રકારની થોનીઓ છે. દેવનારકીને અચિત્તગર્ભજેને સચિત્તથોનીગર્ભજ અને દેવને શીતોષ્ણ અગ્નિકાયને ઉષ્ણ નારકએકેન્દ્રિયને સંવૃત્ત ગર્ભજને મિશ્ર બાકીની બધી થોનીઓ બાકીના છવોને બધુવી. ૩૩

૩૪ જરાય્વણ્ડપોતજાનાં ગર્ભઃ ।

જરાયુજ (જોરવાળા), અંડજ (ધંડામાંથી થનાર) અને પોતજ (હુમડાની પેઠે સાફ ઉત્પન્ન થનાર) એ

ત્રણને ગર્ભથી જન્મ થાય છે.—૧ મનુષ્ય, ગાય વગેરે જરાયુજ; ૨ સર્પ, ચંદનઘો, કાચળો, પક્ષી વગેરે અંડજ અને ૩ હાથી, સસલો, નોળીઓ વગેરે પોતજ. ૩૪

૩૫ નારકદેવાનામુપપાતઃ ।

નારકી અને દેવતાઓને ઉપપાતજન્મ છે. ૧ નારકની ઉત્પત્તિ કુલી અને ગેખલામાં જાણવી, ૨ દેવની ઉત્પત્તિ દેવશય્યામાં જાણવી. ૩૫

૩૬ શ્રેષ્ઠાણાં સમ્મૂર્છનમ્ ।

બાકી રહેલા જીવોનો જન્મ સંમૂર્છન છે. માતૃપિતાના સંકોગ વિના માટી, પાણી, મસિન પદાર્થો વગેરેમાં સ્વયમેવ ઉપજે તે સંમૂર્છન. ૩૬-૩૫-૩૬ સૂત્રોમાં જે બાબતો અવધારણ લેવું જેમકે જરાયુજદિનેજ ગર્ભ અને ગર્ભ જરાયુજદિ નજ જાણવો. ૩૬

૩૭ ઔદારિકવૈક્રિયાહારકતૈજસકાર્મણાનિ શરીરાણિ ।

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ પાંચ પ્રકારનાં શરીરો છે. ૩૭

૩૮ પરં પરં સૂક્ષ્મમ્ ।

તે શરીરોમાં એક એકથી આગળ આગળનું સૂક્ષ્મ છે ૩૮

૩૯ પ્રદેશતોઽસંખ્યેયગુણં પ્રાક્ તૈજસાત્ ।

તૈજસ શરીરની પૂર્વનાં ઔદારિકાદિક ત્રણ શરીરો પ્રદેશવડે એક એકથી અસંખ્યાતગુણાં છે ૩૯

૪૦ અનન્તગુણે ? પરે ।

તૈજસ અને કાર્મણ પૂર્વપૂર્વથી અનંત અનંતગુણાં છે. એટલે ઔદારિકથી વૈક્રિયનાં પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણાં, વૈક્રિયથી આહારકનાં પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણાં અને આહારકથી તૈજસનાં પ્રદેશ અનંતગુણાં અને તૈજસથી કાર્મણનાં પ્રદેશ અનંતગુણાં છે. ૪૦

---

૧ ઔદારિકમાં જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વિશેષાધિક અગ્રહણમાં અસંખ્યાતગુણ એ પ્રમાણમાં વૈક્રિય અગ્રહણમાં અસંખ્યાતગુણ આહારકમાં વિશેષાધિક અગ્રહણમાં અનન્તગુણ તૈજસમાં વિશેષાધિક અગ્રહણમાં અનંતગુણભાષા અનન્તભાગ અગ્રહણ અનંતગુણ આનાપાન જઘન્યાનન્તગુણાધિક અગ્રહણમાં અનંતગુણ મનઃ અનંતભાગ અગ્રહણ અનંતગુણકર્મ અનન્તભાગ (આ ચા-૨અ-ઉ-૧)

૪૧ અપ્રતિધાતે ।

તૈજસ અને કાર્મણ્ય એ બે પ્રતિધાત (સ્થાવના) રહિત છે. અર્થાત્ લોકાંત સુધી જતાં આવતાં કોઈ પદાર્થ તેને રોકી શકતું નથી. ૪૧

૪૨ અનાદિસમ્બન્ધે ચ ।

વળી તે બંને શરીરો જીવને અનાદિકાળથી સંબંધવાળાં છે. એક આચાર્ય એમ કહે છે કે કાર્મણ્યશરીરજ અનાદિસંબંધવાળું છે. તૈજસ શરીર તો લઙ્ગિની અપેક્ષાએ છે, તે લઙ્ગિ બધાને હોતી નથી. કોંઈવડે શાપ દેવાને અને પ્રસાદવડે આશીર્વાદ દેવાને માટે તેજ અને શીતને કરનાર સૂર્યચંદ્રની પ્રભા તુલ્ય તેજવાળું તૈજસ શરીર છે. ૪૨

૪૩ સર્વસ્ય ।

એ બે શરીરો સર્વ સંસારી જીવોને હોય છે. ૪૩

૪૪ તદાદીનિ ભાજ્યાનિ યુગપદેકસ્યાઽચતુર્ભ્યઃ ।

તે બે શરીરને આદિ લઇને ચાર સુધીનાં શરીરો એક સાથે એક જીવને હોઇ શકે છે

અર્થાત્ કોઇને તૈજસ, કાર્મણ; કોઇને તૈજસ, કાર્મણ અને ઔદારિક; કોઇને તૈજસ, કાર્મણ અને વૈક્રિય; કોઇને તૈજસ, કાર્મણ, ઔદારિક, વૈક્રિય; કોઇને તૈજસ, કાર્મણ, ઔદારિક, આહારક હોય; એક સાથે પાંચ ન હોય કેમકે આહારક વૈક્રિય એક સાથે હોય નહિ. ૪૪

૪૫ નિરુપભોગમન્ટ્યમ્ ।

અંતનું જે (કાર્મણ) શરીર તે ઉપભોગ રહિત છે. તેનાથી સુખદુઃખ ભોગવાતું નથી, વિશેષથી કર્મબંધ કે નિર્જરા પણ તે શરીરવડે થતાં નથી. બાકીનાં ઉપભોગ સહિત છે. ૪૫

૪૬ ગર્ભસમ્મૂર્છનજમાયમ્ ।

પહેલું (ઔદારિક) શરીર ગર્ભજ અને સંમૂર્છન થી થાય છે. ૪૬

૪૭ વૈક્રિયમૌપપાતિકમ્ ।

વૈક્રિય શરીર ઉપપાત જન્મવાળા [દેવ, નારકી] ને હોય છે. ૪૭

૪૮ લઙ્ઘિપ્રત્યયં ચ ।

તિર્યચ અને મનુષ્યને તો લઙ્ઘિપ્રત્યયિક વૈક્રિય શરીર હોય છે. ૪૮

૪૯ શુભં વિશુદ્ધમવ્યાધાતિ ચાહારકં ચતુર્દશ- પૂર્વધરસ્યૈવ ।

શુભ, વિશુદ્ધ, અવ્યાધાતિ (વ્યાધાત રહિત) અને લઙ્ઘિપ્રત્યયિક એવું આહારક શરીર છે અને તે ઔદપૂર્વ-ધરોનેજ હોય છે.

શુભ [સારા] પુદ્ગલ દ્રવ્ય વડે નિષ્પન્ન અને શુભ પરિણામવાળું માટે શુભ કહ્યું. વિશુદ્ધ (નિર્મળ) દ્રવ્યવડે નિષ્પન્ન અને નિરવધ માટે શુદ્ધ કહ્યું. કોઈક અર્થમાં અત્યંત સૂક્ષ્મ સંદેહ થયો હોય એવા પૂર્વધરો અર્થનો નિશ્ચય કરવાને માટે મહાવિદેહાદિ ણીજ્ઞ ક્ષેત્રમાં વિરાજમાન ભગવંત પાસે ઔદારિક શરીરે જવાનું અશક્ય હોવાથી આહારક શરીર કરીને ત્યાં જાય, જઈને ભગવંતના દર્શન કરી સંદેહ દૂર કરીને પાછા આવીને તેને ત્યાગ કરે. અંતર્મુહૂર્ત લગી આ શરીર રહે છે. તૈજસ પશ્ચ લ-

બિંધથી થાય છે. કાર્મણ શરીર પોતાનું ણીઝ શરીરોનું કારણ છે.

સ્થૂત્ર પુદ્ગલોનું બનેલું, ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ સમયે સમયે વધે, ઘટે, પરિભ્રમે એવું, ગ્રહણ છેદન ભેદન અને દહન થઈ શકે એવું ઔદારિક શરીર છે. નાનાનું મોટું-મોટાનું નાનું, એકનું અનેક-અનેકનું એક, દશ્યનું અદશ્ય-અદશ્યનું દશ્ય, ભૂચરનું ખેચર-ખેચરનું ભૂચર, પ્રતિઘાતીનું અપ્રતિઘાતી-અપ્રતિઘાતીનું પ્રતિઘતિ ઇત્યાદિ રૂપે વિક્રિયા કરે તે વૈક્રિય શરીર. થોડા કાળને માટે જે ગ્રહણ કરાય તે આહારક. તેજનો વિકાર, તેજમય, તેજપૂર્ણ અને શાપ કે અનુગ્રહના પ્રયોજનવાળું તે તૈજસ. કર્મનો વિકાર, કર્મસ્વરૂપ, કર્મમય અને પોતાનું તથા ણીઝ શરીરનું આદિ કારણભૂત તે કાર્મણ

વર્જણારૂપી કારણ, (ગતિ) વિષય, સ્વામી, પ્રયોજન, પ્રમાણ, પ્રદેશસંખ્યા, અવગાહના, સ્થિતિ અને અંદપ ગાહુત્વ વડે કરીને ઉપરોક્ત પાંચ શરીરોમાં ભિન્નતા છે ૪૯

૫૦ નારકસમ્મૂર્ધિનો નપુંસકાનિ ।

નારકી અને સંભૂર્ષિમ છવો નપુંસક વેદવાળાજ
હોય છે.

અશુભગતિ હોવાથી અહીં આ એકજ વેદ હોય છે. ૫૦

૫૧ ન દેવાઃ ।

દેવતાઓ નપુંસક હોતા નથી. અર્થાત્ સ્ત્રી (વેદ]
અને પુરૂષ (વેદ) વાળાજ હોય છે. બાકીના [મનુષ્ય ને તિર્યચ]
બધે વેદવાળા હોય છે. ૫૧

૫૨ ઔપપાતિકચરમદેહોત્તમપુરુષાસંકુચ્યેયવ-
ર્ષાયુષોઽનપવર્ત્યાયુષઃ ।

ઉપપાત જન્મવાળા-દેવ અને નારકો, ચરમ શરીરી
(તદ્ભવ મોક્ષગામી), ઉત્તમ પુરૂષ (તીર્થંકર ચક્રવર્ત્યાદિ
શલાકા પુરૂષ), અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય
અને તિર્યચ (યુગલિક) એ સર્વ અનપવર્તનીય (ઉપક્રમ
લાગી ઘટે નહિ તેવા) આયુષ્યવાળા હોય છે.

દેવતા અને નારકી ઉપપાત જન્મવાળા છે. અસંખ્યા-
ત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યો અને તિર્યચો દેવકુરૂ, ઉત્ત-
રકુરૂ, અંતરદ્વીપ વગેરે અકર્મભૂમિમાં અને કર્મભૂમિમાં

અવસર્પિષ્ણીના પહેલા ત્રણ આરામાં અને ઉત્તરર્પિષ્ણીના છેદકા ત્રણ આરામાં ઉપજે છે. અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યચો અઢીદ્વીપમાં અને બહારના દ્વીપ સમુદ્રમાં ઉપજે છે. ઉપપાતજન્મ અને અસંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા નિરૂપક્રમી છે. ચરમ દેહવાળા સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી છે; તેઓને ઉપક્રમ લાગે છે પણ તેનું આયુષ્ય ઘટતું નથી. બાકીના જોટલે-ઔપપાતિક, અસંખ્યેય વર્ષવાળા, ઉત્તમ પુરૂષ અને ચરમ દેહવાળા શિવાયના તિર્યચ અને મનુષ્યો સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી છે. જે અપવર્તન આયુષ્યવાળા છે તેનું આયુષ્ય વિષ, શસ્ત્ર, અગ્નિ, કાંટા, જળ, શૂળી, અજીરણ, વીજલી પડવી, ગળેફાંસો, જાનવર અને કડાકા વગેરેથી ઘટે છે. અપવર્તન થાય જોટલે થોડા કાળમાં આવતું અંતર્મુહૂર્ત કાળમાં આયુષ્યકર્મ ફળને અનુભવ થાય છે. ઉપક્રમ તે અપવર્તનનું નિમિત્તકારણ છે.

જેમ છુટા વેરેલા ધાસના તરણા અનુક્રમે જાળવાથી બધારે વખત લાગે અને જોકત્ર કરી સળગાવે તો તરત સળગી જાય. અથવા લીનું લુગડું લેગું રાખ્યાથી ઘણીવાર

સુકાય અને પહોળું કરે તો તુરંત સૂકાય ભાગાકારમાં છેદથી જલદી હીસાળ થાય તેની પેઠે ઘણે વખતે આયુષ્ય લોગ-વવાનું હતું તે ક્ષણવારમાં ઉપક્રમથી મરણ સમુદ્ધાન કરી આયુષ્ય લોગવી પૂરું કરે છે પણ લોગવવાનું બાકી રહેતું નથી. ને તેથી ઉપક્રમથી મરણ થવામાં વગર કરેલાનું આવણું, કરેલાનો નાશ અને કર્મની નિષ્ફલતા રૂપ દોષ આવશે નહિં પર

॥ અથ તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥

૧ રત્નશર્કરાવાલુકાપદ્મધૂમતમોમહાતમઃપ્ર-
ભા ભૂમયો ઘનામ્બુવાતાકાશપ્રતિષ્ઠાઃ સ-
સાધોઽઘઃ પૃથુતરાઃ ।

૧ રત્નપ્રભા, ૨ શર્કરાપ્રભા, ૩ વાલુકાપ્રભા, ૪ પદ્મપ્ર-
ભા, ૫ ધૂમપ્રભા, ૬ તમઃપ્રભા, અને મહાતમઃપ્રભા એ સાત
(નરક) પૃથ્વીઓ નીચે નીચે ઘનોદધી (થીજ્યા ધી સ-
દશ પાણી), ઘનવાત (થીજ્યા ધી સદશ વાયુ), તનુવાત
[તાબ્યા ધી સદશ વાયુ) અને આકાશ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત છે.
એ સાત એક એકની નીચે અનુક્રમે અધિકતર વિસ્તારવાળી
છે. પૃથ્વી નીચે પદ્મ, તેની નીચે ઘનોદધિ, તેની નીચે ઘન-
વાત, તેની નીચે તનુવાત, અને તેની નીચે તમોભૂતઆકાશ
એમ અનુક્રમ જાણવા અને કુદરતને લીધેજ તે એક બીજા
ને ધારે છે.

ધર્મા, વંશા, શૈલા, અંજના, ત્રિષ્ટા, મધા અને માધ-
વતી એવાં સાત નામ તે નરક પૃથ્વીનાં છે. પહેલીની જાડાઈ

એક લાખ એંશી હજાર, બીજીની એક લાખ બત્રીશ હજાર, ત્રીજીની એક લાખ અઠ્ઠાવીશ હજાર, ચોથીની એક લાખ વીશ હજાર, પાંચમીની એક લાખ અઠાર હજાર, છઠ્ઠીની એક લાખ સોળ હજાર, અને સાતમીની એક લાખ આઠ હજાર, યોજનની છે. નીચે સાત અને ઉપર એક એમ આઠજ પૃથ્વીઓ છે બીજાઓએ તો અસંખ્યાત લોકધાતુ-માં અસંખ્ય પૃથ્વી પ્રસ્તાર માનેલા છે. ૧

૨ તાસુ નરકા:

તે સાત પૃથ્વીને વિષે નરક છે.

રતનપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓને વિષે એક હજાર યોજન ઉંચે અને એક હજાર યોજન નીચે મૂકી દહને બાકીના ભાગમાં નરકાવાસ છે. ત્યાં છેદન, ભેદન, આકંદન ઘાતન ઈત્યાદિ અનેક દુઃખો નારક જીવોને લોગવવાં પડે છે. તે રતનપ્રભા આદિમાં અનુક્રમે ૧૩-૧૧-૬-૭-૫-૩ અને ૧ એમ સર્વ મળીને ૪૬ પ્રતરો છે અને ત્રીશ લાખ, પચ્ચીશ લાખ, પંદર લાખ, દશ લાખ, ત્રણ લાખ, પાંચ ઓછા એક લાખ અને પાંચ એમ સર્વ મળીને ૮૪ લાખ નરકાવા-

સા છે. ઉપરના પ્રથમ પ્રતરનું નામ સ્ત્રીમંતક છે અને
છેલ્લાનું નામ અપ્રતિષ્ઠાન છે. ૨

૩ નિત્યાશુભતરલેશ્યાપરિણામદેહવેદનાવિ- ક્રિયા: ।

એ સત પૃથ્વીમાં નીચે નીચે અધિક અધિક અશુભ-
તર લેશ્યા-પરિણામ -શરીર-વેદના અને વિક્રિયા (વૈક્રિય-
પણું) નિરંતર હોય છે. અર્થાત્ એક ક્ષણમાત્ર પણ શુભ
લેશ્યાઆદિ થતું નથી.

પહેલી બે નારકીમાં કાપોત, ત્રીજીમાં કાપોત તથા નીલ,
ચોથીમાં નીલ, પાંચમીમાં નીલ તથા કૃષ્ણ અને છઠ્ઠી સ-
તમીમાં કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે. આ લેશ્યાઓ અનુક્રમે નીચેની
ના કીમાં અધિક અધિક સંકલિષ્ટ અધ્યવસાયવાળી હોય છે.
અંધન, ગતિ, સંસ્થાન, ભેદ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અ-
ગુરુત્વ અને શબ્દ એ દશ પ્રકારના અશુભ પુદ્ગલોનો
અનુક્રમે અધિક અશુભતર પરિણામ નરક પૃથ્વીને વિષે
હોય છે. ચોતરફ નિત્ય અંધકારમય અને શ્લેષ્મ, મૂત્ર,
પિશ્તા, લોહી, પડ્ ઇત્યાદિ અશુભ પદાર્થોથી લેપાયેલ તે

નરકભૂમિઓ છે. પીંછા ખેંચી લીધેલા પક્ષી જેવા, કુર, કરુણ, ખીમત્સ અને દેખીતા ભયંકર આકૃતિવાળા દુઃખી અને અપત્તિ શરીરો નારક જીવોને હોય છે. પહેલી નારકીમાં નારક જીવોનું શરીર હાલ ધનુષ્ય અને છ આંગળીનું છે, તે પછીનાનું અનુક્રમે જમણું જમણું જાણીવું. ત્રણ નારકીમાં ઉષ્ણ વેદના, ચોથીમાં ઉષ્ણ અને શીત, પાંચમીમાં શીત અને ઉષ્ણ અને છઠ્ઠી સાતમીમાં શીત વેદના જાણવી. એકેકથી અધિક્તર ત્રીસતર વેદના સગજવી. ઊનાળાને પ્રચંડ તાપ પડતો હોય ત્યારે મધ્યાહ્નકાળે ચારે બાજુ મોટો જાજવદ્યમાન અગ્નિનો ભડકો કરીને વચ્ચે પિત્તના વ્યાધિવાળા મનુષ્યને ખેંચાઈ હોય તેને અગ્નિનું જેવું દુઃખ લાગે તેના કરતાં નારકોને અનંતગણું દુઃખ ઉષ્ણ વેદનાનું હોય. પોષ મહા માસની ઠંડી રાત્રે ઝાકળ પરતું હોય અને ઠંડો પવન ફુંકાનો હોય તે વખતે અગ્નિ અને વસ્ત્રની સહાય વિનાના મનુષ્યને જેવું ટંકનું દુઃખ થાય તેના કરતાં નારકોને અનંતગણું દુઃખ શીત વેદનાનું થાય છે. એ ઉષ્ણ વેદનાવાળા નારકોને ત્યાંથી ઉપાડીને અહીં

અત્યંત મોટા અગ્નિના ભડકામાં નાંખ્યા હોય તો તે શીત-
ળ છાયામાં સુતા હોય તેવી રીતે આનંદપૂર્વક નિદ્રા લે
અને શીત વેદનાવાળા નારકને ત્યાંથી ઉપાડી અહીં માધ
માસની રાત્રીએ ઝાકળમાં મૂકે તો તે પણ અત્યંત આ-
નંદથી નિદ્રા લે એવું નારક જીવોને દારૂણ દુઃખ છે. તે-
ઓને વિક્રિયા પણ અશુભતર છે. સારું કરીશ એવી ઇચ્છા
કરતાં છતાં અશુભ વિક્રિયા થાય અને દુઃખઅસ્ત થઈ
દુઃખનો પ્રતિકાર (ઉપાય) કરવા ચાહે ત્યારે ઉલટું મહાનુ
દુઃખ ઉત્પન્ન થાય. ૩

૪ પરસ્પરોદીરિતદુઃસ્વાઃ ।

એ નરકને વિષે જીવોને પરસ્પર ઉદીરણ કરેલ
દુઃખો છે અર્થાત્ એ જીવો અન્યોઅન્ય એક બીજાને
દુઃખ આપે છે.

તેઓને અવધિજ્ઞ ન કે વિભંગજ્ઞાન હોનાથી તે સર્વદક્ષિ-
થી આવતા દુઃખહેતુઓને જોઈ શકે છે. અતિવૈરવાળા જીવોની
પેઠે તેઓ માર્હિમારે લકે છે અને દુઃખી થાય છે. ૪

૫ સંકલિષ્ટાસુરોદીરિતદુઃસ્વાશ્ચ પ્રાક્ ચતુર્થ્યાઃ ।

સંકલિષ્ટ પરિણામી અસુરો (પરમાધામી) એ ઉત્પન્ન કરેલ દુઃખો ચોથી નરકથી અગાઉ એટલે ત્રીજી નરક સુધી હોય છે.

નારકજીવોને વેદના કરનારા પંદર જાતના પરમાધામી દેવો ભવ્ય છતાં મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે. પૂર્વ જન્મમાં સંકલિષ્ટ કર્મના યોગે આસુરી ગતિને પામેલા હોવાથી તેનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ હોવાથી નારકોને અનેક જાતના દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે ૫

૬ તેષ્વેક ત્રિ સસ દશ સસદશ દ્વાવિંશતિ
ત્રયસ્ત્રિંશત્ સાગરોપમા સત્ત્વાનાં પરા
સ્થિતિઃ ।

તે નરકોમાં જીવોની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ અનુક્રમે એક, ત્રણ, સાત, દશ, સત્તર, બાવીશ અને તેત્રીશ સાગરોપમની હોય છે. એટલે પહેલી નરકના જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક સાગરોપમનું હોય. બીજાનું ત્રણ સાગરોપમ, ત્રીજાનું સાત સાગરોપમ, ચોથીનું દશ સાગરોપમ, પાં-

અમીનું સત્તર સાગરોપમ, છઠ્ઠીનું બાવીશ સાગરોપમ,
અને સાતમીનું તેત્રીશ સાગરોપમ જાણવું

અસંજિ પહેલી નારકીમાં ઉપજે, ભૂજપરિસર્પ જે ના-
રકીમાં, પક્ષીઓ ત્રણમાં, સિંહો ચારમાં, ઉર:પરિસર્પ પાં-
ચમાં, સ્ત્રીઓ છમાં અને મનુષ્યો સાત નારકીમાં ઉત્પન્ન
થાય છે. નારકીમાંથી નીકળીને તિર્યચ કે મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન
થાય; કેટલાએક મનુષ્યપણું પામીને તીર્થંકરપણું પણ પામે
છે. પહેલી ત્રણ નરક ભૂમિથી નીકળેલો જિનપણું પામે
ચારથકી નીકળેલો મોક્ષપામે પાંચથકી નીકળેલો ચારિત્ર પામે
છ થકી નીકળેલો દેશવિરતિ ચારિત્ર પામે અને સાતે ના-
રકીથકી નીકળેલો સમ્યકત્વ પામે. ૬

૭ જમ્બૂદ્વીપલવણાદયઃ શુભનામાનો દ્વીપસ-
મુદ્રાઃ ।

જંબૂદ્વીપ આદિ શુભ નામવાળા દ્વીપો અને લવણ-
આદિ શુભ નામવાળા સમુદ્રો છે. ૭

૮ દ્વિર્દ્વિર્વિષ્કમ્ભાઃ પૂર્વપૂર્વપરિક્ષોપિણો વલ-
યાકૃતયઃ ।

. તે દ્વીપ સમુદ્રો અનુક્રમે ળમણા ળમણા વિષકંભ (વિસ્તાર) વાળા અને પૂર્વ પૂર્વના દ્વીપસમુદ્રને ઘેરીને રહેલા વલયાકાર [ચુંડાને આકારે ગોળ] છે માનુષેત્તર પર્વતપણુ વલયાકારે છે. ૮

૧ તન્મધ્યે મેરુનાભિર્વૃત્તો યોજનશતસહસ્ર- વિષ્કમ્ભો જમ્બૂદ્વીપઃ ।

તે દ્વીપ સમુદ્રોનાં મધ્યે મેરૂ પર્વત છે નાભી જેની એવો ગોળાકારે, એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો જંબુ-દ્વીપ છે.

મેરૂપર્વત એક હજાર યોજન ભૂમિમાં અવગાડી રહેલ, ૬૬ હજાર યોજન ઉંચો, મૂળમાં ૬૪ હજાર યોજન વિસ્તારવાળો, અને ઉપર એક હજાર યોજન વિસ્તારવાળો છે. તેનો એક હજાર યોજનની ઉંચાઇનો પહેલો કાંડ શુદ્ધ પૃથ્વી, પથ્થર, વજરતન અને શર્કરાવડે કરીને પ્રાયઃ પૂર્ણ છે. ૬૩ હજાર યોજન ઉંચો બીજો કાંડ રૂપ્ય, સુવર્ણ, અંકરતન અને સ્ફટિક રતનથી પ્રાયઃ પૂર્ણ છે. ૩૬ હજાર યોજન ઉંચો ત્રીજો કાંડ પ્રાયઃ જંબુનદ (લાલ સુવર્ણ) મય છે

અને મેરૂની ચૂલિકા ચાળીશ યોજન ઉંચી પ્રાયઃ વૈડૂર્વ
[નીત્ર] રત્નમય છે. તે મૂળમાં બાર યોજન, મધ્યે આઠ
યોજન અને ઉપર ચાર યોજન વિસ્તારે છે.

મેરૂના મૂળમાં વલયાકારે ભદ્રશાલ વન છે. ભદ્રશાલ
વનથી પાંચશે' યોજન ચડીએ ત્યાં તેટલા એટલે ૫૦૦
યોજનના વલયાકાર વિસ્તારવાળું નંદન વન છે. ત્યાંથી દસા
હજાર યોજન ચડીએ ત્યાં પાંચશે' યોજનના વલયાકાર વિ-
સ્તારવાળું સૌમનસ વન છે. ત્યાંથી ૩૬ હજાર યોજન ઉંચે એટલે
મેરૂની ટોચે ૪૯૪ યોજનના વલયાકાર વિસ્તારવાળું પાંડક
વન છે. નંદન અને સૌમનસ વન થકી ઉંચે ૧૧ હજાર યોજન
પછી વિષ્કંભની પ્રદેશ હાણી સમજવી. અર્થાત્ નંદન
અને સૌમનસ વનથી ૧૧-૧૧ હજાર યોજન સુધી મેરૂનો
વિસ્તાર સરખો છે. મેરૂનો પ્રથમ કાંડ ૧ હજાર યોજન
જાયો (જાડો) પૃથ્વીમાં છે ત્યાં ૧૦૦૯૦ $\frac{૧}{૨}$ વિષ્કંભ છે
ત્યાંથી ઘટતો ભદ્રશાલ વન પાસે મેરૂનો વિષ્કંભ ૧૦ હજાર
યોજનનો છે. તેને ઓક યોજને $\frac{૧}{૨}$ યોજનની હાનિ થતાં
૬૬ હજાર યોજને ૬ હજાર યોજન ઘટ્યાં, તેથી ૧ હજાર

યોજનનો મથાળે વિસ્તાર રહ્યો. ત્યાં વચ્ચે ૧૨ યોજનના વિસ્તારવાળી ચૂલિકા મધ્ય ભાગે હોવાથી તેની ફરતુ' ૪૯૪ યોજનના વલય વિસ્તારે પાંડક વન રહ્યું.

નંદન અને સૌમનસ વન ઉપર ૧૧-૧૧ હજાર યોજન સુધી પ્રદેશ હાણી થતી નથી તેનું કારણ નંદન અને સૌમનસ વન મેરૂપર્વતની ચારે દિશાએ ફરતા વલયાકારે ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળી મેખલા ઉપર રહેલા છે તેથી ખંને બાબુના પાંચશે પાંચશે મળી ૧ હજાર યોજનની હાનિ એક સાથે થઈ; તેથી ૧૧ હજાર યોજન સુધી મેરૂ સરખા વિષ્કંભે રહ્યો. મતલબ કે ૧૧ હજાર યોજને એક હજાર યોજનની હાણી પ્રદેશે થવાની હતી તે એક સાથે થઈ, તેથી સામાન્ય ગણતરીએ પણ હિસાબ ખરાખર મળી રહે છે. સમભૂતલા પૃથ્વી આગળ ૧૦ હજાર યોજન વિષ્કંભ છે. નંદનવનનો બાહ્ય વિષ્કંભ ૯૯૫૪ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન છે. અહ્યંતર વિષ્કંભ ૮૯૫૪ $\frac{૬}{૧૧}$ યોજન છે અને ત્યાંથી ૧૧ હજાર યોજન સુધી મેરૂનો વિષ્કંભ પણ તેટલો છે. તેમાંથી સૌમનસ વન સુધી ૫૧૥ હજાર યોજન રહ્યા તેની ૪૬૮૧ $\frac{૬}{૧૧}$

યોજન હુનિ કરતાં ૪૨૭૨ $\frac{૬}{૬૫}$ યોજન સૌમનસ વનનો ણા-
હ્ય વિષ્કંભ રહ્યો. અને ણાને ણાબુના પાંચશે પાંચશે યો-
જન મળી ૧ હજાર યોજન વનનો વિષ્કંભ ણાહ કરતાં
અભ્યંતર વિષ્કંભ સૌમનસ વનનો ૩૨૭૨ $\frac{૬}{૬૫}$ યોજન રહ્યો.
એમ સર્વત્ર સમજવું. ૬

૧૦ તત્ર ભરતહૈમવતહરિવિદેહરમ્યકૂહૈરણ્યવ-
તૈરાવતવર્ષાઃ ક્ષેત્રાણિ ।

તે જ'બૂદ્ધીપને ત્રિષે ૧ ભરત, ૨ હૈમવત, ૩ હરિવર્ષ,
૪ મહાવિદેહ, ૫ રમ્યકૂ, ૬ હૈરણ્યવત અને ૭ ઐરાવત
એ સાત વાસક્ષેત્રો છે.

વ્યતહાર નયની અપેક્ષાએ સૂર્યની ગતિ પ્રમાણે દિશા-
ના નિયમથી મેરૂપર્વત સર્વ ક્ષેત્રની જિત્તર દિશાએ છે. લોકના
મધ્યમાં રહેલા આઠ રૂચક પ્રદેશને દિશાનો હેતુ માનીને
યથાસંભવ પૂર્વાદિ દિશા ગણાય છે. ૧૦

૧૧ તદ્વિભાજિનઃ પૂર્વાપરાયતા હિમવન્મહાહિ-
મવત્રિષ્ઠધનીલરુક્મિશિશ્વરિણો વર્ષઘરપ-
ર્વનાઃ ।

તે ક્ષેત્રોને જુદા પાડનાર પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા એવા ૧ હિમવાન, ૨ મહાહિમવાન, ૩ નિષધ, ૪ નીલવાંત ૫ રૂકિમ અને ૬ શિખરી એ છ વર્ષધર (ક્ષેત્રની મર્યાદાધારક) પર્વતો છે.

ભરતક્ષેત્રનો વિષ્કંભ પરદ $\frac{૧૬}{૧૮}$ યોજન છે. તેનાથી યમણા યમણા વિસ્તારે પર્વત અને ક્ષેત્ર અનુક્રમે મહાવિદેહુ પર્યંત જાણવાં. અને મહાવિદેહુની ઉત્તરે અનુક્રમે અર્દ્ધ અર્દ્ધ વિસ્તારે જાણવાં. ભરત, હિમવાન, હિમવત્, મહાહિમવાન, હરિવર્ષ, નિષધ, મહુ વિદેહુ, નીલવાન, રમ્યક, રૂકિમ, હૈરણ્યવંત, શિખરિ, ઐરાવત; એમ અનુક્રમે લેવા. ભરતક્ષેત્રની જુદા ૧૪૪૭૧ $\frac{૧૬}{૧૮}$ યોજન જાણવી. ઇંધુ વિષ્કંભ તુલ્ય પરદ $\frac{૧૬}{૧૮}$ યોજન અને ધનુઃપૃષ્ઠ ૧૪૫૨૮ $\frac{૧૬}{૧૮}$ યોજન છે.

ભરતક્ષેત્રના મધ્યે પૂર્વ પશ્ચિમ દિશાએ સમુદ્રપર્યંત લાંબો વૈતાલ્ય પર્વત છે. તે ૨૫ યોજન ઉંચો છે, ને ૬૧ યોજન જમીનમાં અવગાઢ (અવગાહી રહેલો) છે. મૂળમાં ૫૦ યોજન વિસ્તારે છે. દરેક પર્વતો પોતાની ઉંચાઈના

ચોથા ભાગે જમીનમાં અવગાહી રહેલ છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે નિષધ પર્વતની ઉત્તરે અને મેરૂની દક્ષિણે સો કાંચનગિરિ અને ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટે શોભિત દેવકુરૂ નામની લોગભૂમિ [અકર્મભૂમિ] છે. તેનો ૧૧૮૪૨^૨/_૨ યોજનનો વિષકંભ છે. એ પ્રકારે મેરૂની ઉત્તરે અને નીલવાનની દક્ષિણે ઉત્તરકુરૂ નામની લોગભૂમિ છે. એટલું વિશેષ કે તેમાં ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટને બદલે બે યમક પર્વતો છે. દક્ષિણ અને ઉત્તરના વૈતાલ્યો લંબાઈ, વિષકંભ, અવગાહ અને ઉંચાઈમાં ધરાબર છે; તેવી રીતે હિમવત્ અને શિખરિ, મહાહિમવત્ અને રૂક્મિ, નિષધ અને નીલવાન પણ સમાન છે મેરૂદેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂથી ત્રિદેહના પૂર્વ અને પશ્ચિમ બે ભાગ થાય છે તે દરેકમાં નદીને પર્વતથી જુદા પડેલા ૧૬-૧૬ વિજયો છે

ધાતકીખંડ અને પુષ્કરાર્ધના ચાર નાના મેરૂપર્વતો મોટા મેરૂપર્વત કરતાં ઉંચાઈમાં ૧૫ હજાર યોજન ઓછા છે એટલે ૮૫ હજાર યોજન ઉંચા છે પૃથ્વીતલમાં છસો યોજન ઓછા એટલે ૬૪૦૦ યોજન વિસ્તારે છે. તેનો

પ્રથમ કાંડ મહામેરૂ તુલ્ય ૧૦૦૦ યોજન છે. બીજો કાંડ સાત હજાર યોજન હીન એટલે ૫૬૦૦૦ યોજન છે અને ત્રીજો કાંડ આઠ હજાર યોજન હીન એટલે ૨૮૦૦૦ યોજન ઉંચો છે, ભદ્રશાળ અને નંદન વન મહામંદર [મેરૂ] તુલ્ય છે. ત્યાંથી પપા હજાર યોજને સૌમનસ વન પાંચશે' યોજનના વિસ્તારવાળું છે. ત્યાંથી ૨૮ હજાર યોજને ૪૯૪ યોજનના વિસ્તારવાળું પાંડક વન છે. ઉપરનો વિષ્કંભ તથા અવગાહ મહામંદર તુલ્ય છે. ચૂલિકા પણ મહામંદરની ચૂલિકા જેવી છે.

વિષ્કંભ કૃતિ (વર્ગ) ને દશગુણા કરી તેનું મૂળ (વર્ગમૂળ) આવે તે વૃત્ત (ગોળક્ષેપ) નો પરિક્ષેપ (પરિધિ-પરિધિ-ઘેરાવો) થાય છે.

તે વૃત્ત પરિક્ષેપ (પરિધિ) ને વિષ્કંભના ચોથાભાગવડે ગુણવાર્ધી ગણિત (ગણિતપદ-ક્ષેત્રફળ) થાય છે. ઇચ્છિત અવગાહે (જે ક્ષેત્રની જ્યા- 'જીવા' કાઢવી હોય તે ક્ષેત્રના છેડા સુધીની મૂળથી માંડીને અવગાહ એટલે જંબુ-દ્વીપની દક્ષિણ જગતીથી ક્ષેત્રના ઉત્તર છેડા સુધીની અવગાહે)

કરીને ઊન જે અવગાહ તે વિષ્કંભને ગુણીને તેને ચારે મુણી તેનું મૂળ કાઢવાથી જ્યાં આવે. જ્યાં-જીવા-ધનુઃપ્રત્યંચા એ પર્યાય નામ છે.

જીવા અને તે ક્ષેત્રસુધીના જ'બૂદ્ધીપના વિષ્કંભના વર્ગોકરી તેનો વિશ્લેષ (મોટી રકમમાંથી નાની બાદ કરવી તે) કરી તેનું મૂળ આવે તે વિષ્કંભમમાંથી બાદ કરી શેષ રહે તેનું અર્ધ કરવું તે ઇષુ (બાણનું માપ) જાણવું.

તે ક્ષેત્રસુધીના ઇષુ [અવગાહ] ના વર્ગને છ ગુણો કરી તેમાં જીવાનો વર્ગ ઉમેરી તેનું મૂળ આવે તે ધનુઃકાષ્ટ (ધનુઃપૃષ્ઠ) જીવાના વર્ગના ચોથા ભાગવડે કરીને ચુક્ત જે ઇષુનો વર્ગ, તેને ઇષુ વડે ભાંગવાથી વાટલા ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ આવે. ઉત્તર ક્ષેત્રના ધનુઃકાષ્ટમાંથી દક્ષિણ ક્ષેત્રનું ધનુઃકાષ્ટ બાદ કરી શેષ રહે, તેનું અર્ધ કરતાં આવે, તે બાહુ [બાહુ] જાણવી.

આ કરણરૂપ ઉપાયવડે સર્વ ક્ષેત્ર અને પર્વતોની લંબાઈ, પહોળાઈ, જ્યાં, ઇષુ, ધનુઃકાષ્ટ વગેરેનાં પ્રમાણો જાણી લેવાં ૧૧

૧૨ દ્વિર્ઘાતકીચ્છળે ।

તે ક્ષેત્ર તથા પર્વતો ધાતકીખંડમાં જામણા છે.

જેટલા મેરૂ, ક્ષેત્ર અને પર્વતો જ'ખૂદ્રીપમાં છે તેથી જામણા ધાતકીખંડમાં ઉત્તર દક્ષિણ લાંબા બે ઇંજુકાર પર્વતવડે વહેંચાયેલા છે એટલે પૂર્વ પશ્ચિમના જાંને ભાગમાં જ'ખૂદ્રીપની પેઠે ક્ષેત્ર પર્વતની વહેંચણી છે. પર્વતો પૈકાના આરા તુલ્ય અને ક્ષેત્રો આરાના વિવરતુલ્ય આકારે છે. અર્ઘાત પર્વતની પહોળાઈ સર્વત્ર સરખી છે અને ક્ષેત્રની પહોળાઈ અનુક્રમે વધતી છે. ને તે પર્વતો ચારસેં યોજન ઉંચા છે. ૧૨

૧૩ પુષ્કરાર્ધે ચ ।

પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં પણ ક્ષેત્રો તથા પર્વતો ધાતકીખંડની જેટલા છે. ધાતકીખંડમાં મેરૂ, ઇંજુકાર પર્વત, ક્ષેત્ર અને વર્ષધર પર્વતો જેટલા અને જેવી રીતે છે તેટલા અને તેવા આકારે અહીં પણ જાણવા.

પુષ્કરાર્ધ દ્વીપને છેડે ઉત્તમ કિલ્લા જેવો સુવર્ણમય આતુષોત્તર પર્વત મનુષ્ય લોકને ઘેરીને ગોળાકારે રહેલો છે.

તે ૧૭૨૧ યોજન ઉંચો છે. ચારસેં ત્રીશ યોજન અને એક ગાઉ જમીનમાં અવગાહી રહેલ છે. તેનો વિસ્તાર નીચે ૧૦૨૨ યોજનનો, મધ્યે ૭૨૩ યોજનનો અને ટોચે ૪૨૪ યોજનનો છે. સિંહુનિષદ્ધાકાર એટલે સિંહુ બેઠેલો હોય તેવા આકારે આ પર્વત છે. આ કિલ્લારૂપ પર્વતની અંદર આવેલ અદ્વીદ્વીપ મનુષ્ય ક્ષેત્ર કહેવાય છે કેમકે મનુષ્યોના જન્મ મરણ ત્યાંજ થાય છે, ખીજે થતાં નથી. ૧૩

૧૪ પ્રાગ્માનુષોત્તરાન્મનુષ્યાઃ ।

માનુષોત્તર પર્વતની પૂર્વે [૩૬ અંતર્દ્વીપ અને પાંત્રોશ ૧ વાસક્ષેત્રમાં] મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. સંહુરણુવિદ્યા અને ઋદ્ધિથીતો મનુષ્યો સમગ્ર અદ્વીદ્વીપમાં હોય છે

ક્ષેત્રઋતિ કુલકર્મ શિલ્પ અને ભાષાથી આર્યો જાણવા હિમવાનૂ અને શિખરીથી ચારે દિશાએ ખુણામાં લવણ સુદ્રમાં અનુક્રમે ૧૦૦-૧૦૦ યોજન વધતા માનવાળા ને આંતરાવાળા એકોરૂક આભાષિકતા ગોલિક વૈષાણિક વગેરે

૧ દેવકુર અને ઉત્તરકુરની ગણતરી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ભેગી ગણેલ હોયથી ૩૫ ક્ષેત્ર થાય.

અંતરદ્વીપો છે પહેલા અંતરદ્વીપો સમુદ્રમાં ૩૦૦ યોજન
પછી છે. ૧૪

૧૫ આર્યા મિલિશશ્ચ ।

આર્ય અને મ્લેચ્છ એમ બે પ્રકારનાં મનુષ્યો હોય છે
ભરતાદિ ક્ષેત્રમાં સાડી પચ્ચીશ દેશોમાં આર્યો ઊત્પન્ન
થાય છે અને મ્લેચ્છો બીજા દેશોમાં ઊત્પન્ન થાય છે ૧૫

૧૬ ભરતૈરાવતવિદેહાઃ કર્મભૂમયોઽન્યત્ર દેવ-
કુરુત્તરકુરુભ્યઃ ।

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુને મૂકી દઈને ભરત, ઐરાવત
અને મહાવિદેહ એ કર્મભૂમિઓ છે. જ્યાં તીર્થંકર જન્મે,
મોક્ષ મળે, અને અસિ મંથિને કૃષિનો વ્યાપાર થાય તે ક-
ર્મભૂમિ જાણવી. સાત ક્ષેત્ર પ્રથમ ગણ્યાં છે તેથી મહાવિ-
દેહમાં દેવકુરુ ઉત્તરકુરુનો સમાવેશ થાય છે માટે અહીં તે
એને જુદાં પાડ્યાં છે. ૧૬

૧૭ નૃસ્થિતી પરાપરે ત્રિપલ્યોપમાન્તર્મુહુર્તે ।

મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની અને જ-
ઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહુર્તની છે. ૧૭

૧૮ તિર્યગ્યોનીનાં ચ ।

તિર્યગ્ યોનીથી ઉત્પન્ન થયેલા (તિર્યગો) ની પણ ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ ત્રણ પદ્યો પમની અને જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે.

પૃથ્વીકાયની ૨૨ હજાર વર્ષની, અપ્કાયની સાત હજાર વર્ષની, તેઉકાયની ત્રણ દિવસની, વાઉકાયની ત્રણ હજાર વર્ષની, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની દશ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ જાણવી. ગેઇંદ્રિયની ૧૧૨ વર્ષ, તેઇંદ્રિયની ૪૬ દિવસ અને ચૌરિંદ્રિયની છ માત્ર ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ છે. ગર્ભજ મત્સ્ય, ઉરપરિસર્પ અને ભૂજપરિસર્પની પૂર્વ કોડિ વર્ષની, ગર્ભજ પક્ષીઓની પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ગર્ભજ ચતુષ્પદની ત્રણ પદ્યોપમ ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ છે. સંમૂર્ચિમ મત્સ્યની પૂર્વ કોડિ; સંમૂર્ચિમ ઉરપરિ સર્પ, ભૂજપરિ સર્પ, પક્ષી અને ચતુષ્પદની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ ૫૩૦૦૦-૪૨,૦૦-૭૨૦૦૦-૮૪૦૦૦ વર્ષની અનુક્રમે જાણવી-સર્વની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત હોય. મનુષ્યની કાયસ્થિતિ સાત-આઠ લવ પૃથિવી આંદ્રિયાની અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અ-

વસર્વિણી વનસ્પતિની અનન્ત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી નિક-
લે દ્વિયની સંખ્યાતા વર્ષ બાણી. ૧૮

॥ અથ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥

૧ દેવાશ્ચતુર્નિકાયાઃ ।

દેવતાઓ આર નિકાયવાળા છે. ૧

૨ તૃતીયઃ પીતલેશ્વયઃ ।

ત્રીજી નિકાય (જ્યોતિષક) ના દેવતાઓ તેઓદેશ્યા-
વાળા હોય છે. ૨

૩ દશાષ્ટપચ્ચદ્વાદશવિકલ્પાઃ કલ્પોપપન્નપ- ર્યન્તાઃ ।

તેઓ અનુક્રમે કલ્પોપપન્ન (ઇન્દ્ર સામાનિકાદિ લેહવાળા)
પર્યંત દશ, આઠ, પાંચ અને બાર લેહોવાળા છે.

એટલે ભવનપતિના દશ લેહ, વ્યંતરના આઠ લેહ,
જ્યોતિષકના પાંચ લેહ અને વૈમાનિકના બાર લેહ છે. ૩

૪ ઇન્દ્રસામાનિકત્રાયસ્ત્રિંશપારિષદ્યાત્મરક્ષ- લોકપાલાનિકપ્રકીર્ણકાભિયોગ્યકિલ્બિષિ કાશ્વૈકશઃ ।

પૂર્વોક્ત નિકાયોમાં પ્રત્યેકના ૧ ઇંદ્ર, ૨ સામાનિક (અમાત્ય, પિતા, ગુરુ. ઉપાધ્યાય વગેરેની માફક ઇંદ્ર સમાન ઠકુરાઈવાળા), ૩ ત્રાયત્રિંશ (મંત્રિ પુરોહિત જેવા), ૪ પારિષદ [મિત્ર સમાન], ૫ આત્મરક્ષક (અંગરક્ષક), ૬ લોકપાળ [કોટવાળ વગેરે પોલીસ જેવા], ૭ અનીક (સેના અને અનિકાધિપતિ એટલે સૈન્યના ઉપરી), ૮ પ્રકીર્ણક [પ્રજા-પુરજન માફક], ૯ આભિયોગ્ય (ચાકર), અને ૧૦ કિલ્બિષિક (નીચ તે આંડાલપ્રાય) એ દશ દશ ભેદ હોય છે. ૪

૫ ત્રાયાસ્ત્રિંશલોકપાલવર્જ્યા વ્યન્તરજ્યો- તિષ્કાઃ ।

વ્યંતર અને જ્યોતિષ્ક નિકાય ત્રાયસ્ત્રિંશ અને લોકપાળ વર્જિત છે. (તે જાતિમાં ત્રાયત્રિંશ અને લોકપાળ નથી. ૫

૬ પૂર્વયોદ્ધીન્દ્રાઃ ।

પૂર્વની જે નિકાયોમાં એટલે ભવનપતિ અને વ્યંતરમાં જે જે ઇંદ્રો છે.

તે આ પ્રમાણે—ભવનપતિને ત્રિષે અસુરકુમારના ચમર અને ણત્રી, નાગકુમારના ધરણ્ય અને ભૂતાનંદ, વિદ્યુતકુમારના હુરિ અને હુરિસહ, સુપર્ણકુમારના વેણુદેવ અને વેણુદાત્રી, અગ્નિકુમારના અગ્નિશિખ અને અગ્નિમાણ્વ, વાયુકુમારના વેલંબ અને પ્રભંજન, રતનિતકુમારના સુધોષ અને મહાધોષ, ઉદધિકુમારના જલકાંત અને જલપ્રભ, દ્વીપકુમારના પૂર્ણ અને અવશિષ્ટ, દિક્કુમારના અમિત અને અમિવાહન. વ્યંતરને ત્રિષે—કિન્નરના કિન્નર અને કિંપુરુષ, કિંપુરુષના સત્પુરુષ અને મહાપુરુષ, મહોગરના અતિકાય અને મહાકાય, ગંધર્વના ગીતરતિ અને ગીતયશ, યક્ષના પૂર્ણભદ્ર અને મણિભદ્ર, રાક્ષસના ભીમ અને મહાભીમ, ભૂતના પ્રતિરૂપ અને અતિરૂપ, પિશાચના કાળ અને મહાકાળ. જ્યોતિષકના સૂર્ય અને ચંદ્ર. વૈમાનિકમાં કદપોપપત્તને ત્રિષે દેવઝોકના નામ પ્રમાણે ઇંદ્રના નામ જાણવા

અને કલ્પાતીતમાં ઇંદ્રાદિ નથી, સર્વે સ્વતંત્ર છે. ૬

૭ પીતાન્તલેશ્યાઃ ।

પ્રથમની બે નિકાયોમાં (ભુવનપતિ ને વ્યંતરમાં)
તેને સુધી ચાર (કૃષ્ણા, નીલ, કાપોત, તેજો) લેશ્યા હોય છે ૭

૮ કાયપ્રવીચારા આદેશાનાત્ ।

ઇશાન દેવલોક પર્યંતના દેવો કાયસેવી (શરીરવડે
મૈથુન ક્રિયા કરવાવાળા) છે.

૯ શોષાઃ સ્પર્શરૂપશબ્દમનઃપ્રવીચારા દ્વયો- ર્દ્વયોઃ ।

બાકીના બે કલ્પના દેવો અનુક્રમે સ્પર્શસેવી (સ્પ-
ર્શવડે વિષયસેવન કરવાવાળા), રૂપસેવી શબ્દસેવી અને
મનસેવી છે. ૯

૧૦ પરેઽપ્રવીચારાઃ ।

બાકીના (ત્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાનના) દેવો

૧ નવમા દશમાનો મળીને એક અને ૧૧-૧૨માનો મળી
એક ઇંદ્ર હેવાથી તે ચારની બેમાં મણતરી કરી છે. આગળ ઉપર
બે બેને દિવનનના એકઠા લેશે. (જુઓ સત્ર ૧૦)

આપ્રવીયાગ (વિષય સેવના સ્ફુટિ) હોય છે.

અહ્ય સંકલેશવાળા હોવાથી તેઓ સ્વસ્થ અને શાંત હોય છે. પાંચે પ્રકારના વિષય સેવન કરતાં પશ્ચ અપરિ-
મિત આનંદ તેમને થાય છે. ૧૦

૧૧ ભવનવાસિનોઽસુરનાગવિદ્યુત્સુપર્ણાગ્નિવા- તસ્તનિતોદધિદ્વીપદિકુમારાઃ ।

ભવનવાસિ દેવોના ૧ અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર,
૩ વિદ્યુતકુમાર, ૪ સુપર્ણકુમાર, ૫ અગ્નિકુમાર, ૬ વાયુ-
કુમાર, ૭ સ્તનિતકુમાર, ૮ ઉદધિકુમાર, ૯ દ્વીપકુમાર
અને ૧૦ હિકકુમાર એ દશ ભેદ છે.

કુમારની પેઠે સુંદર દેખાવવાળા, મૃદુ મધુર અને
સંલિપિત ગતિવાળા, શૃંગાર સ્ફુટિત વૈકિર્યરૂપ વાળા, કુમારની
પેઠે બિદ્ધત વેષ ભાષા શસ્ત્ર તથા આભૂષણ વગેરે વાળા,
કુમારની પેઠે ઉત્કટ રાગવાળા અને ક્રિડામાં તત્પર હોવા-
થી તે કુમારો કહેવાય છે.

અસુરકુમારો આવાસમાં રહે છે ને બાકીના ભવનપ-
તિઓ ભવનમાં રહે છે રત્નપ્રભાની અડધી બાડાઈમાં ભવનો

છે અસુરકુમારનો વર્ણ કાળો અને તેના મુકુટને વિષે ચૂંકા-
મણિનું ચિન્હ છે, નાગકુમારનો વર્ણ કૃષ્ણ અને તેના મ-
સ્તકમાં સર્પનું ચિન્હ છે, વિદ્યુત્કુમારનો શુકલવર્ણ અને
વજ્રનું ચિન્હ છે, સુપર્ણકુમારનો વર્ણ શ્યામ અને ગરૂડનું
ચિન્હ છે, અગ્નિકુમારનો વર્ણ શુકલ અને ઘટનું ચિન્હ
છે, વાયુકુમારનો શુદ્ધવર્ણ અને અશ્વનું ચિન્હ છે, સ્તનિ-
તકુમારનો કૃષ્ણ વર્ણ અને વર્ધમાન (શરાવ સંપૂર્ણ) નું
ચિન્હ છે, ઉદધિકુમારનો વર્ણ શ્યામ અને મકરનું ચિન્હ
છે, દ્વીપકુમારનો વર્ણ શ્યામ અને સિંહનું ચિન્હ છે અને
દિક્કુમારનો શ્યામવર્ણ અને હાથીનું ચિન્હ છે. બધા વિ-
વિધ આભૂષણ અને હુથીયારવાળા હોય છે. ૧૧

**૧૨ વ્યન્તરાઃ કિન્નરકિમ્પુરુષમહોરગગન્ધર્વચ-
ક્ષરાક્ષસભૂતપિશાચાઃ ।**

૧ કિન્નર, ૨ કિંપુરૂષ, ૩ મહોરગ, ૪ ગન્ધર્વ, ૫
ચક્ષ, ૬ રાક્ષસ, ૭ ભૂત અને ૮ પિશાચ એ આઠ પ્રકારના
વ્યન્તરા છે. તેઓના ક્રમે ૧૦-૧૦-૧૦-૧૨-૧૩-૭-૬
૧૫ લેદો છે.

ઉર્ધ્વા, અધો અને તિર્યગ્ એ ત્રણે દોકમાં ભવન, નગર અને આવાસોને વિષે તેઓ રહે છે. સ્વતાંત્રતાથી કે પરતાંત્રતાથી અનિયત ગતિવડે પ્રાયાઃ તેઓ ચારે બાજુ રખડે છે. કોઈક તો મનુષ્યની પણ ચાકર માફક સેવા બાબતે છે. અનેક પ્રકારના પર્વત શુક્ર અને વન વગેરેને વિષે રહે છે. તેથી તે વ્યંતર કહેવાય છે.

કિન્નરનો નીલવર્ણ અને અશોકવૃક્ષનું ચિન્હ છે, કિન્નરપુરુષનો રવેતવર્ણ અને ચંપકવૃક્ષનું ચિન્હ છે, મહોરગનો શ્યામવર્ણ અને નાગવૃક્ષનું ચિન્હ છે, ગાંધર્વનો રક્તવર્ણ અને તુલસીવૃક્ષનું ચિન્હ છે, યક્ષનો શ્યામવર્ણ અને વટવૃક્ષનું ચિન્હ છે, રાક્ષસનો રવેતવર્ણ અને ખટ્વાંગનું ચિન્હ છે, ભૂતનો વર્ણ કાળો અને સુલસ વૃક્ષનું ચિન્હ છે, અને પિશાચનો વર્ણ શ્યામ અને કદંબવૃક્ષનું ચિન્હ છે. આ બધા ચિન્હો ધ્વજમાં હોય છે. ૧૨

૧૩ જ્યોતિષકાઃ સૂર્યાશ્ચન્દ્રમસોગ્રહનક્ષત્રપ્રકીર્ણતારકાશ્ચ ।

સૂર્ય ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને પ્રકીર્ણક તારા એ પાંચ જોડે જ્યોતિષક દેવતા હોય છે.

સૂત્રમાં સમાસ કર્યો નથી અને ચંદ્ર કરતાં સૂર્ય પ-
હેલો લીધો છે તે ઉપરથી એ સૂચવાય છે કે-સૂર્યાદિના યથાક્રમે
જ્યોતિષકદેવો ઉચે રહેલાં છે. એટલે

સમભૂતલા પૃથ્વીથી ૮૦૦ યોજને સૂર્ય, ત્યાંથી ૮૦
યોજને ચંદ્ર, ત્યાંથી ૨૦ યોજને પ્રકીર્ણક તારા છે. ગ્રહ
અને તારા અનિયમિત ગતિવાળા હોવાથી ચંદ્ર સૂર્યની ઉ-
પર અને નીચે ચાલે છે. તે જ્યોતિષકનાં મુકુટોને વિષે
મસ્તક અને મુકુટને ઢાંકે એવા તેજના મંડળ પોતપોતાની
ના આકારવાળા હોય છે. ૧૩

૧૪ મેરુપ્રદક્ષિણાનિત્યગતયો નૃલોકે ।

મેરુપર્વતને પ્રદક્ષિણા કરતા નિરંતર ગતિ કરનારા
જ્યોતિષક દેવો મનુષ્ય લોકમાં છે.

મેરુપર્વતથી અગ્યારશે' ને એકવીશ યોજન ચારે
બાજુ દૂર મેરુને પ્રદક્ષિણા કરતા જ્યોતિષક દેવો જામે છે.
જંબુદ્વીપમાં બે સૂર્ય, લવણસમુદ્રમાં ચાર, ધાતકીખંડમાં
બાર, કાલોદસમુદ્રમાં બહેતાળીશ અને પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં બ-
હોંતેર એમ સર્વ મળી ૧૩૨ સૂર્ય મનુષ્ય લોકમાં છે. ચંદ્રો

પણ સૂર્યની પેઠે ૧૩૨ છે. એક ચંદ્રનો પરિવાર ૨૮ નક્ષત્ર, ૮૮ ગ્રહ અને ૬૬૯૭૫ ક્રોડાકોડ તારા છે. (એટલે જ્યાં જેટલા ચંદ્ર હોય તેને ઉપરોક્ત નક્ષત્રાદિની સંખ્યાએ ગુણતાં તે ક્ષેત્રની સમસ્ત નક્ષત્રાદિની સંખ્યા આવે.) સૂર્ય ચંદ્ર, ગ્રહ અને નક્ષત્રો તિર્યગ્લોકમાં છે અને પકીર્ણક તારા* ઉર્ધ્વલોકમાં છે. સૂર્યમંડળનો વિષ્કંભ ૬૬ યોજન, ચંદ્રમંડળનો ૬૬ યોજન, ગ્રહનો બે ગાઉ, નક્ષત્રનો એક ગાઉ અને તારાઓનો અર્ધ ગાઉ છે. સૌથી નાના તારાઓનો વિષ્કંભ પાંચશે' મનુષ્ય છે. વિષ્કંભ કરતાં ઉંચાઈ અર્ધી સમજવી. આ સર્વ સૂર્યાદિનું માન કહ્યું, તે મનુષ્ય લોકને વિષે રહેલા ચર જ્યોતિષ્કનું સમજવું; અદીદ્વીપની બાહર રહેલા સ્થિર જ્યોતિષ્કનું માન તો પૂર્વોક્ત વિષ્કંભ તથા ઉંચાઈના અર્ધાભાગે જાણવું. મનુષ્યલોકમાં રહેલા જ્યોતિષ્ક વિમાનો લોકસ્થિતિવડે નિરંતર ગતિવાળા છે તોપણ ઋદ્ધિ વિશેષને માટે અને આભિયોગિક નામકર્મના ઉદયથી નિ-

---

* તારાઓ સમજૂતલા પૃથ્વીથી ૯૦૦ યોજન ઉંચા હોવાથી તેના વિમાનો તિર્યગ્લુ લોકના ઉપર ઉર્ધ્વલોકમાં આવે

રંતર ગતિમાં આનંદ માનનારા દેવતાઓ તે વિમાનોને
વહુન કરે છે. તે દેવો પૂર્વ દિશાએ સિંહને રૂપે, દક્ષિણે
હાથીને રૂપે, પશ્ચિમે જાગદને રૂપે અને ઉત્તરે ઘેડાને રૂપે
હોય છે. ૧૪

૧૫ તત્કૃતઃ કાલવિભાગઃ ।

તેઓએ કાળ (રાત્રી દિન વગેરે) વિભાગ કરેલ છે.
અસંખ્યાત સમયે આત્મિકાસંખ્યાત આત્મિકાઉચ્છાસ તિ-
શ્વાસ તે સાતે સ્તોક તે સાતે લવ તે ઉટા નાલિકા તે જે
સુઈર્ન તે ૩૦ અહો રાત્ર તે ૧૫ પક્ષ તે જે માસ તે જે
રતુ તે ત્રણ અયન તે જે વર્ષ તે પાંચ યુગ [૪૦૦૦૦૦
વર્ષે પૂર્વાગ) તે તેટલા ગુણ પૂર્વ અસંખ્યાતવર્ષે પદ્યોપ-
મ, દશ કોડાકોડી પદ્યોપમે સાગરોપમ, ૪ કોડાકોડીસાગરે
સુષમ સુષમા ૩ સુષમા ૨ સુષમ દુષમા ૪૨૦૦૦ વર્ષ
ન્યૂન ૧ દુષમ સુષમા ૨૧ હજાર દુષમા ૨૧ હજાર દુ-
ષમ દુષમા એ અવસર્પિણી. એનાથી ઉલટી ઉત્સર્પિણી
કુરુમાં ૧ લો હરિવર્ષ અને રમ્યકમાં બીજો હિમવંત અને
હીરણ્યવંતમાં ત્રીજો અને અંતરદ્વીપ અને મહાવિદેહમાં
ચોથો આરો હોય તેમ જાણવું. ૧૫

૧૬ બહિરવસ્થિતાઃ ।

મનુષ્યલોકની બાહર જ્યોતિષ્કનાં વિમાનો અને પ્રકાશ-
દેશો અવસ્થિત હોય છે. ૧૬

૧૭ વૈમાનિકાઃ ।

વૈમાનિક દેવોનો હવે અધિકાર કહે છે. વિમાનોને
વિશે ઉત્પન્ન થાય તે વૈમાનિક.

૧૮ કલ્પોપપન્નાઃ કલ્પાતીતાશ્ચ ।

કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત [ઇંદ્રાદિની મર્યાદારહિત
અહમિંદ્ર] એ બે લેહવાળા વૈમાનિક દેવો છે. ૧૮

૧૯ ઉપર્યુપરિ ।

તે વૈમાનિક દેવ એક એકની ઉપર ઉપર (ચઢતા ચ-
ઢતા) રહેલા છે ૧૯

૨૦ સૌધર્મૈશાનસાનત્કુમારમાહેન્દ્રબ્રહ્મલોકલા-
ન્તકમહાશુક્રસહસ્રારેષ્વાનતપ્રાણતયોરાર-
ણાચ્યુતયોર્નવસુ ગ્રૈવેયકેષુ વિજયવૈજયન્ત-
જયન્તાંપરાજિતૈષુસર્વાર્થસિદ્ધે ચ ।

સૌધર્મ, ઇશાન, સાનતકુમાર, મહેન્દ્ર, પ્રસાદૈક, લો-
ન્તક, મહાશુક અને સહસ્રારને વિષે; આનત પ્રાણુતને વિષે;
આરણ્ય અચ્યુતને વિષે; નવ ઐવેયકને વિષે; વિજય; વૈજ-
યન્ત, જયન્ત અને અપરાજિતને વિષે તથા સર્વાર્થસિદ્ધને
વિષે વૈમાનિકદેવો હોય છે.

સુધર્મા નામની ઇંદ્રની સભા જેમાં છે તે સૌધર્મ કલ્પ,
ઇશાન ઇંદ્રનું નિવાસસ્થાન તે ઐશાનકલ્પ, એ રીતે ઇંદ્રના
નિવાસયોગ્ય સાર્થક નામવાળા કલ્પો જાણવા. લોકરૂપ પુર-
ષની ગ્રીવા (ડોક) ને સ્થાને રહેલા અથવા ગ્રીવાના આ-
ભરણભૂત તે ઐવેયક જાણવા. આળાદિમાં થવાના વિઘ્નહેતુ-
ને જોણે જીત્યા તે વિજય, વૈજયન્ત અને જયન્ત દેવો
જાણવા. વિઘ્નહેતુવડે પરાજય નહિ પામેલા તે અપરાજિત
સંપૂર્ણ ઉદયના અર્થમાં સિદ્ધ થયેલા તે સર્વાર્થસિદ્ધ. ૨૦

૨૧ સ્થિતિપ્રભાવસુસ્વચુતિલેશ્યાવિશુદ્ધીન્દ્રિયા
વધિવિષયતોઽધિકાઃ ।

તેઓમાં પૂર્વ પૂર્વના દેવતાની અપેક્ષાએ ઉપર ઉપ-
રના દેવતાઓ સ્થિતિ (આધુન્ય), નિમ્નઃ અનુમ્નઃ ઉપકા-

૨ વૈક્રિય અને આદેશનો પ્રભાવ, સુખ, કન્તિ, લેશ્યા, લેશ્યાની અથવા કર્મની વિશુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયપટુતા અને અવધિ-જ્ઞાનના વિષયમાં અધિક અધિક હોય ઉપર અને નીચેના દેવલોકમાં સ્થિતિ સરખી હોય તોપણ ઉપર વાળાની ગુણાધિક નાણવી. અવધિથી પેહેલા ખીજ વાળા રત્નપ્રભા સુધી અને તીર્છા હુજારો યોજન ત્રીજા ચોથા વાળા શર્કરાપ્રભા સુધી અને તીર્છા લાખો યોજન યાવત્ અનુત્તરવાળા સર્વ લોકનાંજિ દેખેછે. ૨૧

૨૨ ગતિશરીરપારિગ્રહાભિમાનતો હીનાઃ ।

ગતિ, શરીરપ્રમાણ. પરિગ્રહસ્થાન, (પરિવાર વગેરે) અને અભિમાનવડે કરીને પૂર્વ કરતાં ઉપરના દેવતાઓ ઓછા ઓછા છે.

બે સાગરોપમના જઘન્ય આયુષ્યવાળા દેવોની ગતિ [ગમન] સાતમી નારકી સુધી હોય અને તિરર્છી અક્ષત્રયાત હુજાર કોડાકોડી યોજન હોય. તેથી આગળની જઘન્ય સ્થિતિવાળા દેવો એક એક ઓછી નરકમૂર્તિ સુધી જઈ શકે. ગમનશક્તિ છે છતાં ત્રીજી નરકથી આગળ

કેાઇ દેવતા ગયા નથી તેમ જથે પણ નહિ. સૌધર્મ અને
 ઐશાન કલ્પના દેવોના શરીરની ઉંચાઇ સાત હાથની છે.
 સાનતકુમાર અને માહેંદ્રની છ હાથ, પ્રહ્લ્લોક તથા લાં-
 તકની પાંચ હાથ, મહાશુક અને સહસ્રારની ચાર હાથ,
 આનતાદિ ચારની ત્રણ હાથ. ઐવેયકની બે હાથ અને અ-
 નુત્તર વિમાનવાસી દેવની શરીરની ઉંચાઇ એક હાથ છે.
 વિમાનો અનુક્રમે આ પ્રમાણે ૧-૩૨ લાખ ૨-૨૮ લાખ
 ૩-૧૨ લાખ ૪-૮ લાખ ૫-૪ લાખ ૬-૫૦ હજાર
 ૭-૪૦ હજાર ૮-૬ હજાર ૯-૧૦-૧૧-૧૨ ૭૦૦ ઐવેયક
 ૧૧૧ અનુત્તર ૫

સર્વ જઘન્ય સ્થિતિવાળાને સાતસ્તોકે શ્વાસ ચતુર્થે
 ભકતે આહાર પલ્લેપમવાળાને દ્વિતીની અંદર શ્વાસ ને
 ત્રિતી પૃથક્કલે આહાર આગળ સાગરોપમ જેટલા પક્ષ
 અને હજાર વર્ષો આંતરૂ જાણવું. દેવતાને અસાતા ઉત્કૃષ્ટી
 આંતરૂર્ણ હોય ને સાતા છ માસ હોય આરણ્ય અચ્યુ-
 તથી આગળ અન્યમતવાળા ન ઉપજે નિર્જ્વો ઐવેયક
 સુધી ઉપજે.

તીર્થકરના જન્મભાદિ કે આસન શયન સ્થાન ને આશ્રય સા-
થે દેવેન્દ્રો અને ઐવેયકો ચલાયમાન થાય છે ને તેથી કેટ-
લાક ભગવાન પાસે આવે છે ને કેટલાક ત્યાં રદ્ધાથકા સં-
વેગથી ને ધર્મબહુમાનથી સત્યત્યાદિ કરે છે જેઓને અ-
વધિ સરખો હોય તેમાં પણ ઉપરવાળાને ત્રિશુદ્ધ જાણવો. ૨૨

૨૨ પીતપદ્મશુક્લેશ્યા ત્રિવિશેષેષુ ।

તેજો, પદ્મ અને શુક્લ લેશ્યા જે કલ્પના, ત્રણ કલ્પના
અને બાકીના દેવોને વિષે અનુક્રમે જાણવી. ચોટલે પહેલા
જે કલ્પમાં તેજોલેશ્યા, પછી ત્રણ કલ્પમાં પદ્મલેશ્યા અને
લાંતકથી માંડીને સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યંત શુક્લલેશ્યા હોય છે. ૨૩

૨૪ પ્રાગ્ઐવેયકેભ્યઃ કલ્પાઃ ।

ઐવેયકની પૂર્વે કલ્પો છે (ઇન્દ્રદિક ભેદોવાળા દેવ-
લોકો છે).

અહીં કોઈ શંકા કરે છે કે શું સર્વ દેવતાઓ સમ્ય-
ગૂદ્ધિ હોય છે કે તેઓ તીર્થકરના જન્મભાદિ વખતે આ-
નંદ પામે છે. તેનો ઉત્તર આપે છે કે—સર્વ દેવતા સમ્ય-
ગૂદ્ધિ હોતા નથી પરંતુ જે સમ્યગૂદ્ધિ હોય છે તેઓ સ-

દ્વર્મના બહુમાનથી અત્યંત આનંદ પામે છે અને જન્મા-
દિના મહોત્સવમાં જાય છે. મિથ્યાદષ્ટિ પણ મનરંજન માટે
અને ઇંદ્રની અનુવૃત્તિએ જાય છે અને પરસ્પર દેખવાથી
અને હુમેશની પ્રવૃત્તિને લીધે આનંદ પામે છે. લોકાન્તિક
દેવો બધા વિશુદ્ધ ભાવવાળા હોય છે. તેઓ સદ્ધર્મના બ-
હુમાનથી અને સંસારદુઃખથી પીડિત જીવોની દયાવડે અ-
હંનેના જન્માદિને વિષે વિશેષે આનંદ પામે છે અને દિક્ષા
લેવાનો સકલ્પ કરવાવાળા પૂજ્ય તીર્થકરોની સમીપ જઈને
પ્રસન્નચિત્તથી સ્તુતિ કરે છે અને તીર્થ પ્રવર્તાવવા વિનંતિ
કરે છે. ૨૪

૨૫ બ્રહ્મલોકાલયા લોકાન્તિકાઃ ।

લોકાન્તિક દેવો બ્રહ્મલોકમાં રહેનારા છે. કૃષ્ણરાજના
આઠ આંતરામાં આઠ વિમાનોમાં ને વચ્ચે રિષ્ટ વિમાનમાં
નવ લોકાન્તિકો રહે છે.

૨૬ સારસ્વતાદિત્યવહ્ન્યરૂણગર્દતોયતુષિતા-

વ્યાબાધમરુતઃ (અરિષ્ટાશ્ચ) ।

૧ સારસ્વત, ૨ આદિત્ય, ૩ વહ્નિ, ૪ અરિષ્ટ, ૫

ગદીને, ૬ તુષિત, ૭ અઘ્યાળાધ અને ૮ મરૂત જો આઠ
લેટે લોકાંતિકો છે (કૃષ્ણરાજના આંતરામાં ઇશાન ખુણા-
થી માંડીને પ્રત્યેક દિશામાં એક એક અનુક્રમે છે).
' અષ્ટિ પશુ નવમા લોકાન્તિક છે. ' ૨૬

૨૭ વિજયાદિષુ દ્વિચરમાઃ ।

વિજયાદિ ચાર અનુત્તરવિમાનવાસી દેવો દ્વિચરમ
ભવવાળા છે જોટલે અનુત્તરવિમાનથી ચપ્પી મનુષ્ય થઈ
ફરી અનુત્તરમાં આવી મનુષ્ય થઈ સિદ્ધ થાય; સર્વાર્થસિ-
દ્ધ વિમાનવાસી એકાવતારી બનજીવા. ૨૭

૨૮ ઔપપાતિકમનુષ્યેભ્યઃ શેષાસ્તિર્યગ્યોનયઃ ।

ઉપપાત યોનિવાળા [દેવતા અને નારકી] અને
મનુષ્ય શિવાય બાકીના તિર્યગ્ યોનિવાળા જીવો (તિર્યચો)
બનજીવા. ૨૮

૨૯ સ્થિતિઃ ।

હવે સ્થિતિ કહીએ છીએ. ૨૯

૩૦ ભવનેષુ દક્ષિણાર્ધાધિપતીનાં પલ્યોપમમ- ધ્યર્ધમ્ ।

ભવનોને વિષે દક્ષિણાર્ધના અધિપતિની દેહ પદ્ધતિ-
પદની સ્થિતિ જાણવી, ઇન્દ્રની સ્થિતિ કહી તેથી ઉપલક્ષણથી
તેના વિમાનવાસી સર્વ દેવોની જાણવી. જાગે ઇન્દ્રોમાં પહેલો
પહેલો દક્ષિણનો અધિપતિ ને બીજો ઉત્તરનો અધિપતિ
જાણવો. ૩૦

૩૧ શેષાણાં પાદોને ।

બાકીના એટલે ઉત્તરાર્ધ અધિપતિની સ્થિતિ પોણાએ
પદ્ધતિની છે. ૩૧

૩૨ અસુરેન્દ્રયોઃ સાગરોપમમધિકં ચ ।

અસુરકુમારના દક્ષિણાર્ધાધિપતિની સાગરોપમ અને
ઉત્તરાર્ધાધિપતિની સાગરોપમથી કાંઈક અધિક ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ છે. ૩૨

૩૩ સૌધર્માદિષુ યથાક્રમમ્ ।

સૌધર્માદિને વિષે અનુક્રમે સ્થિતિ કહે છે. ૩૩

૩૪ સાગરોપમે ।

સૌધર્મ કલ્પના દેવોની જે સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
જાણવી. ૩૪

૩૫ અધિકે ચ ।

ઘશાન કલ્પના દેવોની બે સાગરોપમથી અધિક ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ જાણવી ૩૫

૩૬ સસ સાનત્કુમારે ।

સાનત્કુમાર કલ્પને વિષે સાત સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ છે. ૩૬

૩૭ વિશેષત્રિસસદશૈકાદશત્રયોદશપચ્ચદશ- ભિરધિકાનિ ચ ।

પૂર્વોક્ત સાત સાગરોપમ સાથે વિશેષથી માંડીને
અનુક્રમે જાણવી, તે આ પ્રમાણે—માહેદ્રે સાત સાગરો-
પમથી વિશેષ, પ્રહ્યંતોદ્રે દશ, લાન્તકે ચૌદ, મહાશુકે સ-
ત્તર, સહસ્રારે અઠાર, આનત પ્રાણ્યતે વીશ અને આરણ્ય
અચ્યુને બાવીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી. ૩૭

૩૮ આરણાચ્યુતાદૂર્ધર્વમેકૈકેન નવસુ ત્રૈવેયકેષુ વિજયાદિષુ સર્વાર્થસિદ્ધે ચ ।

આરણ્ય અચ્યુતમકી ઉપર નવ ત્રૈવેયક અને વિજયાદિ

ચાર અનુત્તર અને સર્વાર્થસિદ્ધને વિષે જોકે એક સાગરોપમ વધારે સ્થિતિ જાણવી.

એટલે પહેલાથી નવમા ઐવેયક સુધી ૨૩ થી ૩૧ સાગરોપમ, વિજયાદિ ચાર અનુત્તરની જત્રીશ સાગરોપમ અને સર્વાર્થસિદ્ધની તેત્રીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ જાણવી. ૩૮

૩૯ અપરા પલ્યોપમમાધિકં ચ ।

હવે સૌધર્માદિને વિષે જઘન્ય સ્થિતિ અનુક્રમે કહે છે, સૌધર્મને વિષે પલ્યોપમ અને ઇશાનને વિષે અધિક પલ્યોપમ જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી. ૩૯

૪૦ સાગરોપમે ।

સાનત્કુમારની જઘન્ય સ્થિતિ જે સાગરોપમની જાણવી ૪૦

૪૧ અધિકે ચ ।

માહેન્દ્રે જે સાગરોપમ અધિક જાણવી. ૪૧

૪૨ પરતઃ પરતઃ પૂર્વા પૂર્વાનન્તરા ।

પૂર્વ પૂર્વ કલ્પની જે ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ તે આગળ આ-

ગાગનાકદની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી, સર્વાર્થસિદ્ધની જઘન્ય સ્થિતિ નથી ૪૨

૪૩ નારકાણાં ચ દ્વિતીયાદિષુ ।

નારકોની ખીજ વિગેરે નરકને વિષે પૂર્વ પૂર્વની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે આગળ આગળની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી, અનુક્રમે ૧-૩-૭-૧૦-૧૭-૨૨ સાગરોપમ ખીજથી સાતમી સુધી જાણવી. ૪૩

૪૪ દશવર્ષસહસ્રાણિ પ્રથમાયામ્ ।

પ્રથમ નરક ભૂમિમાં દશ હજાર વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ છે. ૪૪

૪૫ ભવનેષુ ચ ।

ભરતપતિને વિષે પણ જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે. ૪૫

૪૬ વ્યન્તરાણાં ચ ।

વ્યન્તરદેવોની પણ જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે. ૪૬

૪૭ ત્રણ પલ્યોપમમ્ ।

અપંતરોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પદ્યોપમની છે. ૪૭

૪૮ જ્યોતિષ્કાણામધિકમ્ ।

જ્યોતિષ્ક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પદ્યોપમ સાધ્યર્થ
અધિક છે. ૪૮

૪૯ ગ્રહાણામેકમ્ ।

ગ્રહોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પદ્યોપમની છે. ૪૯

૫૦ નક્ષત્રાણામર્ધમ્ ।

નક્ષત્રોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અર્ધપદ્યોપમની છે. ૫૦

૫૧ તારકાણાં ચતુર્ભાગઃ ।

તારાઓની પદ્યોપમનો ચોથો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ૫૧

૫૨ જઘન્યા ત્વષ્ટભાગઃ ।

તારાઓની જઘન્ય સ્થિતિ પદ્યોપમનો આઠમો
ભાગ છે. ૫૨

૫૩ ચતુર્ભાગઃ શેષાણામ્ ।

તારા શિવાય બાકીના જ્યોતિષ્કોની જઘન્ય સ્થિતિ
પદ્યોપમનો ચોથો ભાગ બધુવી. ૫૩

॥ અથ પઞ્ચમોઽધ્યાયઃ ॥

—o:oo—

જીવ પદાર્થનું સ્વરૂપ બતાવી હવે અજીવ
પદાર્થો જણાવે છે.

૧ અજીવકાયા ધર્માધર્માકાશપુદ્ગલાઃ ।

ધર્માસ્તિકાય, અધર્મ-સ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય અને
પુદ્ગલાસ્તિકાય એ ચાર અજીવકાય છે. ધર્માદિના પ્રદેશ
અને સ્કત્વના અવયવનું બહુપણુ જણાવવાને અર્થે અને
કાળના સમયમાં પ્રદેશપણુ નથી એ જણાવવાને અર્થે
“કાય” નું શબ્દ કર્તું છે.

૨ દ્રવ્યાણિ જીવાશ્ચ ।

એ ધર્માદિ ચાર અને જીવો, એ પાંચ દ્રવ્યો છે. ૨

૩ નિત્યાવસ્થિતાન્યરૂપાણિ ।

એ દ્રવ્યો નિત્ય (પોતાના સ્વરૂપમાં હમેશ રહે તે),
અવસ્થિત (વર્તમાન-છતા) અને અરૂપી છે. ૩

૪ રૂપિણ પુદ્ગલાઃ ।

પુદ્ગલો ૩૫ છે. ૪

૫ આડકાશાદેકદ્રવ્યાણિ ।

ધર્મસ્તિકાયથી માંડીને આકાશ પર્યન્તે દ્રવ્યો એક
એક છે. ૫

૬ નિષ્ક્રિયાણિ ચ ।

એ પૂર્વોક્ત ત્રણ દ્રવ્યો નિષ્ક્રિય (ગમન ક્રિયારહિત)
છે. ૬

૭ અસંખ્યેયાઃ પ્રદેશા ધર્માધર્મયોઃ ।

ધર્મસ્તિકાય અને અધર્મસ્તિકાયના પ્રદેશો અસં-
ખ્યેય છે. ૭

૮ જીવસ્ય ચ ।

એક જીવના પ્રદેશ પણ અસંખ્યાંતા છે. ૮

૯ આકાશસ્યાનન્તાઃ ।

લોકાલોકના આકાશના પ્રદેશો અનંતા છે પણ લો-
કાકાશના અસંખ્યેય પ્રદેશ છે. ૯

૧૦ સંખ્યેયાસંખ્યેયાશ્ચ પુદ્ગલસ્યામ્ ।

પુદ્ગલોના પ્રદેશો સંખ્યેય, અસંખ્યેય અને અનંત હોય છે. ૧૦

૧૧ નાળોઃ ।

પરમાણુના પ્રદેશો હોતા નથી. ૧૧

૧૨ લોકાકાશેઽવગાહઃ ।

લોકાકાશને વિષે અવગાહ હોય છે. એટલે રહેવાવાળા દ્રવ્યોની સ્થિતિ (રહેવાપણું) લોકાકાશને વિષે થાય છે. (અવગાહી દ્રવ્યોની સ્થિતિ લોકાકાશને વિષે છે.) ૧૨

૧૩ ધર્માધર્મયોઃ કૃત્સ્ને ।

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો સમસ્ત લોકાકાશને વિષે અવગાહ છે. ૧૩

૧૪ એકપ્રદેશાદિષુ ભાજ્યઃ પુદ્ગલાનામ્ ।

પુદ્ગલોનો એકાદિ આકાશપ્રદેશને અવગાહ વિકલ્પવાળો છે. કેટલાક એક પ્રદેશમાં, કેટલાક બે પ્રદેશમાં થાવત્ અચિત્ત મહાસ્કન્ધ સમગ્ર લોકમાં અવગાહી રહે છે. અપ્રદેશ, સંખ્યેયપ્રદેશ, અસંખ્યેયપ્રદેશ અને અનંતપ્રદેશવાળા જે પુદ્ગલ કકંધો છે તેનો આકાશના એકાદિ પ્ર-

દેશોમાં અવગાહ લાગ્ય છે (ભજનાવાળો છે). એટલે કે—એક પરમાણુ તો એક આકાશ પ્રદેશમાંજ રહે. જે પરમાણુવાળો રકંધ એક પ્રદેશ અગર જે પ્રદેશમાં રહે. ત્ર્ય-
લુક (ત્રણ પરમાણુવાળો રકંધ) એક, જે, અગર ત્રણ
પ્રદેશમાં રહે. ચતુરલુક એક, જે, ત્રણ અગર ચાર પ્રદે-
શમાં રહે. એ પ્રમાણે ચતુરલુકથી માંડી સંખ્યાતા અસં-
ખ્યાતા પ્રદેશવાળા એકથી માંડીને સંખ્યાતા અસંખ્યાતા
પ્રદેશમાં અવગાહ કરે અને અનંત પ્રદેશવાળાનો અવગાહ
પણ એકથી માંડી અસંખ્યાત પ્રદેશમાંજ હોય. ૧૪

૧૫ અસંખ્યેયભાગાદિષુ જીવાનામ્ ।

લોકાકાશના અસંખ્યાતમા ભાગથી માંડીને સંપૂર્ણ
લોકાકાશપ્રદેશમાં જીવોનો અવગાહ થાય છે. સંસારી જીવો
યોગવાળા છે અને સિદ્ધોની અવગાહના છેલ્લા ભવના
શરીરના ત્રીજા ભાગે ન્યૂન હોય છે માટે એક પ્રદેશાદિમાં
જીવોનો અવગાહ હોય નહિ. ૧૫

૧૬ પ્રદેશસંહારવિસર્ગાભ્યાં પ્રદીપવત્ ।

દીપકના પ્રકાશની પેઠે જીવોના પ્રદેશો સંકોચ તથા

વિસ્તારવાળા થવાથી અસંખ્યેય ભાગાદિમાં અવગાહ થાય છે. જેમ કે દીવો મોટો હોય છતાં તે નાના ગોળલા આદિમાં ઢાંકી રાખ્યો હોય તો તેટલી જગ્યામાં પ્રકાશ કરે છે અને મોટા મકાનમાં રાખ્યો હોય તો તે મકાનમાં સર્વ દેકાણે પ્રકાશિત રહે છે; તેમ જીવપ્રદેશનો સંકેત અને વિસ્તાર થવાથી નાના અગર મોટા પાંચ પ્રકારના શરીર-સ્કંધ ને ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ અને જીવપ્રદેશ સમુદાય અવગાહના વડે વ્યાપ્ત કરે છે. ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને જીવ અર્થે હોવાથી માંહેમાંહે પુદ્ગલોમાં રહેતાં વિરોધ આવતો નથી. ૧૬

હવે ધર્માસ્તિકાયાદિના લક્ષણો કહે છે—

૧૭ ગતિસ્થિત્યુપગ્રહો ધર્માધર્મયોરુપકારઃ ।

ગતિ સહાયરૂપ પ્રયોજન ધર્માસ્તિકાયનું અને સ્થિતિ સહાયરૂપ પ્રયોજન (ગુણ) અધર્માસ્તિકાયનું છે. ૧૭

૧૮ આકાશસ્યાવગાહઃ ।

૧. ઉપગ્રહ નિમિત્ત અપેક્ષા કરણ અને હેતુ એ પર્યાય શબ્દો છે.

આકાશનું પ્રયોજન સર્વ દ્રવ્યોને અવગાહ આપે
વાનું છે. ૧૮

૧૯ શરિરવાઙ્મનઃપ્રાણાપાનાઃ પુદ્ગલાનામ્ ।

શરીર, વચન, મન, પ્રાણ (ઉચ્છ્વાસ) અને અપાન
[નિઃશ્વાસ] એ પુદ્ગલોનું પ્રયોજન હવને છે. ૧૯

૨૦ સુખદુઃખજીવિતમરણોપગ્રહાશ્ચ ।

સુખ, દુઃખ, જીવિત અને મરણના કારણપણે પણ
પુદ્ગલોજ્ઞથાય છે.

ઇચ્છિત સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દની પ્રાપ્તિ
તે સુખનું કારણ, અનિષ્ટ સ્પર્શાદિની પ્રાપ્તિ તે દુઃખનું
કારણ, વિધિપૂર્વક સ્નાન, આચ્છાદન, વિલેપન તથા
ભોજનાદિ વડે આયુષ્યનું અનપવર્તન તે જીવિતનું
કારણ અને વિષ શસ્ત્ર અગ્નિ વગેરે વડે આયુષ્યનું અપ-
વર્તન તે મરણનું કારણ છે. કર્મની સ્થિતિ અને સુયથી
અનપવર્તની આયુષ્યવાળાને પણ પુદ્ગલોથી જીવિતને મરણ
છે શરીરની સ્થિતિ વૃદ્ધિ, યત્ન, અને પ્રીતિને માટે કરાતો
આહાર સર્વને ઉપકાર કરે છે. રવ

૨૧ પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્ ।

પરસ્પર હિતને આહરવા ને અહિતને છોડવા માટે તેના ઉપદેશવડે સહાયક થવારૂપ જીવોનું પ્રયોજન છે. ૨૧

૨૨ વર્તના પરિણામઃ ક્રિયા પરત્વાપરત્વે ચ કાલસ્ય ।

વર્તના, પરિણામ, ક્રિયા, પરત્વ અને અપરત્વ એ કાળનું કાર્ય છે.

સર્વ પદાર્થોની કાળને આશ્રયી જે વૃત્તિ તે વર્તના જાણવી અર્થાત્ પ્રથમ સમયાશ્રિત ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તે વર્તના. અનાદિ અને આદિવાળો એમ બે પ્રકારે પરિણામ છે. ક્રિયા એટલે ગતિ તે ત્રણ પ્રકારે-પ્રયોગ ગતિ, વિશ્રામ ગતિ અને મિશ્રસા ગતિ. પરત્વાપરત્વ ત્રણ પ્રકારે છે-પ્રશંસાકૃત, ક્ષેત્રકૃત અને કાળકૃત. જેમકે-ધર્મ અને જ્ઞાન પર છે, અધર્મ અને અજ્ઞાન અપર છે, તે પ્રશંસાકૃત. એક દેશમાં, સ્થિત પદાર્થોમાં જે દૂર છે તે પર અને સમીપ છે તે અપર જાણવું તે ક્ષેત્રકૃત પરાપરપણું તેવી રીતે સો વર્ષવાળો સોળ વર્ષવાળાની અપેક્ષાએ પર અને

સોળ વર્ષવાળો સો વર્ષવાળાની અપેક્ષાએ અપર તે કાળકુ-
ત પરાપરપણું. ૨૨

૨૩ સ્પર્શરસગન્ધવર્ણવન્તઃ પુદ્ગલાઃ ।

સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણવાળા પુદ્ગલો છે.

સ્પર્શ આઠ પ્રકારે છે-કર્કશ, સુંવાળો, બારે, હલકો,
ટાઢો, ઉનો, સ્નિગ્ધ અને લુખો. રસ પાંચ પ્રકારે છે-ઠડવો,
તીખો, કષાયેલ, ખાટો અને મધુર. ગંધ એ પ્રકારે છે-સુ-
રસિ અછે દુરસિ. વર્ણ પાંચ પ્રકારે છે-કાળો, લીલો, રાતો,
પીળો અને શ્વેત. ૨૩

૨૪ શબ્દબન્ધસૌક્ષ્મ્યસ્થૌત્યસંસ્થાનભેદતમશ્ચા-
યાતપોષ્યોતવન્તશ્ચ ।

શબ્દ, બંધ, સૂક્ષ્મતા, સ્થૂલતા, સંસ્થાન, ભેદ (ભા-
ગ્યવા), અંધકાર, છાયા, આતપ [તડકો] અને ઉષ્ણ-
તાવાળા પુદ્ગલો છે.

શબ્દ છ પ્રકારે છે-તત્ [વીણાદિનો], વિતત (મૃ-
દંગાદિનો), ધન (કાંસી-કરતાલાદિનો), શુષિર (વાંસળી-
વગેરેનો), ધર્ષ (ધર્ષણ થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ) અને ભાષ

(વાણીનો). ળંધ ત્રણ પ્રકારે છે-પ્રયોગળંધ (પુરૂષ પ્ર-
 ચલનથી થયેલ), વિશ્રસાળંધ (ઇંદ્ર ધનુષ્યની પેઠે સ્વતઃ
 થયેલ) અને મિશ્રળંધ પ્રચલન અને સ્વભાવથી થાયછે
 તે. સૂક્ષ્મતા બે પ્રકારે છે-અનંત્ય અને આપેક્ષિક; પરમા-
 ળુમાં અંત્ય દ્વયણુકાદિમાં સંઘાત પરિણામની અપેક્ષાએ
 આપેક્ષિક. જેમ આંખના કરતા બોર નાનું છે. સ્થૂળતા
 પણ સંઘાત પરિણામની અપેક્ષાએ બે પ્રકારે છે સર્વ-લોકવ્યાપિ
 મહાસ્કંધને વિષે અંત્યસ્થૂળતા અને બોર કરતાં આંખનું
 મોટું તે આપેક્ષિક સ્થૂળતા. સંસ્થાન અનેક પ્રકારે છે. ભેદ
 પાંચ પ્રકારે છે-ઔત્કારિક (કાષાદિ ચિરવાથી થાય તે),
 ઔણિક (ચૂર્ણ-ભૂકો કરવાથી), ળંડ (ટુકડા કરવાથી),
 પ્રસ્રર (વાદળાદિના ત્રિખરાવાથી) અને અનુતટ [તપાવે-
 લા લોઢાના ઘણવડે ટીપવાથી કણીયા નીકળે તે]. શબ્દ
 વગેરે સુંધોમાંજ હોય છે ને સ્પર્શાદિકતો પરમાણુ અને
 સુંધોમાં પણ હોય છે માટે જુદાં સૂત્રો કર્યા છે. ૨૪

૨૫ અણવઃ સ્કન્ધાઞ્ચ ।

આણુઓ અને સ્કન્ધો બે બે પ્રકારે પુદ્ગલો છે. ૨૫

૨૬ સંઘાતભેદેભ્ય ઉત્પચન્તે ।

સંઘાત (એકત્ર થવું), ભેદ (ભાગ પાડવા) અને સંઘાત ભેદ એ ત્રણ કારણ વડે કરીને સ્કંધો ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૬

૨૭ ભેદાદણુઃ ।

ભેદવડે આણુ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૭

૨૮ ભેદસંઘાતાભ્યાં ચાક્ષુષાઃ ।

ચક્ષુવડે દેખી શકાય એવા સ્કંધો ભેદ અને સંઘાત વડે કરીને થાય છે. ૨૮

ધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થો છે એમ શી રીતે જણાય ?

લક્ષણથી. માટે સત્ત્વ લક્ષણ કહે છે.

૨૯ ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યયુક્તં સત્ ।

ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ), વ્યય [નાશ] અને ધ્રૌવ્ય (સ્થિરતા) વડે યુક્ત તે સત્ (છતુઃ-વર્તમાન) જાણવું.

આ સંસારમાં દરેક પદાર્થ ઉત્પાદ, વ્યય અને સ્થિતિવડે યુક્ત છે. આત્મદ્રવ્યમાં મનુષ્યત્વ, દિ પર્યાયરૂપે આ-

ભદ્રવ્યનો વ્યય થાય છે, દેવતાદિ પર્યાયથી તેની ઉત્પત્તિ થાય છે અને આત્મત્વ સ્વરૂપથી તેની સ્થિતિ છે પુદ્ગલ-દ્રવ્યમાં નીલવર્ણાદિ પર્યાયવડે પરમાણુનો નાશ થાય છે, રક્તવર્ણાદિવડે તેની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પુદ્ગલત્વ સ્વરૂપે તેની સ્થિતિ છે. ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યમાં ગતિમાન જીવ-પુદ્ગલના નિમેત્તે કોઈ કોઈ પ્રદેશે ચલનસહાયત્વરૂપે ધર્માસ્તિકાયની તે પર્યાયે ઉત્પત્તિ થાય છે; જ્યારે જીવ અને પુદ્ગલો બીજા પ્રદેશ તરફ જાય છે, ત્યારે તે સ્થળ અને તે પદાર્થને અંગે ચલનસહાયત્વ સ્વરૂપે ધર્માસ્તિકાય નષ્ટ થાય છે અને ધર્માસ્તિકાયત્વ સ્વરૂપે ધર્માસ્તિકાય ધ્રુવ છે. તેવી રીતે અધર્માસ્તિકાયમાં પણ જાણી લેવું ભેદ એટલો જ કે તે સ્થિતિનું કારણ છે.

એકાન્તથી આત્માને નિત્યજ્ઞ માનવામાં આવે તો તેના એક સ્વભાવને લીધે અવસ્થાનો ભેદ ન થઈ શકે અને તેમ થાય તો સંસાર અને મોક્ષના અભાવનો પ્રસંગ પામ થાય. જો અવસ્થાના ભેદને કલ્પિત માનીએ તો વસ્તુની અવસ્થાનો ભેદ તે વસ્તુનો સ્વભાવ જહિ હોવાથી તે યથાર્થ

જ્ઞાનનો વિષય થઈ શકે નહિ, તેને વસ્તુનો સ્વભાવજ્ઞ માનવામાં આવે તો વસ્તુ અનિત્ય માન્યાવિના અવસ્થાન્તરની ઉત્પત્તિજ ન થઈ શકે, તેથી એકાન્ત નિત્યતાનો અભાવ થાય. આ પ્રમાણે એકજ પદાર્થમાં ઉત્પાદ, વ્યય, ધૌવ્ય એ ત્રણે અંશેને ન સ્વીકારવામાં આવે તો મનુષ્યદિ તે દેવાદિ રૂપે ન થાય, તેમ ન થાય તો યમ નિયમાદિનું પાલન કરવું તે નિર્રથક થાય. એમ થવાથી યમાદિ કહેનાર આગમવચન વચનમાત્રજ થાય. આ સર્વ ઉત્પાદ, વ્યય વ્યવહારથી જાતાવેલ છે. નિશ્ચયથી તો દરેક પદાર્થો દરેક ક્ષણે ઉત્પાદાદિ યુક્ત છે. તેમ માનવાથીજ ભેદની સિદ્ધિ થાય છે કહ્યું છે કે—દરેક વ્યક્તિમાં ક્ષણે ક્ષણે ભિન્નભિન્નપણું હોય છે, તેથી નરકાદિ ગતિનાં તેમજ સંસાર અને મોક્ષનાં ભેદ ઘટે છે. હિંસાદિ નરકાદિનું કારણ છે, સમ્યક્ત્વાદિ અપવર્ગનું કારણ છે, તે સર્વ ઉત્પાદાદિ યુક્ત વસ્તુનો સ્વીકાર કરવાથી ઘટે છે; જો ઉત્પાદાદિરહિત વસ્તુને માનીએ તો યુક્તિથી આ સર્વ ઘટી શકે નહિ. ઉપાદાન વગર ઉત્પાદ ન થાય તદ્વસ્થપણામાં નાશ

ન થાય, સર્વથા નાશ થાય તો પણ ઉત્પાદ ન થાય માટે તે વસ્તુ જોઇએ. ૨૯

૩૦ તદ્ભાવાવ્યયં નિત્યમ્ ।

જે તે સ્વરૂપથી નાશ ન પામે તે નિત્ય છે. ૩૦

૩૧ અર્પિતાનર્પિતસિદ્ધેઃ ।

પદાર્થોની સિદ્ધિ વ્યવહાર નય અને નિશ્ચયનય વડે કરીને થાય છે.

ઉત્પાદ, વ્યય, દ્વૈત્ય એ ત્રણ રૂપ સત્ અને નિત્ય એ બન્ને મુખ્ય અને ગૌણ ભેદથી સિદ્ધ છે. જેમકે—દ્ર-વ્યરૂપથી મુખ્ય કરીને અને પર્યાયરૂપથી ગૌણ કરીને પદાર્થ દ્રવ્યરૂપ કહેવાય છે. ૩૧

૩૨ સ્નિગ્ધરૂક્ષત્વાદ્બન્ધઃ ।

સ્નિગ્ધતા અને રૂક્ષત્વ (લુપ્તાશ) વડે કરીને બંધ થાય છે અર્થાત્ સ્નિગ્ધ પુદ્ગલોનો લુપ્તા પુદ્ગલો સાથે બંધ થાય છે. ૩૨

૩૩ ન જઘન્યગુણાનામ્ ।

એક ગુણ (અંશ) વાળા સ્નિગ્ધ રૂક્ષ પુદ્ગલોનો બંધ થતો નથી. ૩૩

૨૪ ગુણસામ્યે સદૃશાનામ્ ।

ગુણની સમાનતા હોતે છતે પણ સદૃશ (એક જાતના) પુદ્ગલોનો બંધ થતો નથી. એટલે સમાન ગુણવાળા સ્નિગ્ધ પુદ્ગલોનો સ્નિગ્ધ પુદ્ગલ સાથે અને રૂક્ષનો તેવા રૂક્ષ પુદ્ગલ સાથે બંધ થતો નથી.

૨૫ દ્વ્યધિકાદિગુણાનાં તુ ।

દ્વિગુણ આદિ અધિક ગુણવાળા એક જાતના પુદ્ગલોનો બંધ થાય છે. ૩૫

૨૬ બન્ધે સમાધિકૌ પારિણામિકૌ ।

બંધ થયે છતે સમાન ગુણવાળાનો સમાન ગુણ પરિણામ અને હીન ગુણને અધિક ગુણવાળો પરિણામ ક્રન્નાર થાય છે. ૩૬

૨૭ ગુણપર્યાયવદ્ દ્રવ્યમ્ ।

ગુણ અને પર્યાયવાળું દ્રવ્ય છે. એટલે ગુણ અને પર્યાય જેને હોય તે દ્રવ્ય. ૩૭

૩૮ કાલશ્ચેત્યેકે ।

કેમકે આચાર્ય ઝાળને પણ દ્રવ્ય કહે છે. ૩૮

૩૯ સૌડનન્તસમયઃ ।

તે કાળ અનંત સમયાત્મક છે.

વર્તમાનકાળ એક સમયાત્મક અને અતીત અનાગત-
કાળ અનંત સમયાત્મક છે. ૩૯

૪૦ દ્રવ્યાશ્રયા નિર્ગુણા ગુણાઃ ।

જે દ્રવ્યને આશ્રીને રહે અને પોતે નિર્ગુણ હોય તે
ગુણ છે. ૪૦

૪૧ તદ્ભાવઃ પરિણામઃ ।

વસ્તુનો સ્વભાવ તે પરિણામ. પૂર્વોક્ત ધર્માદિ દ્રવ્યો-
નો તથા ગુણોનો સ્વભાવ તે પરિણામ જાણવો. ૪૧

૪૨ અનાદિરાદિમાંશ્ર ।

અનાદિ અને આદિ એમ બે પ્રકારનો પરિણામ છે;
અરૂપિને વિષે અનાદિ પરિણામ છે.

૪૩ રૂપિષ્વાદિમાન્ ।

રૂપિને વિષે આદિ પરિણામ છે. તે આદિ પરિણામ
અનેક પ્રકારનો છે. ૪૩

૪૪ યોગોપયોગૌ જીવેષુ ।

જીવને વિષે પણ યોગ અને ઉપયોગના પરિણામ
આદિવાળા છે.

॥ અથ ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ ॥

૧ કાયવાદ્ધનઃકર્મ યોગઃ ।

કાયસંબંધી, વચનસંબંધી અને મનસંબંધી જે કર્મે
[ક્રિયા-પ્રવર્તન-વ્યાપાર] તે યોગ કહેવાય છે.

તે દરેક શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારે છે. અ.
શુભયોગ આ પ્રમાણે બીજાઓ—હિંસા, ચોરી, અને મૈથુન
વગેરે કાયિક; નિંદા, બૂઠું બોલવું, કઠોર વચન અને ચાડી
વગેરે વાચિક અને કોઈના ધન હરણની ઇચ્છા, મારવાની
ઇચ્છા, ઇર્ષ્યા, અસૂયા (ગુણમાં દોષારોપણ) વગેરે મા-
નસિક. આથી વિપરીત તે શુભયોગ બીજાઓ: ૧

૨ સ આસ્રવઃ ।

પૂર્વોક્ત યોગ એ આશ્રવ [કર્મ આવવાનું કારણ] છે. ૨

૩ શુભઃ પુણ્યસ્ય ।

શુભ યોગ તે પુણ્યનો આશ્રવ છે. ૩

૪ અશુભ પાપસ્ય ।

અશુભ યોગ પાપનો આશ્રવ છે. ૪

૫ સકષાયકષાયયોઃ સામ્પરાયિકેર્યાપથયોઃ ।

સકષાયી (કોષાદિવાળા) ને સામ્પરાયિક અને અ-
કષાયી (કષાયરહિત) ને ઈર્યાપથિક (યોગ સંબંધી એક
સમયની સ્થિતિનો) આશ્રવ થાય છે. ૫

૬ અવ્રતકષાયેન્દ્રિક્રિયાઃ* પञ्चचतुःपञ्चपञ्च- विंशतिसङ्ख्याः पूर्वस्यभेदाः ।

* ૧ શુદ્ધ દર્શન મોહનીય (સમ્યક્ત્વ મોહનીય) ના દળી-
યાના અનુભવશ્રી પ્રશમઆદિ લક્ષણવડે જાણી શકાય એવી જે
જીવાદિ પદાર્થવિષયક શ્રદ્ધા, જિન-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સંપ્રદાયો
યોગ્ય પુણ્ય ધૂપાદિ સામગ્રી વડે પૂજન અને અન્નપાન વસ્ત્રાદિ
દેવારૂપ અનેક પ્રકારની વૈયાવચ્ચ શુદ્ધ સમ્યક્ત્વાદિ ભાવ વૃદ્ધિના
હેતુભૂત દેવાદિના જન્મ મહોત્સવ કરવા વગેરે સાતાવેદનીય બંધના
કારણે તે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા. ૨ સમ્યક્ત્વથી વિપરીત તે મિથ્યાત્વક્રિયા.
૩ દ્રાવન વદનનાદિ કાય વ્યાપાર, કઠોર અને અસત્ય ભાષણ વગેરે

એ પૂર્વોક્ત (સામ્પ્રત્યિક) આશ્રવના લેહો અમત, કષાય, ઇન્દ્રિય અને ક્રિયા છે; તેના અનુક્રમે પાંચ, ચાર, પાંચ અને પચીશ સંખ્યાવાળા લેહો છે.

વચન વ્યાપાર અને દર્શન, દ્રોહ, અભિમાન વગેરે મનોવ્યાપાર રૂપ ક્રિયા તે પ્રયોગક્રિયા. ૪ ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા અથવા આઠ પ્રકારના કર્મ પુદ્ગલેનું પ્રકલ્પ તે સમાધાન ક્રિયા. ૫ ગમનાગમન રૂપ ક્રિયા તે ઇર્ષાવશ ક્રિયા, આ ક્રિયાથી કેળવીને માત્ર યોગને લીધે એક સમયનો બંધ થાય છે. ૬ કાયાનો દુષ્ટ વ્યાપાર તે ક્રાયક્રિયા. ૭ પરને ઉપધાત કરે તેના ગદ્ય, પાશ, ધંટી વગેરે અધિકરણ એ વગેરે વડે જીવોનું હનન કરતું તે અધિકરણક્રિયા. ૮ પ્રકૃષ્ઠ દોષ તે પ્રદોષ-કો-ધાદિ, તેવડે જીવ અથવા અજીવ ઉપર દોષ કરવો તે પ્રદોષ ક્રિયા. ૯ પોતાના કે પારકા હાથે પોતાને અથવા પરને પીડા કરવી તે પરિનાપન ક્રિયા. ૧૦ પોતાના કે પારકા જીવને હણવો હણાવવો તે પ્રાણાનિપાત ક્રિયા. ૧૧ રાગાદિ કૌતુકવડે અશ્વાદિ જોવા તે દર્શન ક્રિયા. ૧૨ રાગાદિનાવશે સ્ત્રીઆદિના અંગનો સ્પર્શ કરવો તે સ્પર્શન ક્રિયા. ૧૩ જીવ, અજીવ આશ્રયી જે કર્મબંધ તે પ્રત્યય ક્રિયા અથવા કર્મબંધના કારણભૂત અધિકરણ આશ્રયી ક્રિયા તે પ્રત્યય ક્રિયા. ૧૪ પોતાના ભાઈ, પુત્ર, શિષ્ય, અશ્વ વગેરેની સર્વ દિશા

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ એ પાંચ અમત. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર કષાય. ઇન્દ્રિય પાંચ અને ૨૫ ક્રિયા. ક્રિયાઓ ૨૫ તે આ પ્રમાણે:—૧

એથી જોવા આવેલા જનોરડે પ્રશંસા થયે છતે હર્ષ ધાન્ય કરવો તે સમંતાનુપાત ક્રિયા અથવા ધી, તેલ પ્રમુખના વાસણ ઉઘાડા રાખવાથી તેમાં ત્રસાદિ જીવ પડવાથી જે ક્રિયા લાગે તે. ૧૫ ઉપયોગ રહિત શૂન્ય ચિત્તે કરવું તે અનાભેગ ક્રિયા. ૧૬ અન્યને કરવા યોગ્ય કાર્ય, અત્યંત અભિમાનવડે ગુસ્સે થવાથી પોતાના હાથે કરે તે સ્વહસ્ત ક્રિયા. ૧૭ રાગઆદિના આદેશે યંત્ર, શસ્ત્રાદિ ધાવવા તે નિસર્ગ ક્રિયા. ૧૮ જીવ અજીવનું વિદારણ કરવું અથવા ક્રોધના અછતા દૂષણ પ્રકાશ કરી તેની માન પ્રતિષ્ઠાનો નાશ કરવો તે વિદારણ ક્રિયા. ૧૯ જીવ કે અજીવને અન્યદ્વારા ખેલાવવા તે ખાનયન ક્રિયા. ૨૦ વીતરાગે કહેલ વિધિમાં સ્વપરના હિતને વિષે પ્રમાદવશે કરી અનાદર કરવો તે અનવકાંક્ષા ક્રિયા. ૨૧ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોના ઉપધાત કરનાર ખેતીઆદિનો આસ્તંભ કરવો અથવા ધાસ વગેરે છેત્રનાં તે આસ્તંભ ક્રિયા. ૨૨ ધન ધાન્યાદિ ઉપાર્જન કરવું અને તેના રક્ષણની મૂર્છા રાખવી તે પરિગ્રહ ક્રિયા. ૨૩ કપટવડે અન્યને છેતરવું—મોક્ષના સાધન જ્ઞાનાદિને વિષે કપટપ્રવૃત્તિ તે માયા-ક્રિયા. ૨૪ જીન વચનથી વિપરીત શ્રધાન કરવું તથા વિપરીત પ્રવૃત્તિ કરવી તે મિથ્યાદર્શન ક્રિયા. ૨૫ સંયમના વિધાતકારી કષા-

સમ્યક્ત્વ, ૨ મિથ્યાત્વ, ૩ પ્રયોગ, ૪ સમાદાન, ૫ ધર્મ-
પથ, ૬ કાય, ૭ અધિકરણ, ૮ પ્રદોષ, ૯ પરિતાપન, ૧૦
પ્રાણાનિયાત, ૧૧ દર્શન (દષ્ટિ), ૧૨ સ્પર્શન, ૧૩ પ્રત્યય,
૧૪ સમંતાનુપાત, ૧૫ અનાલોગ, ૧૬ સ્વહુસ્ત, ૧૭ વિ-
સર્ગ (નૈશઞ્ચ), ૧૮ વિદારણ, ૧૯ આત્મયન, ૨૦ અનવ-
કાંક્ષ, ૨૧ આરંભ, ૨૨ પરિગ્રહ, ૨૩ માયા, ૨૪ મિથ્યા-
ત્વદર્શન, અને ૨૫ અપ્રત્યાખ્યાન. (આ પચીસ ક્રિયા ન-
વતત્ત્વમાં વર્ણવેલ ૨૫ ક્રિયાના જેવા ભાવવાળી છે. નવતત્ત્વ-
ત્વમાં આપેલ પ્રેમ અને દ્વેષ એ બે ક્રિયા આમાં આપી
નથી તેના બદલે સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે ક્રિયા
આપી છે.) ૬

યાદિનો ત્યાગ નહિ કર્યો તે અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા. નવતત્ત્વો પ્રક-
રણોદિને વિષે સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે ક્રિયાને સ્થાને પ્રેમ
પ્રત્યય (મ.યા અને લોભના ઉદયે પરતે પ્રેમ ઉપજાવવો) અને
દ્વેષ પ્રત્યય (ક્રોધ અને માનના ઉદયે પરતે દ્વેષ ઉપજાવવો) એ બે
ક્રિયા છે અને બાકીની બધી સરખી છે. સરાખી જીવ સ્વામી રોવા-
થી તેની મુખ્યતા લઇને સમ્યક્ત્વને બદલે પ્રેમ પ્રત્યય અને કદાચહી
વગેરે મિથ્યાદષ્ટિ સ્વામી હોવાથી મિથ્યાત્વને બદલે દ્વેષપ્રત્યય ક્રિયા
ત્યાં વર્ણવેલ છે એમ સમજવું.

૭ તીવ્રમન્દજ્ઞાતાજ્ઞાતભાવવીર્ય્યાધિકરણવિ- શેષેભ્યસ્તાદ્વિશેષઃ ।

એ યોગણુચાળીશ સાંપરાયિક આશ્રવના લેદોની તીવ્ર-મંદ અને જ્ઞાત-અજ્ઞાત ભાવ વિશેષે કરીને અને વીર્ય તથા અધિકરણ વિશેષે કરીને વિશેષતા છે. ૭

૮ અધિકરણં જીવાજીવાઃ ।

જીવ તથા અજીવ એ બે પ્રકારે અધિકરણ છે. વળી તે બંનેના બે બે પ્રકાર છે. દ્રવ્ય અધિકરણ અને ભાવ અધિકરણ. દ્રવ્યાધિકરણ છેદનલેદનાદિ દશવિધ શસ્ત્ર અને ભાવાધિકરણ એકસો આઠ પ્રકારે છે. ૮

૯ આયં *સંરમ્ભસમારમ્ભારમ્ભયોગકૃતકારિ- ત્તાનુમતકષાયવિશેષૈસ્ત્રિસ્ત્રિસ્ત્રિશ્ચતુશ્ચૈકશઃ ।

* સંરમ્ભઃ સકષાયઃ, પરિતાપનયા ભવેત્સમારમ્ભઃ ।

આરમ્ભઃ પ્રાણિવધઃ, ત્રિવિધો યોગસ્તતો જ્ઞેયઃ ॥

સંકલ્પ-મારવાનો વિચાર તે સંરંભ, પીડા ઉપજાવવી તે સમારંભ અને હિંસા કરવી તે આરંભ કહેવાય છે.

પહેલું અર્થાત્ જીવાધિકરણ સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ એ ત્રણ લેદ છે વળી તે દરેકના મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગનડે કરીને અકેકના ત્રણ ત્રણ લેદ થાય છે. એટલે નવ લેદ થયા. વળી તે દરેકના કરવું, કરાવવું, અને અનુમોદવું એ ત્રણ કરણવડે કરીને ત્રણ ત્રણ લેદ થાય છે. એટલે ૨૭ લેદ થયા. વળી તે દરેકના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયવડે કરીને ચાર ચાર લેદ થાય છે એટલે કુલ ૧૦૮ લેદ થયા.

તે આ પ્રમાણે-ક્રોધકૃત વચન સંરંભ, માનકૃત વચન સંરંભ, માયાકૃત વચન સંરંભ અને લોભકૃત વચન સંરંભ એ ચાર અને કારિત તથા અનુમતના ચાર ચાર મળીને બાર લેદ વચન સંરંભના થયા. તેવીજ રીતે કાયા અને મન સંરંભના બાર બાર લેદ લેતાં છત્રીશ લેદ સંરંભના થયા. આરંભ અને સમારંભના પણ એ રીતે છત્રીશ છત્રીશ ગણતાં ૧૦૮ લેદ થાય. ૯

૧૦ નિર્વર્તનાનિક્ષેપસંયોગનિસર્ગા દ્વિચતુર્ધિ-

ત્રિભેદાઃ પરમ્ ।

ખીબ અણવાધિકરણના-નિર્વર્તનાના એ [મુલગુણનિર્વર્તના^૧ અને ઉત્તરગુણનિર્વર્તના^૨], નિષ્કેપાધિકરણના ચાર [અપ્રત્યવેશિત, દુષ્પ્રમાર્જિત, સહસા અને અનાસોગ-સંસ્કાર], સંયોગાધિકરણના એ (સક્તાપાન ને ઉપકરણ) અને નિર્સર્ગાધિકરણના ત્રણ (કાય, વચન ને મન) ભેદ છે. ૧૦

૧૧ તત્પ્રદોષનિર્જ્વમાતસર્યાન્તરાયાસાદનોપ-

ચાતા જ્ઞાનદર્શનાવરણયોઃ ।

જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનના સાધનો કે દર્શન, દર્શની દર્શનના સાધનોના ઉપર દ્વેષ કરવો, નિહ્નવપણું (ગુરુ ઝોળવવા-ઝોછા જ્ઞાનવાળા પાસે બણેલ હોય છતાં પોતાની પ્રશંસા માટે મોટા વિદ્વાન પાસે બણેલ છે એમ જણાવવું), માત્સર્ય (ઇર્ષ્યાભાવ), અંતરય [વિદ્વંસ], અશાંતના અને ઉપદ્રાત [નાશ] કરવો એ છ જ્ઞાનાદિનેઅંગે જ્ઞાનાવરણ તથા દર્શનાદિનેઅંગે દર્શનાવરણના આશ્રવના કારણ છે. ૧૧

૧ શરીર, વચન, મન, પ્રાણ અને અપાન એ મુલગુણનિર્વર્તના.

૨ કાષ્ટ, પુસ્તક, ચિત્રકર્મ-તે-ઉત્તરગુણનિર્વર્તના.

૧૨ દુઃસ્વશોકતાપાક્રન્દનવધપરિદેવનાન્યાત્મ-
પરોભયસ્થાન્યસદ્વેદ્યસ્ય ।

દુઃખ, શોક, પશ્ચાતાપ, રૂદન, વધ, અને પરિદેવન
[હૃદયક્રાંતિ રૂદન, જેનાથી નિર્દયને પણ દયા ઉત્પન્ન થાય],
એ પોતાને કરવા, પરને ઉત્પન્ન કરવા, અથવા બંનેમાં
ઉત્પન્ન કરવાં, એ અશાતાવેદનિયના આશ્રવ છે. ૧૨

૧૩ મૃતવ્રત્યનુકમ્પા દાનં સરાગસંયમાદિ યો-
ગઃ ક્ષાન્તિઃ શૌચમિતિ સદ્વેદ્યસ્ય ।

પ્રાણીમાત્રની દયા અણુવ્રતવાળા અને મહાવ્રતધારી-
ઓની વિશેષે અનુકંપા (દયા), દાન, સરાગસંયમ (રા-
ગવાળું ચારિત્ર), દેશવિરતિ ચારિત્ર, બાલદંડનિવૃત્તિથી
સત્ક્રિયારૂપ યોગ, ક્ષમા અને શૌચ એ પ્રકારે શાતાવેદની-
યના આશ્રવો છે. ૧૩

૧૪ કેવલિશ્રુતસંઘર્ષમર્મદેવાવર્ણવાદો દર્શનમો-
હસ્ય ।

કેવળી ભગવાન, શ્રુત, સંઘ, મર્મ, અને [ચાર પ્ર-

કરના] દેવનો અવર્ણવાદ એ દર્શનમોહનિયતા આશ્રવના
હેતુ છે. ૧૪

૧૫ કષાયોદયાત્તીવ્રાત્મપરિણામઆરિત્રમોહ-
સ્ય ।

કષાય [સોળ કષાય અને નવ નોકષાય] ના ઉદયથી
થયેલ તીવ્ર આત્મપરિણામ તે આરિત્રમોહનીયતા આશ્રવ
છે. ૧૫

૧૬ બહ્વારમ્ભપરિગ્રહત્વં ચ નારકસ્યાયુષઃ ।

બહુ આરંભ પરિગ્રહપણું એ નારક આયુષ્યનો આ-
શ્રવ છે. ૧૬

૧૭ માયા તૈર્યગ્યોનસ્ય ।

માયા તિર્યચ યોનિવાળાના આયુષ્યનો આશ્રવ છે. ૧૭

૧૮ અલ્પારમ્ભપરિગ્રહત્વં સ્વભાવમાર્દવાર્જવં
ચ માનુષસ્ય ।

અલ્પ આરંભ અને અલ્પપરિગ્રહપણું, સ્વાભાવિક ન-
અતા અને સરળતા એ મનુષ્યાયુષ્યના આશ્રવ છે. ૧૮

૧૯ નિઃશીલવ્રતત્વં ચ સર્વેષામ્ ।

કુશીલપણું એ સર્વ (પૂર્વોક્તા ત્રણ) આયુષ્યનો અશ્રવ છે. ૧૯

૨૦ સરાગસંયમસંયમાસંયમાકામનિર્જરાંબાલ-
તપાંસિદૈવસ્ય ।

સરાગસંયમ, સંયમાસંયમ (દૈશવિરતિપણું), અકા-
મનિર્જરા અને બાલતપ [અજ્ઞાનતપ] એ દેવાયુના આ-
શ્રવ છે. ૨૦

૨૧ યોગવક્રતા વિસંવાદનં ચાશુભસ્ય નામ્નઃ ।

મન, વચન, કાયયોગની વક્રતા કુટિલતા તથા
વિસંવાદન (અન્યથા પ્રરૂપણા, ચિન્તનક્રિયા વગેરે) એ
અશુભ નામકર્મના આશ્રવ છે. ૨૧

૨૨ વિપરીતં શુભસ્ય ।

ઉપર કલ્યાણી વિપરીત એટલે મન, વચન, કાય યો-
ગની સરળતા અને યથાયોગ્ય પ્રરૂપણા એ શુભ નામકર્મ-
ના આશ્રવ છે. ૨૨

૨૩ દર્શનવિશુદ્ધિર્વિનયસંપન્નતા શીલવ્રતેષ્વ-
નતિચારોઽભીક્ષ્ણંજ્ઞાનોપયોગસંવેગૌ શક્તિ

તસ્ત્યાગતપસી સદ્ગુણસમાધિવૈયાવૃત્ય
 કરણમર્હદાચાર્યબહુશ્રુતપ્રવચનભક્તિરાવશ્ય-
 કાપરિહાણિર્માર્ગપ્રભાવનાપ્રવચનવત્સલત્વ
 મિતિ તીર્થકૃત્ત્વસ્ય ।

ઉત્કૃષ્ટ દર્શન શુદ્ધિ, તિન્યસહિતપણું, શીલવ્રતોમાં
 અનતિચારપણું, નિરંતર જ્ઞાનોપયોગ તથા સવેગ (મોક્ષ
 સુખનો અભિલાષ-મોક્ષ સાધવાનો ઉદ્દેશ), યથાશક્તિ
 દાન અને તપ, સંઘ અને સાધુઓની સમાધિ અને વૈયા
 વચ્ચે કરવું, અર્હત, આચાર્ય, બહુશ્રુત અને પ્રવચનની
 ભક્તિ; આવશ્યક [પ્રતિક્રિયા વગેરે જરૂરી યોગ] નું ક-
 રવું; શાસનપ્રભાવના માન છોડીને સમ્યક્ત્વાદિ રૂપ મોક્ષ-
 માર્ગની કરવા અને ઉપદેશથી પ્રભાવના અને પ્રવચનવત્સ-
 લતા એ તીર્થકર નામકર્મના આશ્રય છે. ૨૩

૨૪ પરાત્મનિન્દાપ્રશંસે સદસદ્ગુણાલ્લાદનોદ્ધા
 વને ચ નીચૈર્ગોત્રસ્ય ।

પરનિન્દા, આત્મપ્રશંસા, પરના છતાં ગુણનું આ-

અછાદન અને પોતાના અછતા શુભુતું પ્રગટ કરવું, એ નીચ
ગોત્રના આશ્રવ છે. ૨૪

૨૫ તદ્વિપર્યયો નીચૈર્વૃત્ત્યનુત્સેકૌ ચોત્તરસ્ય ।

ઉપર કહ્યાથી વિપરીત એટલે આત્મનિંદા, પર પ્ર-
શંસા, પોતાના છતા શુભુતું આઅછાદન અને પરના અછ-
તા શુભુતું પ્રગટ કરવું, નઅ વૃત્તિનું પ્રવર્તન અને કોઇ-
ની સાથે ગર્વ નહિ કરવો, એ ઉચ્ચ ગોત્રના આશ્રવ છે. ૨૫

૨૬ વિઘ્નકરણમન્તરાયસ્ય ।

વિઘ્ન કરવું એ અંતરણ્ય કર્મને આશ્રવ છે,

એ પ્રકારે આઠ પ્રકારના સાંપરાયિકના બુદ્ધ બુદ્ધા
આશ્રવો બાણવા. ૨૬

॥ અથ સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥

૧ હિંસાઞ્જતસ્તેયાત્રસપરિગ્રહેભ્યો 'વિરતિર્વ-
તમ્ ।

૧ અકાલ્પ નિવૃત્તિ ઉપરમં રિરતિ અને વત એ પદોયો છે.

હિંસા, અસત્યભાષણ, ચોરી, મૈથુન અને પરિશ્ર-
હયકી વિરમવું તે વ્રત છે. અર્થાત્ અહિંસા, સત્ય, અ-
સ્તૈય, બ્રહ્મચર્ય અને નિષ્પરિશ્રદ્ધતા એ પાંચ વ્રત છે.
સમજી પ્રતિજ્ઞા કરીને ન કરવું તે વ્રત કહેવાય. ૧

૨ દેશસર્વતોઽણુમ્હતો ।

એ હિંસાદિની દેશયકી વિરતિ તે અણુવ્રત અને સ-
ર્વયકી વિરતિ તે મહાવ્રત કહેવાય છે. ૨

૩ તત્સર્થૈર્યાર્થ ભાવનાઃ પંચ પંચ ।

એ મનોની સ્થિરતા માટે દરેકની પાંચ પાંચ ભાવ-
નાઓ હોય છે.

પાંચ વ્રતની ભાવના આ પ્રમાણે:—૧ ઇર્થાસમિતિ,
૨ મનોશુષ્પિ, ૩ એષણાસમિતિ, ૪ આદાનનિક્ષેપણસમિતિ અને
૫ આલોકિત [સારા પ્રકાશવાળાં સ્થાન અને ભાજનમાં
સારી રીતે તપાસ કરી જયણા સહિત] ભાત પાણી વા-
પરવું, એ પાંચ અહિંસા વ્રતની; ૧ વિચારીને ભાષણ,
૨ ક્રોધત્યાગ, ૩ લોભત્યાગ, ૪ ભયત્યાગ અને ૫ હાસ્ય-
ત્યાગ, એ પાંચ સત્યવ્રતની; ૧ વિચારીને અવશ્રદ્ધ ભાગવૌ

૨ વારંવાર અવગ્રહ ગ્રહસુયાચન, ૩ આટલું સ્થાન આ માટે
 એમ અવગ્રહ યાચન, ૪ સાધાર્મિક પાસેથી ગ્રહસુ તથા
 યાચન અને ૫ ગુરૂની અનુજ્ઞા લઇને પાન અને ભોજન
 કરવું, એ પાંચ અસ્તેય મતની; ૧ સ્ત્રી, પશુ, પંક્ક
 નપુંસક વાળા સ્થાને નહિ સેવવું, ૨ રાગયુક્ત સ્ત્રીકથા
 ન કરવી, ૩ સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ જોવાં નહિ, ૪ પૂર્વે ક-
 રેલા વિષયભોગ સંભારવા નહિ અને ૫ કામ ઉત્પન્ન
 કરે તેવાં ભોજન વાપરવાં નહિ, એ પાંચ બ્રહ્મચર્યમતની
 અને અકિંચન મતની સ્થિરતા માટે પાંચે ઇન્દ્રિયોનાં મ-
 નોજા વિષય ઉપર રાગ-આસક્તિ કરવી નહિ અને અનિષ્ટ
 વિષય ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ એ પાંચ ભાવના જાણવી. ૩

૪ હિંસાદિષ્વિહામુત્ર ચાપાયાવચ્ચદર્શનમ્ ।

હિંસાદિને વિષે આ લોક અને પરલોકના અપાય-
 દર્શન (શ્રેયોર્થના નાશની દષ્ટિ) અને અવચ્ચદર્શન (નિંદ-
 નીયપણાની દષ્ટિ) ભાવવાં અર્થાત્—હિંસાદિકથી આલોક
 અને પરલોકનેવિષે પોતાના શ્રેયનો નાશ થાય છે અને
 પોતે નિંદાય છે એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવી. મતલબ કે

સેનાથી થતા અને થવાના નુકશાન ચિંતવી તેથી વિરમવું ૪

૫ દુઃસ્વમેવ વા ।

અથવા હિંસાદિને વિષે દુઃખજ છે એમ ભાવવું. પોતાની માફક ખીજને તાડવા આદિથી, કલકિત કરવાથી, ને તેની વસ્તુ લઇ લેવાથી દુઃખ થાય છે. તથા મૈથુન વ્યાધીના ઔષધરૂપ હોવાથી તથા ખણજની માફક હોવાથી અપ્રહ્મ દુઃખરૂપ છે ને અપ્રાપ્તની કાંક્ષા પ્રાપ્તનુરક્ષણ અને નષ્ટમાં શોક થાય છે. માટે પરિશ્રદ્ધ પણ દુઃખ છે. ૫

૬ મૈત્રીપ્રમોદકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યાનિ સત્ત્વગુણાધિકાક્લિશ્યમાનાવિનેયેષુ ।

સર્વ જીવો સાથે મિત્રતા, (ક્ષમા લેવી ને કરવી) ગુણાધિક ઉપર પ્રમોદ, [વંદન સ્તુતિ પ્રશંસાદિથી) દુઃખી જીવો ઉપર કરૂણાબુદ્ધિ હિતાદિથી ઉપકાર અને અવિનીત (મૂઠ) જીવો ઉપર મધ્યસ્થતા (ઉપેક્ષા) ધારણ કરવી. ૬

૭ જગત્કાયસ્વભાવૌ ચ સંવેગવૈરાગ્યાર્થમ્ ।

સંવેગ અને વૈરાગ્યને અર્થે જગત્ સ્વભાવની અને કાયસ્વભાવની જાવના કરવી.

સર્વ દ્રવ્યોનું અનાદિ છે આદિ પરિણામે પ્રકટન, અંતર્ભાવ, સ્થિતિ, અન્યત્વ, પરસ્પર અતુચ્છ અને વિનાશ ભાવવાં તે જગત્ સ્વભાવ. આ કાયા અનિત્ય, દુઃખના હેતુભૂત, અસાર અને અશુચિમય છે એમ ભાવવું તે કાયસ્વભાવ. સંસારભીરૂતા, આરંભ પરિચ્છેદને વિષે દોષ જોવાથી અસ્થિતિ, ધર્મ અને ધર્મીમાં બહુમાન, ધર્મશ્રવણ અને સાધર્મિકના દર્શનને વિષે મનની પ્રસન્નતા અતે ઉત્તરોત્તર ગુણની પ્રાપ્તિની શ્રદ્ધા તે સંવેગ. શરીર, ભોગ અને સંસારની ઉદ્વિગ્નતા (ગ્લાની) વાળાને ઉપશાંત થયેલ પુરૂષની બાદ્ય અને અભ્યંતર ઉપાધિને વિષે અનાસક્તિ તે વૈરાગ્ય. ૭

૮ પ્રમત્તયોગાત્પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા . ૧ .

પ્રમત્ત યોગ (મધ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકૃયાના વ્યાપાર) વડે કરીને પ્રાણનો નાશ કરવો તે હિંસા. ૮

૧ હિંસા મારણ પ્રાણવધ દેહાંતર સંક્રામણ અને પ્રાણવ્યપરોપણ એ ચર્ચાઓ છે.

૯ અસદ્ભિધાનમવૃત્તમ્ ।

મિથ્યા કથન તે અનૃત અસત્ય છે.

અસત્ શબ્દે અહીં સદ્ભાવનો પ્રતિષેધ, અર્થાત્તર અને ગર્હા એ ત્રણનું ગ્રહણ કરવું. આત્મા નથી, પરચોક નથી એ પ્રકારે બોલવું તે ભૂતનિન્હવ (છતી વસ્તુનો નિષેધ કરવો) અને ચોખ્ખાના દાણા જેવડો અથવા અંશુકાના પર્વ જેવડો આત્મા છે, સૂર્ય જેવો તેજસ્વી અને નિષ્ક્રિય આત્મા છે, એમ કહેવું તે અભૂતોદ્ભાવન (અસત્ પદાર્થનું પ્રતિપાદન કરવું), એ એ ભેદે સદ્ભાવ પ્રતિષેધ છે. ગાયને અશ્વ અને અશ્વને ગાય કહેવું તે અર્થાત્તર. હિંસા, કઠોરતા અને પૈશુન્ય વગેરે યુક્ત વચન તે ગર્હા, સત્ય છતાં પણ નિર્દિત હોવાથી અસત્યજ છે. ૯

૧૦ અદત્તાદાનં સ્તેયમ્ ।

અદત્ત (કોઈએ નહિ) આપેલ વસ્તુનું ગ્રહણ તે ચોરી કહેવાય છે. ૧૦

૧૧ મૈથુનમંબ્રહ્મ ।

શ્રી પુરૂષનું કર્મ-મૈથુન (શ્રીસેવન) તે અપ્રદા કહેવાય છે. ૧૧

૧૨ મૂર્છા પરિગ્રહઃ ।

સચેતન કે અચેતન બાહ્ય કે આંતરમાં મૂર્છા થાય તે પરિગ્રહ છે. ૧૨

૧૩ નિઃશલ્યો વ્રતી ।

શલ્ય (માયા, નિયાણું અને મિથ્યાત્વ) રહિત હોય તે વ્રતિ કહેવાય છે. ૧૩

૧૪ અગાર્યનગારશ્ચ ।

પૂર્વોક્ત વ્રતી અગારી (ગૃહિ) અને અણુગારી (સાધુ) એ બે લેટે હોય છે. ૧૪

૧૫ અણુવ્રતોઽગારી ।

અણુવ્રતવાળો અગારી વ્રતિ છે. ૧૫

૧૬ દિગ્દેશાનર્થદણ્ડવિરતિસામાયિકપૌષધો- પવાસોપભોગપરિભોગાતિથિસંવિભાગવ્ર- તસંપન્નશ્ચ ।

૧ ઇચ્છા પ્રાર્થના કામ અભિજ્ઞાન કક્ષા ગાધ્ય અને મૂર્છા એ પચાસ છે.

દિશ્પરિમાણુવ્રત, દેશાવકાશિકવ્રત, અનર્થદંડવિરમણુ-
વ્રત, સામાયિકવ્રત, પૌષધોપવાસવ્રત, ઉપલોગપરિલોગપ-
રિમાણુવ્રત, અને અતિથિસન્નિલગવ્રત, એ પ્રનોથી પણ
યુક્ત હોય તે અગારીવ્રતિ કહેવાય છે. અર્થાત્ પાંચ અણુ-
વ્રત અને આ સાત (શીલ) મળી બાર વ્રત ગૃહસ્થને
હોય.

દશ દિશાઓમાં જવા આવવાનું પરિમાણુ કરવું તે
દિગ્વ્રત. ચોરડો ઘર, ક્ષેત્ર, ગામ આદિમાં ગમનાગમનનો
યથાશક્તિ અભિગ્રહ તે દેશવ્રત. લોગોપલોગથી વ્યતિરિક્ત
પદાર્થોને માટે દંડ (કર્મગ્રંથ) તે અનર્થદંડ, તેની વિરતિ
તે અનર્થદંડ વિરમણુવ્રત. નિયતકાળ સુધી સાવધ યોગનો
ત્યાગ તે સામાયિકવ્રત. પર્વ દિવસે આઠમ ચૌદશ પૂર્ણિમા
કે કોઈ તિથિએ ઉપવાસ કરી પૌષધ કરવો તે પૌષધોપ-
વાસવ્રત. બહુ સાવધ ઉપલોગપરિલોગ યોગ્ય વસ્તુનો
ત્યાગ અને અદ્ય સાવધ ઉપલોગપરિલોગ યોગ્ય
વસ્તુનું પરિમાણુ તે *ઉપલોગપરિલોગવ્રત. ન્યાયો-

---

* ખાનપાનાદિ એક વખત ભોગવાય તે ઉપલોગ અને વસ્ત્ર
અન્નંકારાદિ વારંવાર ભોગવાય તે પરિલોગ.

પાછું ત દ્રવ્યવડે તૈયાર કરેલ કદપનીય આહારાદિ પદાર્થો દેશ, કાળ, સત્કાર અને શ્રદ્ધાઓએ અત્યંત અનુચિતબુદ્ધિ-એ સંયમી પુરુષોને આપવા તે અતિથિમંવિભાગપ્રત ૧૬

૧૭ મારણાન્તિકીં સંલેખનાં જોષિતા ।

વળી તે પ્રતિ માગ્ણુન્તિક સંલેખનાનો સેવનાર હોયો જોઈએ.

કાળ, સંઘવણુ, દુર્ગમતા અને ઉપસર્ગ દોષથી ધ-મ્મનુષ્ઠાની પરિહાણિ જાગીને ઊગ્રોદરી આદિ તપવડે આ-ત્માને નિયમમાં લાવી ઉત્તમપ્રતિષ્ઠા હોય તે ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી જીવન પર્યંત ભાવના અને અ-નુપ્રેક્ષામાં તત્પર રહી, સ્મરણ અને સમ્યક્ધર્મમાં બહુધા પરાયણ થઈ, મરણ સમયની સંલેખના (અનુશન)ને સે-વનાર મોક્ષમાર્ગનો આરાધક થાય છે. ૧૭

૧૮ શઙ્કાકાઙ્ક્ષાવિચિકિત્સાઽન્યદૃષ્ટિપ્રશંસા- સંસ્તવાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટેરતિચારાઃ ।

શંકા [ચિદ્વાંતની વાતોમાં શંકા], આકાંક્ષા (પર-મતની ઇચ્છા, આલોક પરલોકનાં વિષયની ઇચ્છા), વિચિ-

કિત્સા (ધર્મના કળની શંકા રાખવી-સાધુ સાધ્વીના મ-
લિન ગાત્ર દેખી દુગંધા કરવી, આ પણ છે આ પણ છે
એવો મતિનો ભ્રમ), અન્યદષ્ટિ [ક્રિયાવાદિ અક્રિયાવાદિ
વિનયવાદિ અજ્ઞાનમતવાળા] ની જ્ઞાનાદિક ગુણોની પ્રશંસા
હિતકૃષ્ટતા જણાવવી કરવી અને અન્યદષ્ટિનો કપટથી કે સ-
રસપણે છતાં અછતાં ગુણોનું કહેવું તે સંસ્તવ, એ સમ્ય-
દષ્ટિના અતિચારો છે. ૧૮

૧૯ વ્રતશીલેષુ પञ्च पञ्च यथाक्रमम् ।

અહિંસાદિ પાંચ આશ્રમત અને દિગ્મતાદિ સાત
શીલને વિષે અનુક્રમે (આગળ કહીશું તે મુજબ) પાંચ
પાંચ અતિચારો હોય છે. ૧૯

૨૦ बन्धवधच्छुविच्छेदातिभारारोपणान्नपाननि-

रोधाः ।

ત્રસસ્થાવરનો બાંધ (બાંધવું), વધ (મારવું), છ-
ત્રિછેદ [નાક કાન વિંધવા, ડામ દેવા વિગેરે, કેઇ વગેરેના-
ક્રમક છે], અતિભારારોપણ (હઠ ઉપરાંત ભાર ભરવો)

અને અન્નપાન નિરોધ (ખાવાપીવાનો વિછોડ પાડવો),
એ પાંચ અહિંસાવ્રતના અતિયાર છે. ૨૦

૨૧ મિથ્યોપદેશરહસ્યાભ્યાસ્યાનકૂટલેખક્રિ-
યાન્યાસાપહારસાકારમન્ત્રભેદાઃ ।

મિથ્યા ઉપદેશ (જુઠી સલાહ), રહસ્યાભ્યાસ્યાન
(સ્ત્રી પુરૂષના ગુપ્ત ભેદ પ્રગટ કરવા), કૂટલેખ ક્રિયા (ખોટા
હસ્તાવેજ કરવા), ન્યાસાપહાર (થાપણ ઓળવવી) અને
સાકારમન્ત્રભેદ (ચાડી કરવી, ગુપ્તતા કહી દેવી); એ
ખીજા વ્રતના અતિયાર છે. ૨૧

૨૨ સ્તેનપ્રયોગતદાહુતાદાનવિરુદ્ધરાજ્યાતિક્ર-
મહિનાધિકમાનોન્માનપ્રતિરૂપકવ્યવહારાઃ ।

સ્તેનપ્રયોગ [ચોરને સહાય આપી તેના કામને ઉત્તે-
જન આપવું], તદાહુતાદાન [તેની લાવેલ વસ્તુ થોડા મૂલ્યે
ખરીદ કરવી], વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ [રાજ્ય વિરુદ્ધ કાર્ય
કરવું-રાજાએ નિષિદ્ધ કસેલા દેશમાં ગમત કરવું], હિ-
નાધિક માનોન્માન (તોલ માપમાં ઓછું વતું આપવું
લેવું વ્યાજ લેવું) અને પ્રતિરૂપકવ્યવહાર [સારી ખોટી

વસ્તુના લેગ સંલેગ કરવા], એ અસ્તેય ધનના અતિ
આર છે. ૨૨

૨૩ પરવિવાહકરણેત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતા-

ગમનાનક્ષત્રીક્રીડાતીવ્રકામાભિનિવેશાઃ ।

પરવિવાહ કરણ (પારકા વિવાહ કરાવવા), ઇત્વર
પરિગૃહીતાગમન [થોડા કાળ માટે કોઇએ સ્ત્રી કરીને રા-
ખેલ સ્ત્રીની સાથે સંગ કરવો]. અપરિગૃહીતાગમન (પ-
રણ્યા વિનાની-વેશ્યા વગેરે સ્ત્રી સાથે સંગ કરવો), અ-
નંગક્રીડા [નિયમ વિરૂદ્ધ અંગોવડે ક્રીડા કરવી] અને તીવ્ર
કામાભિનિવેશ [કામથી અત્યંત તિર્ણવળ થવું]; એ પાંચ
બ્રહ્મચર્ય ધનના અતિઆર છે. ૨૩

૨૪ ક્ષેત્રવાસ્તુહિરણ્યસુવર્ણધનધાન્યદાસીદાસ-

કુપ્યપ્રમાણાતિક્રમાઃ ।

૧ ક્ષેત્ર-વાસ્તુ, ૨ હિરણ્ય-સુવર્ણ, ૩ ધન-ધાન્ય,
૪ દાસ-દાસી અને ૫ કુપ્ય (તાંબા પીતલ આદિ ધાતુનાં
વાસણ વગેરે) ના પરિમાણનું અતિક્રમણ કરવું; એ પાંચ
અતિઆર પરિગ્રહ પરિમાણ ધનના બહુવા. ૨૪

૨૫ ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिविस्मृत्य-
न्तर्धानानि ।

ઉર્ધ્વ દિગ્ વ્યતિક્રમ (નિયમ ઉપરાંત આગળ જવું),
તિર્યગ્ દિગ્ વ્યતિક્રમ, અધો દિગ્ વ્યતિક્રમ, ક્ષેત્રવૃદ્ધિ
[એક બાજુ ઘટાડી બીજી બાજુ વધારવું] અને સ્મૃત્યં-
તર્ધાન [યાદદાસ્તનું વિસ્મરણ થવાથી નિયમ ઉપરાંતની
દિશામાં ગમન કરવું]. એ પાંચ દિગ્ પ્રતના અતિચાર છે. ૨૫

૨૬ आनयनप्रेष्यप्रयोगशब्दरूपानुपातपुद्गलक्षे-
पाः ।

આનયન પ્રયોગ (નિયમિત ભૂમિથકી ખાડેરથી ઈ-
ન્દ્રિત વસ્તુ મંગાવવી,) પ્રેષ્યપ્રયોગ (મોકલવી), શબ્દા-
નુપાત (શબ્દ કરી બોલાવવો), રૂપાનુપાત (પોતાનું રૂપ
દેખાડી બોલાવવો) અને પુદ્ગલ પ્રક્ષેપ (માટી પથ્થર વ-
ગેરે પુદ્ગલ ફેંકીને બોલાવવો), એ પ્રકારે દેશાવકાશિક
પ્રતના પાંચ અતિચાર બાજીવા. ૨૬

૨૭ कन्दर्पकौकुच्यमौखर्यासमीक्ष्याधिकरणोप-
भोगाधिकत्वानि ।

ક'દર્પ (રાગયુક્ત અસહ્ય વચન બોલવાં, હાસ્ય કરવું), કૌકુચ્ય (દુષ્ટ કાયપ્રચારની સાથે રાગ યુક્ત અસહ્ય બોલણ અને હાસ્ય કરવું), મુખરતા (અસંખ્ય-હૃદ વિનાનું બોલવું), અસમિક્ષ્યાધિકરણ (વિના વિચાર્યા અધિકરણ એકત્ર કરવા અથવા વિના વિચારે કલેશ કરવો) અને ઉપલોગાધિકત્વ (ઉપલોગ કરતાં વધારે વસ્તુઓ એકત્ર કરવી), એ પાંચ અનર્થદંડ વિરમણ્યતના અતિચાર છે. ૨૭

૨૮ યોગદુષ્પ્રણિધાનાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનિ ।

કાયદુષ્પ્રણિધાન (અજયણાથી પ્રવૃત્તિ), વાગ્દુષ્પ્રણિધાન, મનોદુષ્પ્રણિધાન, અનાદર અને સ્મૃત્યનુપસ્થાપન (સામાયિક લેવું વિસાર્યું, અણપુગ્યું પાર્યું, પારવું વિસાર્યું આદિપણું), એ પાંચ સામાયિકતના અતિચાર છે. ૨૮

૨૯ અપ્રત્યવેક્ષિતાપ્રમાર્જિતોત્સર્ગાદાનનિક્ષેપસં-

સ્તારોપક્રમણાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનિ ।

અપ્રત્યવેક્ષિત અપ્રમાર્જિત ઉત્સર્ગ (ખરાખર રીતે નહિ જોયેલ અને નહિ પ્રમાર્જેલ ભૂમિમાં લઘુનીતિ વડીનીતિ કરવાં), અપ્રત્યવેક્ષિત અપ્રમાર્જિત ભૂમિમાં વસ્તુ

લેવી મૂકવી, અપ્રત્યવેક્ષિત અપ્રમાર્જિતભૂમિમાં સંચારે। કરવો, પ્રતને વિષે અનાદર કરવો અને સ્મૃત્યનુપ્રસ્થાપન (ભૂલી જવું), એ પૌષ્ઠોપવાસ પ્રતના પાંચ અતિચાર છે. ૨૯

૨૦ સચિત્તસંબદ્ધસંમિશ્રાભિષવદુષ્પ્રકાહારાઃ ।

સચિત્ત આહાર, સચિત્ત વસ્તુના સંબંધવાળો અહાર, સચિત્ત વસ્તુથી મિશ્રિત આહાર, તુચ્છાહાર, કાચો-પાકો સચિત્ત આહાર, એ પાંચ ઉપલોગપરિલોગ વિરમણ પ્રતના અતિચાર છે. ૩૦

૨૧ સચિત્તનિક્ષેપપિધાનપરવ્યપદેશમાત્સર્ય-

કાલાતિક્રમાઃ ।

સચિત્તનિક્ષેપ (પ્રાસુક આહારાદિ સચિત્ત વસ્તુ ઉપર મૂકવાં), સચિત્તપિધાન (પ્રાસુક આહારાદિને સચિત્ત વસ્તુ-વડે ઢાંકી દેવાં), પરવ્યપદેશ કરવો (ન આપવા માટે પોતાની વસ્તુ પરની છે એમ કહે), માત્સર્ય (અકિમાન લાવી દાન દેવું) અને કાલાતિક્રમ લોજનકળ વિત્યાબાદ નિમંત્રણ કરવું), એ પાંચ અતિચાર અતિથિસંતિલાગ પ્રતના છે. ૩૧

૩૨ જીવિતમરણાશંસામિત્રાનુરાગસુખાનુચ- ન્ધનિદાનકરણાનિ ।

જીવિતાશંસા (જીવવાની ઇચ્છા), મરણાશંસા, મિ-
ત્રાનુરાગ, સુખાનુષાંધ અને નિદાનકરણ (નિયાણું ખાંધવું),
એ પાંચ સંલેખનાતા અતિચાર બાણવા. ૩૨

૩૩ અનુગ્રહાર્થે સ્વસ્થાતિસર્ગો દાનમ્ ।

ઉપકારબુદ્ધિએ પોતાની વસ્તુનો પાત્રમાં ત્યાગ કરવો
અર્થાત્ પીબાને આપવી તે દાન કહેવાય છે. ૩૩

૩૪ વિધિદ્રવ્યદાતૃપાત્રવિશેષાત્તદ્વિશેષઃ ।

વિધિ (દેશકાલ સંપતિ શ્રદ્ધા સત્કાર અને અનુક્રમ
તથા કદગનીયતા વગેરે), દ્રવ્ય, દાતાર બ્રહ્મ કરનારમાં
ઇર્ષ્યા ન હોય દાનમાં વિષવાદ ન હોય કોઈનો તિરસ્કાર ન
કરે દેવામાં પ્રીતિ ભોક્ષની ઇચ્છા પૈઙ્ગલિક ફલથી નિરપેક્ષ
માંયા હિત નિયાણા રહિત અને પાત્ર જ્ઞાનાદિ ગુણવાળાની
વિશેષતાવડે કરીને તે દાનની વિશેષતા હોય છે. એટલે ફ-
ળની તરતમતા હોય છે. ૩૪

॥ અથ અષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥

૧ મિથ્યાદર્શનાવિરતિપ્રમાદકષાયયોગા બન્ધહેતવઃ ।

મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ કર્મબંધના હેતુઓ છે.

સમ્યગ્ દર્શનથી વિપરીત તે મિથ્યાદર્શન. તે અસિ-
ગૃહીત (જાણ્યા છતાં હુઠ કદાચકુવડે પોતાના મતવ્યને
વળગી રહે તે, ૩૬૩ પાખંડીના મત) અને અનભિગૃહી-
ત-એમ બે પ્રકારે મિથ્યાત્વ છે. વિરતિથી વિપરીત તે
અવિરતિ. યાદદાસ્તનું અનવસ્થાન, અથવા મોક્ષના અનુષ્ઠા-
નમાં અનાદર અને મન વચન કાયાના યોગનું દુષ્પ્રશિધાન
તે પ્રમાદ. એ મિથ્યાદર્શનદિ બધા હેતુઓમાંના પ્રથમના
છતે પાછળના નિપ્રયે હોય અને પાછળના છતે પ્રથમનાની
સજના (અનિયમ) જાણવી. ૧

૨ સકષાયત્વાજ્જીવઃ કર્મણો ધોરવામ્યુક્તલા- નાદત્તે ।

કષાયવાળો હોવાથી જીવ ગ્રહણ કરવા લાયક આઠ પ્રકારના પુદ્ગલોમાં કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. ૨
૩ સ વન્ધઃ ।

જીવવડે પુદ્ગલોનું જે ગ્રહણ તે બંધ છે. ૩

૪ પ્રકૃતિસ્થિત્યનુભાવપ્રદેશસ્તદ્વિધયઃ ।

પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ એ ચાર ભેદ તે બંધના છે. ૪

૫ આયો જ્ઞાનદર્શનાવરણવેદનીયમોહનીયા-
યુષ્કનામગોત્રાન્તરાયાઃ ।

પહેલો પ્રકૃતિબંધ—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ક, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ આઠ પ્રકાર છે. ૫

૬ પञ्चनवद्वयष्टाविंशतिचतुर्द्विचत्वारिंशदद्वि-
ञ्चभेदायथाक्रमम् ।

તે આઠ પ્રકારના પ્રકૃતિબંધના અકેકના અનુક્રમે પાંચ, નવ, બે, અઠ્ઠાવીશ, ચાર, પહેંતાત્રીશ, બે અને પાંચ ભેદો હોય છે. ૬

૭ મત્યાદીનામ્ ।

મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ જ્ઞાન હોવાથી તેના આવશ્ય પણ્ય મતિજ્ઞાનાવરણીય વગેરે પાંચ ભેદ છે. ૭

૮ ચક્ષુરચક્ષુરવધિકેવલાનાં નિદ્રાનિદ્રાનિદ્રા- પ્રચલાપ્રચલાપ્રચલાસ્ત્યાનગૃહિવેદનીયા- નિ ચ ।

ચક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુદર્શનાવરણ, અવધિદર્શનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ *નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા અને સ્ત્યાનગૃહિવેદનીય એ નવ દર્શનાવરણના ભેદો છે. ૮

* જેના ઉદયથી નિદ્રાવસ્થામાંથી સુષ્પે કરીને પ્રતિભેધ (જાગવું) થાય તે નિદ્રા, જેના ઉદયથી નિદ્રાવસ્થામાંથી દુઃષ્પે કરીને જાગૃત અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય તે નિદ્રાનિદ્રા, જેના ઉદયથી ઉભા અને ખેડા થકાં નિદ્રા આવે તે પ્રચલા, જેના ઉદયથી ચાલતાં ચાલતાં પણ નિદ્રા આવે તે પ્રચલાપ્રચલા અને જેના ઉદયથી દિવસે ચિંતવેલું કાર્ય રાત્રીએ નિદ્રાવસ્થામાં જાગૃતિની ખેડ કરે તે સ્ત્યાનગૃહિ (ચીજુદિ); આ નિદ્રા વખતે વજ્રમ્બલનારાય સંધ-ચલુવાગાને વાસુદેવના જાગ દરતાં અર્ધ જમ હોય છે. આ જુગ

૧. સદસદ્વેષે ।

વેદનીયકર્મ-સાતા અને અસાતા વેદનીય એમ બે પ્રકારે છે. ૯

૧૦ દર્શનચારિત્રમોહનીયકષાયનો કષાયવેદની-
યાख्याસ્ત્રિદ્વિષોઢશનવભેદાઃ સમ્યક્ત્વમિ-
ધ્યાત્વતદુભયાનિકષાયનો કષાયાવનન્તાનુ-
બન્ધ્યપ્રત્યાખ્યાનપ્રત્યાખ્યાનાવરણસંજ્વલન-
વિકલ્પાશ્ચૈકશઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ હા-
સ્યરત્યરતિશોકભયજુગુપ્સાસ્ત્રીપુંનપુંસકક-
વેદાઃ* ।

મોહનીયના—૧ દર્શનમોહનીય તથા ૨ ચારિત્રમોહ-
નીય એ બે ભેદ છે. તે દર્શનમોહનીયના—૧ સમ્યક્ત્વ-

નરકમાર્ગી જાણવો. ખીજા સંધયણુચાગાને આ નિદ્રામાં પોતાના
સહજ બળથી બમણું ત્રમણું બળ હોય છે.

* આ આક્રમા તથા દક્ષમા સૂત્રની વિશેષ સમજ પહેલા
દર્શનત્રયથી જાણવી લેવી.

મોહનીય, ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય અને ૩ મિશ્રમોહનીય એવા ત્રણ ભેદ છે. ચારિત્રમોહનીયના—૧ કષાયવેદનીય અને ૨ નોકષાયવેદનીય એવા બે ભેદ છે તે કષાયવેદનીયના—૧ અનંતાનુગંધી, ૨ અપ્રત્યાખ્યાની, ૩ પ્રત્યાખ્યાની અને ૪ સંજ્ઞલન એ ચાર ભેદ છે. વળી તે ચારના અકેકના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર ચાર ભેદ થવાથી ૧૬ ભેદ થાય છે અને નોકષાયવેદનીય—૧ હાસ્ય, ૨ રતિ, ૩ અરતિ, ૪ શોક, ૫ જય, ૬ દુઃખ, ૭ સ્ત્રીવેદ, ૮ પુરૂષવેદ, અને ૯ નપુंसકવેદ એમ નવ ભેદ છે. ૧૬ કષાય ૯ નોકષાય અને ત્રણદર્શનમોહનીય એમ ૨૮ ભેદ મોહનીયના છે.

સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ સર્વવિરતિ અને તિતરાગપણાનો નાશ અને અપ્રાપ્તિ ક્રમે અનન્તાનુગંધી અપ્રત્યાખ્યાની પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને સંજ્ઞલનના ઉદ્દયથી થાય છે તેનો ક્રોધ ક્રમે પર્વત ભૂમિવાલુકાને ઉઢકની રેખા સમાન, અભિમાન પથર હાડકું લાકડું એની સમાન, માયા વંશ કુડંગ મેઘવિષાણુ ગોમૂત્રિકા અને નિલેખન સમાન, લોભ લાખ ઠદમ કસુંબો અને હરિકા સમાન. ૧૦

૧૧ નારકતૈર્યગ્યોનમાનુષદૈવાનિ ।

નારકસંબંધી, તિર્યચસંબંધી, મનુષ્યસંબંધી અને દેવતાસંબંધી એમ ચાર પ્રકારે આયુષ્યકર્મ છે. ૧૧

૧૨ ગતિજાતિશરીરાહ્નોપાહ્નનિર્માણબન્ધનસ-
હ્વાતસંસ્થાનસંહનનસ્પર્શરસગન્ધવર્ણાનુપૂ-
ર્વગુરુલઘૂપઘાતપરાઘાતાતપોચોતોચ્છ્વાસ-
વિહાયોગતયઃપ્રત્યેકશરીરત્રસસુભગસુસ્વર
શુભસૂક્ષ્મપર્યાસસ્થિરાદેયવશાસિસેતરાણિ-
તીર્થકૃત્વં ચ ।

૧ ગતિ, ૨ જાતિ, ૩ શરીર, ૪ અંગોપાંગ, ૫ નિર્માણ, ૬ બંધન, ૭ સંઘાત, ૮ સંસ્થાન, ૯ સંહનન, (સંઘયણ), ૧૦ સ્પર્શ, ૧૧ રસ, ૧૨ ગંધ, ૧૩ વર્ણ, ૧૪ આનુપૂર્વી, ૧૫ અગુરુલઘુ, ૧૬ ઉપઘાત, ૧૭ પરાઘાત, ૧૮ આતપ, ૧૯ ઉદ્વેગ, ૨૦ ઉચ્છ્વાસ, ૨૧ વિહાયોગતિ, ૨૨ પ્રત્યેકશરીર, ૨૩ ત્રસ, ૨૪ સૌભાગ્ય, ૨૫ સુસ્વર, ૨૬ શુભ, ૨૭ સૂક્ષ્મ, ૨૮ પર્યાસ, ૨૯ સ્થિર, ૩૦

આદેય, ૩૧ યશ, પ્રતિપક્ષી સાથે એટલે ૩૨ સાધારણ, ૩૩ સ્થાવર, ૩૪ દુર્લભ, ૩૫ દુઃસ્વર, ૩૬ અશુભ, ૩૭ બાદર, ૩૮ અપર્યાપ્ત, ૩૯ અસ્થિર, ૪૦ અનાદેય, ૪૧ અ-યશ, અને ૪૨ તીર્થકર્તવ્ય એ ૪૨ લેહ નામકર્મના જાણવા ક્રિયાની સમાપ્તિ પર્યાપ્તિ. શરીર, ઇન્દ્રિય, વચન, મન, શ્વાસ ને હાયક પુર્જીવેશની ક્રિયાની સમાપ્તિ. આહાર પર્યાપ્તિ, એવી રીતે બીજી પર્યાપ્તિઓ પણ જાણવી તે બધી સાથે શરૂ થાય છે અને સમાપ્તિ અનુક્રમે થાય છે. ૧૨

૧૩ ઉચ્ચૈર્નીચૈશ્ચ ।

ઉચ્ચગોત્ર અને નીચગોત્ર એવા બે લેહ ગોત્રકર્મના છે. ૧૩

૧૪ દાનાદીનામ્ ।

દાનાદિના વિધ્નકર્તા તે અંતરાય છે. ૧ દાનાંતરાય, દાનાંતરાય, ૩ ભોગાન્તરાય, ૪ ઉપભોગાન્તરાય અને ૫ વિર્યાન્તરાય એમ તેના પાંચ લેહ થાય છે. ૧૪

૧૫ આદિતાસ્તિસૃણામન્તરાયસ્ય ચ ત્રિશત્સા-
ગરોપમકોટીકોઽથઃ પરા સ્થિતિઃ ।

પ્રથમના ત્રણ કર્મ એટલે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને
વેદનીય અને અંતરાયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડી
સાગરોપમની છે. ૧૫

૧૬ સસતિર્મોહનીયસ્ય ।

મોહનીયકર્મની ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની પરા
(ઉત્કૃષ્ટ) સ્થિતિ છે. ૧૫

૧૭ નામગોત્રયોર્વિંશતિઃ ।

નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની વીશ કોડાકોડી સાગરોપ-
મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ૧૭

૧૮ ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણ્યાયુષ્કસ્ય ।

આયુષ્યકર્મની ૩૩ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
જાણવી. ૧૮

૧૯ અપરા દ્વાદશમુહૂર્તા વેદનીયસ્ય ।

વેદનીયકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ *બાર મુહૂર્તની છે. ૧૯

૨૦ નામગોત્રયોરષ્ઠૌ ।

---

* કોષ્ઠ આચાર્ય એક મુહૂર્તની કહે છે.

નામકર્મ અને ગેત્રકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ મુ-
હૂર્તની છે. ૨૦

૨૧ શૈષાણામન્તર્મુહૂર્તમ્ ।

જીન' કર્મની એટલે—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહ-
નીય, આયુષ્ક અને અંતરાયકર્મની અંતર્મુહૂર્ત જઘન્ય સ્થિ-
તિ જાણવી. ૨૧

૨૨ વિપાકોઽનુભાવઃ ।

કર્મના વિપાકને અનુભાવ (રસપણે લોગવવું) કહે છે.
સર્વ પ્રકૃતિઓનું ફળ એટલે વિપાકોદય તે અનુભાવ-
છે. વિવિધ પ્રકારે લોગવવું તે વિપાક. તે વિપાક તથા પ્રકાર
રે તેમજ અન્ય પ્રકારે પણ થાય છે. કર્મવિપાકને લોગવ-
તો જીવ મૂળ પ્રકૃતિથી અલિપ્ત એવી સર્વ ઉત્તર પ્રકૃતિ-
ને વિષે કર્મ નિમિત્તક અનાલોગ વીર્વમૂર્તક કર્મનું સંક્રમ-
ણ કરે છે. બાંધવિપાકના નિમિત્તવડે અન્ય જાતિ હોવાથી
મૂળ પ્રકૃતિઓને વિષે સંક્રમણ થતું નથી. ઉત્તર પ્રકૃતિ-
ઓને વિષે પણ દર્શનમોહનીય, આરિત્રમોહનીય, સમ્યક્ત્વ-
મોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય અને આયુષ્ય નામકર્મનું જા-

ત્યંતર અનુભવ, વિપાક અને નિમિત્તવડે અન્ય જાતિ
હોવાથી સંક્રમણ થતું નથી, અપવર્તન તો સર્વ પ્રકૃતિનું
હોય છે. ૨૨

૨૩ સ યથાનામ ।

તે અનુભાવ ગતિ જાતિ આદિના નામ પ્રમાણે ભો-
ગવાય છે. ૨૩

૨૪ તતઞ્ચ નિર્જરા ।

વિપાકથી નિર્જરા થાય છે.

અહીં સૂત્રમાં “ ચ ” શબ્દ મૂક્યો છે તે ખીજા
હેતુની અપેક્ષા સૂચવે છે એટલે અનુભાવથી અને અન્ય
પ્રકારે (તપવડે) નિર્જરા થાય છે. ૨૪

**૨૫ નામપ્રત્યયાઃ સર્વતો યોગવિશેષાત્સૂક્ષ્મૈઃ
કક્ષેત્રાવગાદસ્થિતાઃ સર્વાત્મપ્રદેશેષ્વન-
પ્રત્તાનન્તપ્રદેશાઃ ।**

નામકર્મને લીધે સર્વ આત્મપ્રદેશે કરીને મન આદિ-
ના આપારથી સૂક્ષ્મ, તેજ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલા,

સ્થિર રહેલા, અનંતાનંત પ્રદેશવાળા કમપુદ્ગલો સર્વ બાળુએથી બંધાય છે.

નામપ્રત્યયિક—નામકર્મને લીધે પુદ્ગલો બંધાય છે. કઈ દિશાએથી બંધાય ? ઉર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક સર્વ દિશાથી આવેલા પુદ્ગલો બંધાય. શાથી બંધાય ? મન વચન કાયાના વ્યાપારવિશેષે કરી બંધાય. કેવા ? સૂક્ષ્મ બંધાય, બાહર ન બંધાય. વળી એક ક્ષેત્રમાં અવગાહી સ્થિર રહેલા હોય તે બંધાય. આત્માના કયા પ્રદેશે બંધાય ? આત્માના સર્વ પ્રદેશોમાં સર્વ કર્મપ્રકૃતિના પુદ્ગલો બંધાય. કેવા પુદ્ગલો બંધાય ? અનંતાનંત પ્રદેશાત્મક કર્મના પુદ્ગલો હોય તેજ બંધાય; સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંતપ્રદેશી પુદ્ગલો બંધાય નહિ. ૨૫

૨૬ સદ્વેદ્યસમ્યક્ત્વહાસ્યરતિપુરુષવેદશુભાયુ-
ર્નામગોત્રાણિ પુણ્યમ્ ।

સાતાવેદનીય, સમ્યક્ત્વ, હાસ્ય, રતિ, પુરુષવેદ, શુભ અયુષ્યો (દિવ, મનુષ્ય), શુભ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ, અને શુભ ગોત્ર, અર્થાત્ ઉચ્ચગોત્ર તે પુણ્ય છે તેવાથી વિચરીત કર્મ તે પાપ છે. ૨૬

॥ અથ નવમોઽધ્યાયઃ ॥

૧ આશ્રવનિરોધઃ સંવરઃ ।

આશ્રવનો નિરોધ કરવો તે સંવર બીજો. ૧

૨ સ ગુત્તિસમિતિધર્માનુપ્રેક્ષાપરોષહજયચારિત્રૈઃ ।

તે સંવર ગુત્તિ, સમિતિ, યતિધર્મ, અનુપ્રેક્ષા (ભાવના), પરિષદ્બજ્ય તથા ચારિત્ર વડે કરીને થાય છે. ૨

૩ તપસા નિર્જરા ચ ।

તપ વડે નિર્જરા તથા સંવર થાય છે. ૩

૪ સમ્યગ્યોગનિગ્રહો ગુત્તિઃ ।

સમ્યગ્ પ્રકારે મન, વચન અને ક્રિયાના યોગને નિગ્રહ કરવો તે ગુત્તિ કહેવાય છે.

સમ્યગ્ એટલે ભેદપૂર્વક સમજીને સમ્યગ્ દર્શન પૂર્વક આદરવું. શયન, આસન, આહાર (શુદ્ધ કરવું), નિદ્રા (મૂકવું) અને સ્નાન સંક્રમણ (એક સ્થાનથી

બીજે સ્થાને જવું) ને વિષે કાયચેષ્ટાનો 'નિયમ તે કાય-
 શુભિ. યાચન (માગવું), પ્રશ્ન અને પૂછેલાનો ઉત્તર દેવો,
 એને વિષે વચનનો નિયમ [જરૂર પુરતું બોલવું અથવા
 મૌન ધારણ કરવું] તે વચન શુભિ. સાવધ સંકલ્પનો
 નિરોધ તથા કુશલ (શુભ) સંકલ્પ કરવો અથવા શુભા-
 શુભ સંકલ્પનો સર્વથા નિરોધ તે મનોશુભિ. ૪

૫ ઈર્યાભાષૈષણાદાનનિક્ષેપોત્સર્ગાઃ સમિતયઃ

ઈર્યાસમિતિ [બેઠને ચાલવું], ભાષાસમિતિ [હિ-
 તકારક^૧ બોલવું], એષણા (શુદ્ધ આહાર આદિની ગવે-
 ષણા) સમિતિ, આદાન નિક્ષેપ (પુણ્ય પ્રમાણને લેવું-
 મેલવું) સમિતિ અને ઉત્સર્ગ સમિતિ (પારિષ્ઠાપનિકાસ-
 મિતિ), એ પાંચ સમિતિ છે. ૫

૧ આ પ્રકારે કરવું અને આ પ્રકારે ન કરવું એવી કાયબ્યા-
 પારની વ્યવસ્થા.

૨ મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ.

૧ હિતકારક, પરિમત, અસંદ્વિગ્ધ, નિર્વદ્ય, અને ચોક્કસ અ-
 થેરાગું ભાષણ

૬ ઉત્તમઃ ક્ષમામાર્દવાર્જવશૌચસત્યસંયમત-
પસ્ત્યાગાર્કિચન્યબ્રહ્મચર્યાણિ ધર્મઃ ।

૧ ક્ષમા, ૨ નમ્રતા, ૩ સરળતા, ૪ શૌચ, ૫ સત્ય, ૬ સંયમ, ૭ તપ, ૮ નિર્લોભતા, ૯ નિષ્પરિશ્રુતા અને ૧૦ બ્રહ્મચર્ય એ દશ પ્રકારે યતિધર્મ ઉત્તમ છે.

ખીબને જે નિમિત્તે મ્હારા પ્રત્યે ક્રોધ થયો છે તે નિમિત્ત મ્હારામાં છે કે નહિ? જે હોયતો વિચારવું કે મ્હારામાં એ દોષો છે, પછી આ વિચારો શું ખોટું કહે છે? માટે સહન કરવું. જે ખીબને ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાનું નિમિત્ત મ્હારામાં નથી, તો પછી વિચારવું કે જે દોષોને અજ્ઞાનથી આ મનુષ્ય ખોલે છે, તે મ્હારામાં નથી તો પછી ક્રોધથી શો ફાયદો છે? માટે સહન કરવું. પાછલ નિંદા કરે ત્યારે ક્રોધી થયેલાને દ્વેષ, વિસ્મૃતિ, યતલોપ વિગેરે દોષો થાય છે, માટે ક્રોધ ન કરવો. અજ્ઞાનિઓની ટેવ હોય છે કે, પાછલ નિંદા કરે, પ્રત્યક્ષ તો નિંદા કરતો નથી, પ્રત્યક્ષ નિંદા કરે ત્યારે તે મારતો નથી, મારે ત્યારે મારી નાંખતો નથી, મારી નાંખે ત્યારે મ્હારા ધર્મનો નાશ કરતો

નથી, એમ વિચારી સહન કરવું. વળી મહાત્મા કરેલ કર્મના
 ઉદ્યતીજ આ બધું થાય છે, આ બિચારો નિમિત્ત માત્ર છે,
 એમ વિચારી સહન કરવું. વળી જે શાન્તિ આદિ ક્ષમાના
 ગુણો છે તે વિચારીને પણ સહન કરવું. ૧ નમ્રતાથી વર્તવું
 અને અભિમાન ન કરવું તે માર્દવ. જાતિ, કુલ, રૂપ, ઐ-
 શ્વર્ય, શ્રુત, લોભ, અને બલ એ આઠ મહવાળો મનુષ્ય બી-
 જાની નિંદામાં અને પોતાની પ્રશંસામાં તત્પર રહે છે, અને
 આલોક પરલોકમાં અશુભફલ દેનાર કર્મ બાંધે છે, તથા
 કલ્યાણનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરતો નથી. ૨ ભાવની નિર્મલતા
 અને યોગનું અવિરોધિપણ હોય તે અર્જવ. લોભવર્જનો
 તે શૌચ-ધર્મના સાધનો-રજોહુરણાદિમાં પણ મમતા રહિત
 પણું. જીહ્વું ચાડીવળું, અરુચ્ય, ચપલતાવાળું, મેલુ છુટું,
 ભ્રમવાળું એવું જે વાક્ય ન હોય અને મધુર, ઉત્તમ, સંદે-
 હવિનાનું, સ્પષ્ટ ઉદારતાવાળું, આમ્યશબ્દાર્થ વિનાનું, મિશ્રતા-
 વિનાનું, રાગદ્વેષવિનાનું, સૂત્રમાર્ગ પ્રમાણે અર્થ જણાવનારું,
 પૂજવાયોગ્ય, એતાથી સમજાય તેવું, સ્વપરને ઉપકાર કર-
 નારું, માય.રહિતપણે કહેલું દેશકાવિદિ કે યુક્ત પાપરહિત-

શાસ્ત્રોથી વખાણાયેલ યતનાવાળું, પ્રમાણોપેત યાચનપૂરકન ને ઉત્તરનું વાક્ય તે સત્ય બાણુ'.

યોગનો નિગ્રહ તે સંયમ સત્તર પ્રકારે છે-૧ પૃથ્વી-કાય સંયમ, ૨ અપૂકાય સંયમ, ૩ તેઉકાય સંયમ, ૪ વાઉકાય સંયમ. ૫ વનસ્પતિકાય સંયમ, ૬ બેઇન્દ્રિય સંયમ, ૭ તેઇન્દ્રિય સંયમ, ૮ ચૌરિન્દ્રિય સંયમ, ૯ પંચેન્દ્રિય સંયમ, ૧૦ પ્રેક્ષ્ય (જેવું) સંયમ, ૧૧ ઉપેક્ષ્ય સંયમ, ૧૨ અપહૃત્ય [પરહવવું] સંયમ, ૧૩ અમૃજ્ય [પુંજવું] સંયમ, ૧૪ કાય સંયમ, ૧૫ વચન સંયમ, ૧૬ મન સંયમ, અને ૧૭ ઉપકરણ સંયમ. વ્રતની પરિપાલના, જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ અને કષાયની ઉપશાંતિને અર્થે ગુરૂકુળવાસ તે પ્રહાર્ય અર્થાત્ ગુરૂની આજ્ઞાને આધિન રહેવું તે પ્રહાર્ય. મૈથુનત્યાગ, મહાવ્રતની લાવના અને ઇચ્છિત સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધ, શબ્દ તથા વિભૂષાને ત્રિપે અપ્રસન્નતા એ પ્રહાર્યના વિશેષ ગુણો છે. ૬

**૭ અનિત્યાન્નરણસંસારૈકત્વાન્યત્વાશુચિત્વાન્ન-
વસંવરનિર્જરાલોકબોધિદુર્લભધર્મસ્વાક્યાતત-**

ત્રવાનુચિન્તનમનુપ્રેક્ષાઃ ।

૧ અનિત્ય, ૨ અશરણુ, ૩ સંસાર, ૪ એકત્વ, ૫ અન્યત્વ, ૬ અશુચિત્વ, ૭ આશ્રવ, ૮ સંવર ૯ નિર્જરા, ૧૦ લોક સ્વરૂપ, ૧૧ યોધિ દુર્લભ અને ૧૨ ધર્મને વિષે વર્ણવેલ તત્ત્વોનું અનુચિંતન (મનન-નિદિધ્યાસન) તે ખાર પ્રકારની અનુપ્રેક્ષા છે.

અનિત્યભાવના-આ સંસારમાં ક્ષરીર, ધન, ધાન્ય, કુટુંબ આદિ સર્વ વસ્તુઓ અનિત્ય (ક્ષણભંગુર) છે એવું ચિંતવવું તે.

અશરણુ ભાવના-માણસોએ કરીને રહિત એવા અરણ્યમાં ક્રુધા પામેલ ઘનવાન સિંહના હાથમાં પકડાયેલ મૃગલાને કોઈનું શરણુ હોતું નથી તેવીજ રીતે જન્મ, મરણ વ્યાધિ આદિએ ઝરત જીવને આ સંસારમાં ધર્મ સિવાય બીજા કોઈનું શરણુ નથી એવું ચિંતવવું તે.

સંસાર ભાવના-આ અનાદિ અનંત સંસારમાં સ્વજન અને પરજનની કાંઈપણ પ્રકારની વ્યવસ્થા નથી. માતા મરીને સ્ત્રી થાય, સ્ત્રી મરીને માતા થાય; પિતા મરીને

પુત્ર થાય, પુત્ર મરીને પિતા થાય ; એમ સંસારની ત્રિચિત્રતા ભાવળી તે.

એકત્વ ભાવના-જીવ એકલોજ ઉત્પન્ન થાય છે અને એકલોજ મૃત્યુ પામે છે; એકલોજ કર્મ બધે છે અને એકલોજ કર્મ ભોગવે છે. ઇત્યાદિ ચિન્તવણું તે.

અન્યત્વ ભાવના-હું શરીર થકી ભિન્ન છું ; શરીર અનિત્ય છે, હું નિત્ય છું ; શરીર જડ છે, હું ચેતન છું ; એ પ્રકારે ચિન્તવણું તે.

અશુચિ ભાવના-નિશ્ચયે કરીને આ શરીર અપવિત્ર છે. કારણ કે આ શરીરનું આદિ કારણ શુદ્ધ અને લોહી છે, તે ધણા અપવિત્ર છે. પછીનું કારણ આહારાદિકનો પરિણામ તે પણ અત્યંત અપવિત્ર છે. નગરની ખાજની પેઠે પુરૂષના નવ દ્વારમાંથી અને સ્ત્રીના બાર દ્વારમાંથી નિરંતર અશુચિ વહ્યા કરે છે, આ શરીર પ્રલેખમપિત આદિ અશુચિનું ભાજન છે. અશુચિ તે-મલ મૂત્ર આદિને ઉત્પન્ન કરનાર છે, કલલ અર્બુદપેશી આદિ અશુભ પરિણામની પરંપરાએ વ્યાપ્ત છે આ શરીરના અશુચિપણાનો કોઈ પણ

પ્રકારે પ્રતીકાર થઈ શકે તેમ નથી, એવું ચિંતવવું તે.

આશ્રવ ભાવના-મિથ્યાત્વાદિકે કરીને કર્મનું આવવું થાય છે તેથી આત્મા મલિન થાય છે. દયા, દાનાદિકે શુભકર્મ બંધાય છે, વિષય કષાયાદિકે અશુભ કર્મ બંધાય છે, એવું ચિંતવવું સત્યકિ, અર્જુન ચોર, વીગેરે ઇન્દ્રિયોની આસક્તિથી હેરાન થયા છે વીગેરે ચિંતવવું તે.

અંસર ભાવના-અમિતિ, ગુપ્તિ આદિ પાળવાથી આશ્રવનો રોધ થાય છે, એવું ચિંતવવું તે.

નિર્જરા ભાવના-બાર પ્રકારના તપવડે કર્મનો ક્ષય થાય છે એવું 'ચિંતવવું' તે. નરકાદિકમાં અબુદ્ધિ પૂર્વક વિપાક. અને તપ પરિપક્વાદિથી મોક્ષને આપનાર વિપાક.

લોકસ્વભાવ ભાવના-ઠેડ ઉપર હાથ મુકી પગ પહોળા કરી ઉભા રહેલ પુરુષના આકારે ધર્માસ્તિકાયાદિ ૫૬ દ્રવ્યાત્મક ચૌદ રાજલોક ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયના સ્વભાવવાળો છે; ઇત્યાદી સ્વરૂપ વિચારવું તે.

બોધિદુર્લભ ભાવના-આ અનાદિ અંસારને વિષે

---

૧ નિર્જરા, વેદના, ને વિપાક એ પાપો છે.

નરકાદિક અતિમાં જામણ કરતાં અનેક દુઃખો વેઠતાં મિથ્યાત્વથી નિવેક રહિત થયેલો અકામ નિર્જરાવડે પુણ્યના ઉદયથી મનુષ્ય જન્મ, આર્ય દેશ, ઉત્તમકૂળ, નિરોગીકાયા, ધર્મ શ્રવાણની સામગ્રી ઇત્યાદિ પામી શકાય છે. પરંતુ અનંતાનુગાંધી કષાય મોહનીયના ઉદયથી અભિભૂત જીવને સમ્યગ્ દર્શન પામવું અતિ દુર્લભ છે એવું ચિન્તવવું તે.

ધર્મ જાળના-સમ્યક્ત્વ દ્વારવાળો પંચ મહાવ્રતમય સૂત્રસિદ્ધતત્ત્વ વાળો ગુહ્યાદિત્રયવસ્થાવાળો દુસ્તર સંસાર સમુદ્રમાંથી તરવાને વહાણ સમાન શ્રી વીતરાગ પ્રણીત શુદ્ધ ધર્મ પામવો અતિ દુર્લભ છે તથા ધર્મના સાધક અરિહંતાદિકને! પણ યોગ પામવો અતિ દુર્લભ છે, એવું ચિન્તવવું તે.

૮ માર્ગાચ્યવન નિર્જરાર્થે પરિષોદવ્યાઃ પરીષહાઃ ।

સમ્યગ્ દર્શનાદિ રૂપ મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત રહેવા માટે અને * નિર્જરાને અર્થે પરીસહો સહન કરવા યોગ્ય છે.

* દર્શન અને પ્રણ એ બે માર્ગમાં સ્થિત રહેવાના અને પાકીના ૨૭ નિર્જરાને અર્થે જાણવા, સમયસાર પ્રકરણ.

૧ ક્ષુત્પિપાસાશીતોષ્ણાદંશમશકનાગ્ન્યારતિ-
સ્ત્રીચર્યાનિષદ્યાશય્યાઃક્રોશવધયાચનાઃલા-
ભરોગતૃણાસ્પર્શમલસત્કારપુરસ્કારપ્રજ્ઞાઃજ્ઞા-
નદર્શનાનિ ।

૧ ક્ષુધા (ભુખ) પરિસહ, ૨ પિપાસા (તૃષ્ણા)
પરિસહ, ૩ શીત (ટાંઠ) પરિસહ, ૪ ઉષ્ણ (ગરમી)
પરિસહ, ૫ દંશમશક (ડાંસ મચ્છર) પરિસહ, ૬ નાગ્ન્ય
(બુના મેલાં લુગડાં) પરિસહ, ૭ અરતિ (સંયમમાં
ઉદ્દેગ ન થાય) પરિસહ, ૮ સ્ત્રી પરિસહ, ૯ ચર્ચા
(નિહાર) પરિસહ, ૧૦ નિષદ્યા (સ્વાધ્યાય માટે સ્થિરતા)
પરિસહ, ૧૧ શય્યા પરિસહ, ૧૨ આક્રોશ પરિસહ, ૧૩
વધ પરિસહ, ૧૪ યાચના પરિસહ, ૧૫ ગલાલ પરિસહ,
૧૬ રોગ પરિસહ, ૧૭ તૃણસ્પર્શ પરિસહ, ૧૮ મલ
પરિસહ, ૧૯ સત્કાર પરિસહ, ૨૦ પ્રજ્ઞા પરિસહ, ૨૧
અજ્ઞાન પરિસહ અને ૨૨ સમ્યક્ત્વ પરિસહ, એ બાવીશ
પ્રકારે પરિસહ બધાવા.

૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાયદ્યુગ્ધસ્યવીતરાગયોઽતુર્દશ ।

સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળાને અને છદ્મસ્થવીતરાગ ચારિત્રવાળાને ચૌદ પરિસહુ હોય છે. ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશમશક, ચર્યા પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન, અલાલ, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ અને મલ એ ૧૪ હોય છે.

૧૧ એકાદશ જિને ।

તેરમે ગુણઠાણે અગ્યાર પરિસહુ હોય છે. ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશમશક, ચર્યા, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ અને મલ એ અગ્યાર.

૧૨ બાદરસંપરાયે સર્વે

બાદર સંપરાય ચારિત્રે (નવમા ગુણઠાણા સુધી) સર્વ એટલે બાવીશ પરિસહુ હોય છે.

૧૩ જ્ઞાનાવરણે પ્રજ્ઞાઽજ્ઞાને ।

જ્ઞાનાવરણના ઉદયે પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન એ બે પરીસહુ હોય છે.

૧૪ દર્શનમોહાન્તરાયયોરદર્શનાલાભૌ

દર્શન મોહાવરણ અને અંતરાય કર્મના ઉદયે અ-દર્શન (મિથ્યાત્વ) અને અલાલ પરીસહુ અનુક્રમે હોય છે.

૧૫ ચારિત્રમોહે નાગ્ન્યારતિસ્ત્રીનિષદ્યાઃકોશયા ચનાસત્કારપુરસ્કારાઃ ।

ચારિત્રમોહના ઉદયે નાગ્ન્ય, અરતિ, સ્ત્રી, નિષદ્યા,
આક્રોશ, યાચના અને સત્કાર પુરસ્કાર એ સાત પરીસહ
હોય છે.

૧૬ વેદનીયે શેષાઃ ।

વેદનીયના ઉદયે બાકીના અગ્યાર પરીસહ હોય છે.
જિનને જે અગ્યાર હોય તે અહીં જાણવા. એટલે જ્ઞાના-
વરણ, દર્શનમોહ, અન્તરાય અને ચારિત્રમોહના ઉદયે જે
૧૧ પરીસહો હોય છે તે શિવાયના ૧૧ વેદનીયના ઉદયે
હોય છે.

૧૭ એકાદયો માજ્યા યુગપદેકોનવિંશતેઃ ।

એ બાવીશ પરીસહમાંથી એકથી માંડીને ૧૬ પરી-
સહ સુધી એક કાલે એક પુરૂષને હોઈ શકે છે. કેમકે
શીત અને ઉષ્ણમાંથી એક હોય અને ચર્યા, નિષદ્યા તથા
શય્યા એ ત્રણમાંથી એક સંભવે. કેમકે એક બીજાથી
વિરોધી છે માટે એક સાથે ૧૬ હોય. ૧૭

૧૮ સામાયિકછેદોપસ્થાપ્યપરિહારવિશુદ્ધિસૂ-

ક્ષમસંપરાયયચાલ્યાતાનિ ચારિત્રમ્ ।

૧ સમાયિક સંયમ, ૨ છેદોપસ્થાપ્ય સંયમ, ૩ પરિહાર વિશુદ્ધિ સંયમ, સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમ, અને ૫ યથાખ્યાત સંયમ, એ પાંચ ચારિત્રના લેહ છે.* ૧૮

* સમ એટલે એવા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો આય એટલે લાભ છે જેમાં તે અથવા સમ એટલે મધ્યસ્થલાવ (રાગ દ્વેષ-રહિતપણું) તેનો લાભ જેમાં થાય છે તે સામાયિક ચારિત્ર.

પૂર્વના સંદોષ કે નિર્દોષ પચાંચને છેદીને ગણુધિપે ફરીથી આપેલું પંચ મહાવ્રતરૂપ ચારિત્ર તે છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્ર.

પરિહાર નામના તપ વિશેષે શુદ્ધિ જેમાં છે તે પરિહાર-વિશુદ્ધિ ચારિત્ર, તે આ પ્રમાણે-નવ સાધુનો મન્થ નિકળે તેમાંથી ચાર જણ તપસ્યા કરે, ચાર જણ વૈભાવચ્ચ કરે અને એકને આચાર્ય સ્થાપે; એ પ્રમાણે ૭ માસ સુધી તપસ્યા કરે પછી વૈભાવચ્ચ કરનારા તપસ્યા કરે અને તપસ્યા કરનારા વૈભાવચ્ચ કરે તે પછી પૂર્વોક્ત રીતે ૭ માસ સુધી કરે. પછી આચાર્ય ૭ માસ સુધી તપસ્યા કરે, સાત જણ વૈભાવચ્ચ કરે અને એકને આચાર્ય

૧૯ અનશનાવમૌદર્યવૃત્તિપરિસંહ્યાનરસપરિ-
ત્યાગવિવિક્તશર્યાસનકાયક્લેશા વાચન-
તપઃ ।

૧અનશન [સંયમરક્ષા અને કર્મનિર્જરા માટે આહાર-

રચાયે. એ પ્રમાણે અહાર માત્ર સુધી તપ કરે.

જ્યાં સૂક્ષ્મ કષાયનો ઉદય હોય તે સૂક્ષ્મ સંપરાયચારિ-
ત્ર, આ ચારિત્ર દશમે ગુણુરચાને વર્તતા બુદ્ધિને હોય.

જ્યાં સર્વેશ કષાયનો અભાવ હોય તે યશ્ચાખ્યાત ચારિત્ર
તેના બે પ્રકાર છે.-છાત્રસ્થિક અને કેવલિક. છાત્રસ્થિકના બે પ્રકાર-
ક્ષાયિક અને ઔપશમિક, ક્ષાયિક બારમે ગુણુડાણે અને ઔપશમિક
૧૧ મે ગુણુડાણે હોય. કેવલિક બે પ્રકારે-સયોગી અને અયોગી;
સયોગી તેરમે અને અયોગી ચૈદમે ગુણુડાણે હોય.

આ પાંચ માંહેના પ્રથમમાં બે ચારિત્ર હાલ વિશ્વમાન છે ને
તે પાંચમાં અમરના છેડા સુધી રહેશે, ઉદક્ષ તથા વિ-ઉદયમાં છે.

૧ ચોથા સૂત્રથી આગલ દરેક સૂત્રમાં સમ્યક્ એ પદ સમ-
જનું. તેથી આત્મકલ્પમાણુ મારે સત્ત્વ પ્રમાણે કરાતાં અનશન
પત્રેરે ભેવાં.

રનો ત્યાગ], અવમૌદર્ય [ઉણોદરી-એ ચાર કવળ ઉણા રહેલું], વૃત્તિપરિસંખ્યાન' (આજીવિકાનો નિયમ, લોભ્ય ઉપલોગ્ય પદાર્થની ગણતરી રાખીખાકીનો ત્યાગ કરવો), રસપરિત્યાગ (છવિગયનો ત્યાગ-લોહુપતાનો ત્યાગ), વિ-
વિક્ત શય્યાસનતા [અન્ય સંસર્ગ વિનાના શય્યા અને આસન આદિમાં સમાધિ માટે લીનતા) અને કાયકલેશ (લોચ, આતાપના, કાયોત્સર્ગ, વીરાસન, એક પાર્શ્વ દંડાય-
ત અપ્રાવરણ આદિ કષ્ટ), એ છ પ્રકારના બાહ્યતપ જા-
ણવા. આ બાહ્યતપથી, મમતાત્યાગ, શરીરલાઘવ, ઇન્દ્રિયજન્ય, સ્વયમ રક્ષણ, અને કર્મનિર્જરા થાય છે. ૧૯

૨૦ પ્રાયશ્ચિત્તવિનયવૈયાવૃત્ત્યસ્વાધ્યાયવ્યુત્સર્ગ-
ધ્યાનાન્યુત્તરમ્ ।

પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈઆવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, વ્યુત્સર્ગ ત્યાગ, અને ધ્યાન (ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લધ્યાન), એ અભ્યંતર તપના છ લેહ છે. ૨૦

૨૧ નવચતુર્દશાષ્ટદિભેદં યથાક્રમં પ્રાગધ્યાનાત્ ।

અ અભ્યંતર તપના અનુક્રમે નવ, ચાર, દશ, પાંચ

અને એ લેઈ ધ્યાનની અગાઉના (પ્રાયશ્ચિત્તાદિ) ના છે. ૨૧
 ૨૨ આલોચનપ્રાતિક્રમણતદુભયાવિવેકવ્યુત્સર્ગત-
 તપશ્છેદપારિહારોપસ્થાપનાનિ

આલોચન (ગુરુ આગળ પ્રકાશવું), પડિક્ષમણ (મિ-
 ત્થામિદુક્કડં દેવું), તે બંને, વિવેક (ભાગ), કાયોત્સર્ગ,
 તપ, ચારિત્રપર્યાયછેદ, પરિહાર (અમુક મુદત સુધી બહાર
 અથવા માસિકાદિ) અને ઉપસ્થાન (ફરી ચારિત્ર આપવું),
 એ નવ લેઈ (પ્રાયશ્ચિત્તના) છે. ૨૨

૨૩ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રોપચારાઃ ।

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનો વિનય અને ઉપચાર (જ્ઞાન,
 દર્શન અને ચારિત્રથી પોતાના કરતાં અધિક ગુણવાળાનો
 ઉચિત વિનય કરવો) એમ વિનય ચાર પ્રકારે છે. ૨૩

૨૪ આચાર્યોપાધ્યાયતપસ્વિશૌક્ષકગ્લાનગણકુલ-
 સહસ્રાધુસમનોજ્ઞાનામ્ ।

૧ આચાર્ય, ૨ ઉપાધ્યાય, ૩ તપસ્વિ, ૪ નવીન-
 દીક્ષિત, ૫ ગ્લાન (રોગી), ૬ ગણ (સ્થવિરની સંતતિ-

શ્રુદ્ધા શ્રુદ્ધા આચાર્યના શિષ્યો છતાં એક આચાર્ય પાસે વાચના લેતા હોય તેવો સરખા આચારવાળો સમુદાય), ૭ કુલ (એક આચાર્યની સંતતિ), ૮ સંઘ, ૯ સાધુ અને ૧૦ મનોહર ચારિત્રને પાલન કરનાર મુનિ, એ દશનો વૈયાવર્ય અન્ન પાન આસન શયન ઈત્યાદિ આપવા વડે કરીને કરવો. ૨૪

૨૫ વ્રાચનાપ્રકૃત્ત્વનાઽનુપ્રેક્ષાઽઽન્નાયધર્મોપદેશાઃ ।

૧ વાચના (પાઠ લેવો), ૨ પ્રચ્છના (પૂછવું), ૩ અનુપ્રેક્ષા (મૂળ તથા અર્થનો મનથી અભ્યાસ કરવો), ૪ આન્નાય (પરાવર્તના-ભણેલું સંભારી જવું) અને ૫ ધર્મોપદેશ કરવો એ પાંચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય બજાવો. ૨૫

૨૬ વાહ્યાભ્યન્તરોપધ્યોઃ ।

વ્યુત્સર્ગ બે પ્રકારે છે—બાહ્ય અને અભ્યંતર. બાહ્ય વ્યુત્સર્ગ બાર પ્રકારની ઉપધીનો ત્યાગ બજાવો અને અભ્યંતર વ્યુત્સર્ગ શરીર અને કષાયનો ત્યાગ બજાવો. ૨૬

૨૭ ઉત્તમસંહનનસ્યૈકાગ્રચિન્તાનિરોધો ધ્યાનમ્ ।

ઉત્તમ સંહનન (વજ્રર્ષભનારાય, ઋષભનારાય, નો-
રાય અને અર્ધનારાય એ ચાર સંધયણ) વાળા જીવોને
એકાગ્રપણે ચિંતાનો રાધ તે ધ્યાન જણવું. ૨૭

૨૮ આમુહૂર્તાત્ ।

તે ધ્યાન એક મુહૂર્ત પર્યંત રહે છે. ૨૮

૨૯ આર્ત્તરૌદ્રધર્મશુક્લાનિ ।

આર્ત્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન
એમ ધ્યાન ચાર પ્રકારે છે. ૨૯

૩૦ પરે મોક્ષહેતૂ ।

પાછલાં બે ધ્યાન મોક્ષના હેતુ છે. આર્ત્ત રૌદ્ર એ બે
સંસારનાં કારણ છે. ૩૦

૩૧ આર્ત મમનોજ્ઞાનાં સમ્પ્રયોગે તદ્વિપ્રયોગાય
સ્મૃતિસમન્વાહારઃ ।

અનિષ્ઠ વસ્તુઓનો યોગ થયે છતે તે અનિષ્ઠ વસ્તુ-
નો વિયોગ કરવા માટે સ્મૃતિ સમન્વાહાર (ચિંતા કરવી)
કરવો તે આર્ત્તધ્યાન જણવું. ૩૧

૩૨ વેદનાયામ્ય ।

વેદના પ્રાપ્ત થયે છતે તે દૂર કરવા ચિંતા કરવી તે આર્તધ્યાન છે. ૩૨

૩૩ વિપરિતં મનોજ્ઞાનામ્ ।

મનોજ્ઞ વેદનાનું વિપરીત ધ્યાન સમજવું અર્થાત્ મનોજ્ઞ વિષયનો વિયોગ થયે છતે તેની પ્રાપ્તિને અર્થે ચિંતા કરવી તે આર્તધ્યાન જાણવું. ૩૩

૩૪ નિદાનં ચ ।

કામ વડે કરી ઉપહુત છે ચિત્ત જેનું એવા જીવો પુનર્જન્મમાં તેવા વિષયો મેળવવા માટે જે નિયાણુ કરે તે આર્તધ્યાન છે. ૩૪

૩૫ તદવિરતદેશવિરતપ્રમત્તસંયતાનામ્ ।

તે આર્તધ્યાન અવિરતિ, દેશવિરતિ અને પ્રમત્તસંયતોને હોય છે. (માર્ગપ્રાપ્તિ પછીની અપેક્ષાએ આ વાત સમજવી.) ૩૫

૩૬ હિંસાઽનૃતસ્તેયવિષયસંરક્ષણેભ્યો રૌદ્રમ·

વિરતદેશવિરતયોઃ ।

હિંસા, અનૃત (અસત્ય), ચોરીને અર્થે અને વિષ-

થ [પદાર્થ] ની રક્ષાને અર્થે સંકલ્પ નિકલ્પ કરવા તે
સૌદ્રધ્યાન બાણુવું તે અવિરતિ અને દેશવિરતિને હોય છે ૩૬

૩૭ આજ્ઞાઽપાયવિપાકસંસ્થાનવિચયાય ધર્મ-
મપ્રમત્તસંયતસ્ય ।

૧ આજ્ઞાવિચય [જીનાજ્ઞાનો વિવેક], અપાયવિચય
[સન્માર્ગથી પડવાવડે થતી પીડાનો વિવેક], ૩ વિપાક-
વિચય (કર્મફળના અનુભવનો વિવેક) અને સંસ્થાન વિ-
ચય (લોકની આકૃતિનો વિવેક) ને અર્થે જે ત્રિચારણા
તે ધર્મધ્યાન કહેવાય છે; તે અપ્રમત્ત સંયતને હોય છે. ૩૭

૩૮ ઉપશાન્તક્ષીણકષાયયોઞ્ચ ।

ઉપશાંતકષાય અને ક્ષીણકષાય ગુણુદાણુવાળાને ધર્મ-
ધ્યાન હોય છે. ૩૮

૩૯ શુક્લે ચાચે ।

શુક્લધ્યાનના પહેલા બે ભેદ ઉપશાંતકષાયી અને
ક્ષીણકષાયીને હોય છે. ૩૯

૪૦ પરે કેવલિનઃ ।

શુક્લધ્યાનના પાછલા બે ભેદ કેવલિનેજ હોય છે ૪૦

૪૧ પૃથક્ત્વૈકત્વવિતર્કસૂક્ષ્મક્રિયાઽપ્રતિપાતિવ્યુ- પરતક્રિયાનિવૃત્તીનિ ।

૧ પૃથક્ત્વ વિતર્ક, ૨ એકત્વ વિતર્ક, ૩ સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ અને વ્યુપરતક્રિયા અનિવૃત્તી, એમ ચાર પ્રકારે શુક્લધ્ય ન જાણવું. ૪૧

૪૨ તત્ત્વેકકાયયોગાયોગાનામ્ ।

તે શુક્લધ્ય ન ત્રણ યોગવાળાને, ત્રણમાંથી એક યોગવાળાને, કાય યોગવાળાને અને અયોગીને અનુક્રમે હોય છે. અર્થ ત્ ત્રણ યોગ વાળાને પૃથક્ત્વ વિતર્ક, ત્રણમાંથી એક યોગ વાળાને એકત્વ વિતર્ક, કેવલ કાયયોગવાળાને સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ અને અયોગીને વ્યુપરતક્રિયા અનિવૃત્તિ નામનું ધ્યાન હોય છે. ૪૨

૪૩ એકાશ્રયે સવિતર્કે પૂર્વે ।

પૂર્વના બે શુક્લધ્યાન એક દ્રવ્યાશ્રયી વિતર્ક સહિત હોય છે. (પ્રથમ પૃથક્ત્વવિતર્ક વિચાર સહિત છે) ૪૩

૪૪ અવિચારં ત્રિતીયમ્ ।

બીજું શુક્લધ્ય ન વિચારસહિત હોય છે. ૪૪

૪૫ વૈતર્કઃ શ્રુતમ્ ।

યથાયોગ્ય શ્રુતજ્ઞાન તે વૈતર્ક બલુવે. ૪૫

૪૬ વિચારોઽર્થવ્યજ્ઞનયોગસંક્રાન્તિઃ ।

અર્થ, વ્યંજન અને યોગનું જે સંક્રમણ તે વિચાર.

આ અર્થાંતર તપ સંવર હોવાથી નવીન કર્મ સં-
ચયનો નિષેધક છે, નિર્જરારૂપ ફળ આપનાર હોવાથી ક-
ર્મની નિર્જરા કરવાવાળો છે. અને નવીન કર્મનો પ્રતિષેધક
તથા પૂર્વોપાર્જિત કર્મનો નાશક હોવાથી મોક્ષમાર્ગને પ્ર.પ
કરાવનાર છે. ૪૬

૪૭ સમ્યગ્દૃષ્ટિશ્રાવકવિરતાનન્તવિયોજકદર્શ-

નમોહક્ષપકોપશમકોપશાન્તમોહક્ષપક્ષી-

ણમોહજિનાઃ ક્રમસૌકસંસ્થેયગુણવિર્જરાઃ ।

સમ્યગ્દૃષ્ટિ, શ્રાવક, વિરત (સાધુ), અનન્તાનુબં-
ધિનો નાશ કરનાર, દર્શનમોહક્ષપક, મોહને શમાવ-
તો, ઉપશાંતમોહ, મોહને ક્ષીણ કરતો, ક્ષીણમોહ અને કે-
વળિમહારાજ એ ઉત્તરોત્તર એક એકથી અસંખ્ય ગુણ
અધિક નિર્જરા કરવાવાળો છે. ૪૭

૪૮ પુલાકબકુશકુશીલનિર્ઘ્નસ્નાતકા નિર્ઘ્ન- ન્યાઃ ।

પુલાક [જિનકથિત આગમથી પતિત નહિ થાય તે],
બકુશ (શરીર અને ઉપકરણની શોભા કરનાર, ઋદ્ધિ અને
યશની ઇચ્છાવાળા, સુખની ઇચ્છાવાળા, પરિવારની મમતા
વાળા, છેદવાળા નિર્ઘ્ન થાસન ઉપર પ્રીતિ રાખનાર), કુ-
શીલ (સંયમ પાળવામાં પ્રવૃત્ત પણ પોતાની ઇદ્રિયો સ્વા-
ધીન નહિ રહેવાથી ઉત્તર ગુણોને પાળી શકે નહિ તે પ્ર-
તિસેવના કુશીલ. અને કારણ મળ્યે જેને કષાય ઉત્પન્ન
થાય તે કષાય કુશીલ), નિર્ઘ્ન (વિચરતા વિતરાગ છ-
ન્નસ્થ), સ્નાતક [સયોગી કેવળી, શૈલેશી પ્રતિપન્ન કેવળી],
એ પાંચ પ્રકારના નિર્ઘ્ન હોય છે, ૪૮

૪૯ સંયમશ્રુતપ્રતિસેવનાતીર્થલિङ્ગલેશ્યોપપાત- સ્થાનાવિકલ્પતઃ સાધ્યાઃ ।

એ પાંચ નિર્ઘ્નો સંયમ, શ્રુત, પ્રતિસેવના, તીર્થ,
વેપ, લેશ્યા, ઉપપાત અને સ્થાન, એ વિકલ્પ વડે કરીને

સાધ્ય છે. અર્થાત્ સંયમ, શ્રુત આદિ બાળતોમાં કેટલા પ્રકારના નિર્ણયો લાભે તે ઘટાવવું.

તે આ પ્રમાણે-સામાયિક અને છેદો પર્યાપ્ત ચારિત્રે પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ એ ત્રણ પ્રકારના સાધુ હોય. પરિહાર વિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રે કષાય કુશીલ હોય. યથાખ્યત ચારિત્રે નિર્ણય અને સ્નાતક હોય પુલાક. બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ એ ત્રણ પ્રકારના સાધુઓ ઉત્કૃષ્ઠથી સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધર હોય. કષાય કુશીલ અને નિર્ણય ચૌદ પૂર્વધર હોય. પુલાક જઘન્યથી આચાર વસ્તુ (નવમાં પૂર્વનો અમુક ભાગ) સુધી શ્રુત બાળે. બકુશ, કુશીલ અને નિર્ણયોને જઘન્યથી આઠ પ્રવચન માતા જેટલું શ્રુત હોય. સ્નાતક-કેવળજ્ઞાની શ્રુત-રહિત હોય (શ્રુતજ્ઞાન ક્ષયોપશમ ભાવથી થાય છે, કેવળીને તે ભાવ નથી પણ ક્ષાયિક ભાવ છે માટે શ્રુતજ્ઞાન કેવળીને ન હોય).

પાંચ મૂળ ગુણ (પાંચ મહાવ્રત) અને શત્રિભોજન વિરમણ એ છ માંહેલા દેહ પશુ વ્રતને પૂરની પ્રેરણા

જાને આસહુથી દ્વિષિત કરવાવાળા પુત્રાક હોય. કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે ફક્ત મૈથુન વિરમણને પુત્રાક દ્વિષિત કરે છે. જકુશ બે પ્રકારના છે. ઉપકરણમાં મમતા રાખનારા એટલે ઘણા મૂલ્યવાળા ઉપકરણો એકઠા કરીને વિશેષ એકત્ર કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય તે ઉપકરણ જકુશ અને શરીર શોભામાં જેનું મન તત્પર છે એવા હુમેશા વિભૂષા કરનારા શરીરજકુશ કહેવાય છે. પ્રતિસેવનાકુશીલ હોય તે મૂળ ગુણને પાળે અને ઉત્તર ગુણમાં કાંઈ કાંઈ વિરાધના કરે છે. કષાયકુશીલ, નિર્ઐશ્ય અને સ્નાતક એ ત્રણ નિર્ઐશ્યોને, કેઈ જાતની પ્રતિસેવના (દ્વષણ) નથી.

સર્વ તીર્થકરોના તીર્થમાં પાંચે પ્રકારના સાધુઓ હોય. એક આચાર્ય માને છે કે પુત્રાક, જકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ એ તીર્થમાં નિત્ય હોય, ખાકીના સાધુઓ તીર્થની હયાતીમાં અગર તીર્થ હયાતી ન હોય ત્યારે હોય.

ત્રિમ બે પ્રકારે છે રજોહરણદિરૂપ દ્રવ્ય, અને જ્ઞાનાદિરૂપ ભાવ; સર્વ સાધુઓ ભાવત્રિંગે હોયજ, દ્રવ્યત્રિંગે ભજના ભણવી. [એટલે હોય અથવા ન મળ્યું હોય] અ-

ન્તર્મુક્ત કાળખળાને હોય અથવા ન હોય અને દીર્ઘકાળ
ખળાને અવશ્ય હોય.

પુલાકને છેલ્લી ત્રણ લેશ્યા હોય. બકુશ અને પ્રતિસે-
વના કુશીલને છએ લેશ્યા હોય. પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રવાળા-
ને કપાયકુશીલને છેલ્લી ત્રણ લેશ્યા હોય. સૂક્ષ્મસંપરાયવાળા
કપાયકુશીલ નિર્ઐથ અને સ્નાતકને ફક્ત શુક્લ લેશ્યા હોય.
અયોગી શૈલેશીપ્રાપ્ત તો અલેશી હોય.

પુલાક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવપણે સહસ્રાર દેવલોકે
ઉપજે. બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ ખાવીશ સાંતરોપમ
સ્થિતિ સુધીના દેવપણે આરણ્ય અન્યુત દેવલોકમાં ઉપજે.
કપાયકુશીલ અને નિર્ઐથ સર્વાર્થસિદ્ધિમાં ઉપજે. સર્વે સ-
ધુઓ જઘન્યથી પલ્લોપમ પૃથક્ત્વના આયુવાળા સૌધર્મ
કલ્પમાં ઉપજે. સ્નાતક નિર્વાણ પદને પામે.

હવે સ્થાન આશ્રયી કહે છે—કપાયનિગિત્તક સંયમ-
સ્થાને અસંખ્યાતા છે. તેમાં સર્વથી જઘન્ય લાખ્ધસ્થાનકે
પુલાક અને કપાયકુશીલને હોય. તે બંને એક સાથે અસં-
ખ્યાત સ્થાને લાલે. પછી પુલાક વિચ્છેદ પામે અને કપા-

યકુશીલ અસંખ્યાતા સ્થાને એકલો લાલે. પછી કષાયકુ-
શીલ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને બકુશ કુશીલ એક સાથે
અસંખ્યાતા સ્થાને લાલે. પછી બકુશ વિચ્છેદ પામે. પછી
અસંખ્યાતા સ્થાને જતાં પ્રતિસેવના કુશીલ વિચ્છેદ પામે.
અહીંથી ઉપર અકષાય સ્થાને છે. ત્યાં નિર્ઐથજ જાય. તે
પણ અસંખ્યાતા સ્થાન જઈને વિચ્છેદ પામે. આથી ઉપર
એકજ સ્થાને જઈને નિર્ઐથ સ્નાતક નિર્વાણ પામે. એઓની
સંયમલબ્ધિ અનંતાનંત ગુણી હોય છે.

॥ અથ દશમોઽધ્યાયઃ ॥

૧ મોહક્ષયાજ્ઞાનદર્શનાવરણાન્તરાયક્ષયાચ્ચ કેવલમ્ ।

મોહનીયનો ક્ષય થવાથી અને જ્ઞાન-દર્શનાવરણના
તથા અંતરાયના ક્ષય થકી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

આ ચાર કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય કેવળજ્ઞાનનો હેતુ છે. સૂ-
ત્રમાં ' મોહના ક્ષય થકી ' એમ જુદું જુદું કહે છે તે

ક્રમ દર્શાવવાને માટે જાણવું, તેથી એમ સૂચવાય છે કે મોહનીય કર્મ પ્રથમ સર્વથા ક્ષય પામે તે પછી અંતર્મુહૂર્ત-માં જ નાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મનો એક સાથે ક્ષય થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય. ૧

૨ બન્ધહેત્વભાવનિર્જરાભ્યામ્ ।

મિથ્યા દર્શનઆદિના કારણે થતા બંધનો અભાવ અને બાંધેલાં કર્મની નિર્જરાથી સમ્યક્ દર્શનાદિની યાવત્ કેવળ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૨

૩ કૃત્સ્નકર્મક્ષયો મોક્ષઃ ।

સકલ કર્મનો ક્ષય તે મોક્ષ કહેવાય છે. ૩

૪ ઔપશમિકાદિભવ્યત્વાભાવાચન્યત્ર કેવલસમ્યક્ત્વજ્ઞાનદર્શનસિદ્ધત્વેભ્યઃ ।

કેવળ (ક્ષાયિક) સમ્યક્ત્વ, કેવળ જ્ઞાન, કેવળદર્શન અને સિદ્ધત્વ (આ ક્ષાયિક બાવે સિદ્ધને નિરંતર*

* દર્શનસંપત્તિના ક્ષયે કેવળ સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાનાવરણના ક્ષયે કેવળજ્ઞાન, દર્શનાવરણના ક્ષયે કેવળદર્શક અને સમસ્ત કર્મના ક્ષયે સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

હોય માટે) શિવાય બાકીના ઔપશમિકાદિ ભાવ અને
ભવ્યત્વ તેનો અભાવ થવાથી મોક્ષ થાય છે. ૪

૫ તદનન્તરમૂર્ધ્વં ગહ્યુત્યાલોકાન્તાત્ ।

તે [સકલ કર્મના ક્ષય] પછી જીવ ઉચે લોકાન્ત
સુધી જાય છે.

કર્મનો ક્ષય થયે છતે દેહવિયોગ, સિદ્ધ્યમાન ગતિ
અને લોકાન્તની પ્રાપ્તિ એ ત્રણે આ મુક્ત જીવને એક
સમયે એક સાથે થાય છે. પ્રયોગ [વીર્યાતરાયના ક્ષય અ-
થવા ક્ષયોપશમ દ્વારા ચેષ્ટા રૂપ] પરિણામે અથવા સ્વા-
ભાવિક ઉત્પન્ન થયેલ ગતિ ક્રિયા વિશેષના ઉત્પત્તિ, કાર્યા-
રંભ અને કારણનો વિનાશ જેમ એક સાથે થાય છે તેમ
અહીં પણ સમજવું. ૫

૬ પૂર્વપ્રયોગાદસંજ્ઞત્વાદૂર્બન્ધછેદાત્તથાગતિપ-

રિણામાચ્ચતઙ્ગતિઃ ।

પૂર્વના પ્રયોગ થકી, અસંગપણા થકી, બંધ છેદ
થકી અને સિદ્ધની ગતિનો સ્વભાવ તેવો હોવાથી તે મુક્ત
જીવોની ગતિ [ગમન] થાય છે. ૬

૭ ક્ષેત્રકાલગતિલિઙ્ગતીર્થચારિત્રપ્રત્યેકબુદ્ધબો- ધિતજ્ઞાનાવગાહનાન્તરસંખ્યાલ્પબહુત્વતઃ સાધ્યાઃ ।

ક્ષેત્ર, કાળ, ગતિ, ત્રિંગ, તીર્થ, ચારિત્ર, પ્રત્યેકબુદ્ધ-
બોધિત [પ્રત્યેક બુદ્ધ, સ્વયંબુદ્ધ, બુદ્ધ બોધિત], જ્ઞાન,
અવગહના, અંતર, સંખ્યા અને અલ્પ બહુત્વ વડે કરીને
સાધવાં જોઈએ. એટલે એટલા અનુયોગ વડે સિદ્ધની ત્રિ-
ચારણા કરવી.

તે આ પ્રમાણે—અહીં પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીય—પહેલા-
ની અવસ્થાએ પ્રરૂપણા કરવી અને પ્રત્યુત્પન્ન ભાવ પ્રજ્ઞા-
પનીય—વર્તમાન અવસ્થાએ જણાવવું એમ બે નયની
વિવક્ષા છે.

૧ ક્ષેત્ર—પ્રત્યુત્પન્ન ભાવે સિદ્ધક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થાય.
પૂર્વભાવે જન્મ આશ્રયી પંદર કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલ
સિદ્ધ થાય અને સંહરણ આશ્રયી આખા મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં
સિદ્ધ થાય. પ્રમત્તસંયત અને દેશવિરતનું સંહરણ થાય છે.
સાધની, વેદરહિત, પરિહારવિશુદ્ધિસંયત, પુલાક, અપ્રમત્ત,

ચૌદ પૂર્વી અને આહારક શરીરીનું સંહરણ થતું નથી. ઋણુસૂત્ર અને શબ્દાદિ ત્રણ નય પ્રત્યુત્પન્ન પ્રજ્ઞાપનીય જાણવા અને બાકીના નયો બંને ભાવને જણાવે છે.

૨ કાળ—પ્રત્યુત્પન્ન પ્રજ્ઞાપનીય ભાવે ૧અકાળે સિદ્ધિ પામે. પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીયની અપેક્ષાએજન્મથી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને નોઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી (મહાવિદેહનો અવસ્થિત કાળ), તેમાં ઉત્પન્ન થયેલ સિદ્ધ થાય. સંહરણ થકી પશ્ચુ એજ કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ સિદ્ધ થાય, એટલું વિશેષ છે કે અવસર્પિણીમાં ત્રીજા આરામના સંખ્યાતા વર્ષ બાકી રહે છે તે જન્મેલ અને ચોથા આરામમાં ઉત્પન્ન થયેલા સિદ્ધ થાય. ચોથામાં જન્મેલ હોય તે પાંચમાં આરામમાં સિદ્ધ થાય પણ પાંચમામાં ઉત્પન્ન થયેલ સિદ્ધ ન થાય. બાકીના આરામમાં સિદ્ધ ન થાય. સંહરણ આશ્રયી સર્વ કાળે સિદ્ધ થાય. ઉત્સર્પિણીનું એ (અવસર્પિણી) થી ઉલટું જણવું.

---

૧ સિદ્ધતા છવો રહે છે તે ક્ષેત્રમાં (સિદ્ધ સિદ્ધા ઉપર)
કાળની ગણતરી નથી મારે.

૩ ગતિ—પ્રત્યુપન્ન પ્રજ્ઞાપનીય ભાવે સિદ્ધિ ગતિમાં સિદ્ધ થાય. બાકીના નથી. અનન્તર પશ્ચાત્કૃત ગતિવાળા અને એકાન્તર પશ્ચાત્કૃત ગતિ વાળા એમ બે ભેદથી છે. અનન્તર પશ્ચાત્કૃત ગતિવાળા મનુષ્ય ગતિમાં સિદ્ધ થાય. એકાન્તર પશ્ચાત્કૃત ગતિવાળા સામાન્ય થકી સર્વ ગતિમાંથી આવેલા સિદ્ધ થાય.

૪ લિંગ—પ્રત્યુપન્ન ભાવ પ્રજ્ઞાપનીયે વેદવિનાના સિદ્ધ થાય. પૂર્વ ભાવ પ્રજ્ઞાપનીયે ત્રણે લિંગ (વેદ)વાળા અને ત્રણે લિંગથી આવેલા સિદ્ધ થાય.

૫ તીર્થ—તીર્થકરના તીર્થમાં જિન [તીર્થકર] સિદ્ધ, અજિન [પ્રત્યેક પુદ્ગલ, ગણધર] સિદ્ધ અને સ્વલિંગ [સાધુ] સિદ્ધ થાય છે. એજ પ્રમાણે તીર્થકરી [સ્ત્રી-તીર્થકર] ના તીર્થમાં પણ પૂર્વોક્ત ભેદવાળા સિદ્ધ થાય છે.

૬ લિંગ—પ્રત્યુપન્ન ભાવ પ્રજ્ઞાપનીયે અલિંગી સિદ્ધ થાય, પૂર્વ પ્રજ્ઞાપનીયભાવે સ્વલિંગે [સાધુવેષે] ભાવલિંગી સિદ્ધ થાય. દ્રવ્યલિંગ ત્રણ પ્રકારે છે.—સ્વલિંગ, અન્યલિંગ અને ગૃહસ્થલિંગ; એ ત્રણે લિંગમાં સંજના બહુવી. તે

અર્થે ભાવલિંગને પાસ થયેલા હોય તો સિદ્ધ થાય, અહીં લિંગ એટલે વેષ સમજવો.

૭ ચારિત્ર—પ્રત્યુત્પન્ન પ્રજ્ઞાપનીયભાવે નોચ ચિત્રીનો-
અચારિત્રી સિદ્ધ થાય. પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીય અનંતર પશ્ચા-
ત્કૃતિક અને પરંપરપશ્ચાત્કૃતિક એમ બે ભેદ છે. અનં-
તર પશ્ચાત્કૃતિવાળા યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા મોક્ષે જાય.
પરંપર પશ્ચાત્કૃતિવાળા વ્યંજિત [નામોદ્ધાર એ સ્પષ્ટ ક-
રેલ] અને અવ્યંજિત-પૂર્વોક્તથી વિપરીત અર્થાત્ સામાન્ય
સંખ્યાથી જણાવેલ એમ બે ભેદવાળા છે. અવ્યંજિતમાં
ત્રણ ચારિત્રવાળા, ચાર ચારિત્રવાળા, પાંચ ચારિત્રવાળા
સિદ્ધ થાય. વ્યંજિતમાં સામાયિક, સૂક્ષ્મસંપરાય અને ય-
થાખ્યાત એ ત્રણ ચારિત્રવાળા સિદ્ધ થાય; છેદોપસ્થાપનીય,
સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા સિદ્ધ થાય;
સામાયિક, છેદોપસ્થાપ્ય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત ચા-
રિત્રવાળા સિદ્ધ થાય; છેદોપસ્થાપ્ય, પરિહાર વિશુદ્ધિ સૂ-
ક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા સિદ્ધ થાય; સામાયિક,
છેદોપસ્થાપ્ય, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત
ચારિત્રવાળા સિદ્ધ થાય.

૮ પ્રત્યેક બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ તેના બે લેક તીર્થંકર, અને પ્રત્યેકબુદ્ધ બીજાના ઉપદેશથી બોધ પામેલા હોય તે બુદ્ધ-બોધિત સિદ્ધ તે બે પ્રકારે છે—એક પરને બોધ કરનારા અને બીજા પોતાનું ઇચ્છિત કરવાવાળા.

૯ જ્ઞાન—પ્રત્યુત્પન્ન પ્રજ્ઞાપનીયભાવે કેવળજ્ઞાનવાળા સિદ્ધ થાય. પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીય ભાવ અનંતરપશ્ચાત્કૃતિક અને પરંપરપશ્ચાત્કૃતિક એમ બે લેહવાળો છે. તે વળી અવ્યંજિત અને વ્યંજિત લેહવાળો છે. અવ્યંજિતમાં બે, ત્રણ, ચાર જ્ઞાનવાળા સિદ્ધ થાય. વ્યંજિતમાં પણ મતિશ્રુત વગેરે બે, ત્રણ, ચાર જ્ઞાનવાળા સિદ્ધ થાય.

૧૦ અવગાહના—પૂર્વ પ્રજ્ઞાપનીય ભાવે ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ ધનુષ્યથી ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ અધિક અવગાહનાવાળા સિદ્ધ થાય. જઘન્યથી અંગુલ પૃથક્ત્વ હીન સાત હાથની અવગાહનાવાળા સિદ્ધ થાય (તીર્થંકર મહારાજની અપેક્ષાએ આ કહેલું છે અન્યથા સામાન્ય તો બે હાથની અવગાહનાવાળા પણ સિદ્ધ થાય). પ્રત્યુત્પન્ન પ્રજ્ઞાપનીય ભાવે

પોતાની અવગાહનાથી ત્રીજે ભાગે ન્યૂન અવગાહનાએ સિદ્ધ થાય. એટલે સિદ્ધ થાય ત્યાં પોતાના છેલ્લા શરીરનો ત્રીજો ભાગ ન્યૂન એટલી અવગાહના રહે.

૧૧ અંતર—અનંતર દશામાં સિદ્ધ થનાર સિદ્ધે જ્ઞાન્યથી બે સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી સિદ્ધિ જાય અને સાંતર દશામાં સિદ્ધ થતા સિદ્ધનું જ્ઞાન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસનું અંતર જાણવું.

૧૨ સંખ્યા—એક સમયમાં જ્ઞાન્યથી એક સિદ્ધ થાય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦૮ સિદ્ધ થાય .

૧૩ એ ક્ષેત્રાદિકસિદ્ધોનો અદાખડુત્તર જાણવું.

ઉપસંહાર.

એ પ્રકારે નિર્સર્ગ (સ્વાભાવિક) અગર અધિગમ (ગુરુ ઉપદેશ) થી ઉત્પન્ન થયેલ, તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ, શંકાદિ અતિચાર રહિત, પ્રશમ (સમતા)-સંવેગ (મોક્ષ સુખની અમિલાવા)-નિર્વેદ [સંસારથી દ્વેગ]-અનુકંપા [દયા] અને આસ્તિકતા (વીતરાગ ભાષિત વચનમાં દહ શ્રદ્ધાન) ના પ્રજ્ઞટ થતો રૂપ અને વિશુદ્ધ એવું સમ્યગ્ દર્શન પામીને અને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થકી વિશુદ્ધ જ્ઞાન મેળવીને નિક્ષેપ, પ્રમાણ, નય, નિર્દેશ આદિને સત્પ્રખ્યા વગેરે ઉપાયોત્કે છવાદિ તત્ત્વોના અને પારિણામિક, ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષયોપશમિક અને ક્ષાયિક ભાવોના યથાર્થ તત્ત્વને જાણીને પારિણામિક અને ઔદયિક ભાવની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અન્યતાનુશ્રુ [રૂપાંતર પરિણામ] અને નાશના તત્ત્વને જાણનાર, વિરક્ત, નિઃસ્પૃહ, ત્રણ ગુપ્તિને પાંચ સમિતિએ યુક્ત, દશવિધ યજ્ઞિર્મના અનુષ્ઠાન થકી અને તેનું રૂપ દેખવાથી

મેક્ષ પ્રાપ્તિના પ્રવર્તનવડે અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલ શ્રદ્ધા અને સંવેગવાળો; ભાવના (મૈત્રી વગેરે આર) વડે ભાવિતા-ત્મા, દ્વાદશ અનુપ્રેક્ષાઓવડે સ્થિર કર્યો છે આત્મા જેણે એવો; અનાસક્ત; સંવર કરવાથી અર્થાત્ નિરાશ્રવપણું હોવાથી અને વિરક્ત અર્થાત્ નિઃસ્પૃહ હોવાથી નવીન કર્મ સંચયથી રહિત; પરિષ્કુના જ્ય થકી અને બાહ્ય અસ્પન્તર તપના અનુષ્ઠાન અને અનુભાવ થકી સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિનિયમી માંડી જિન પર્યંતના પરિણામ-અધ્યવસાય અને વિશુદ્ધિરૂપ સ્થાનાન્તરોની ઉત્તરોત્તર અસંખ્યગુણ ઉત્કર્ષતાની પ્રાપ્તિવડે પૂર્વોપાર્જિત કર્મને નિર્જરતો, સામાયિકથી માંડી સૂક્ષ્મસંપરાય પર્યંતના સંયમ સંબંધી વિશુદ્ધિ સ્થાનોની ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્તિ થકી, પુણક વગેરે નિર્ઝેથાના સંયમ પાળવાના વિશુદ્ધિ સ્થાન વિશેષોની ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્તિવડે યુક્ત, અત્યંત ક્ષય કર્યો છે આર્ત અને રોદ્ર ધ્યાન જેણે એવો; ધર્મ ધ્યાનની દૃઢતાથી પ્રાપ્ત કર્યું છે સમાધિ-બળ જેણે એવો, પૃથક્ત્વ વિતર્ક અને એકત્વ વિતર્ક માંના એક શુકલ ધ્યાનમાં વર્તતો જીવ અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિઓને

પ્રાપ્ત કરે છે. તે આ પ્રમાણે-આમર્શઓષધી (સ્પર્શ માત્ર ઓષધીરૂપ-હાથના સ્પર્શ માત્રે પોતાના તેમજ પાંચકા રોગને નાશ કરે તેવી શક્તિ); ત્રિમુદ્ ઓષધિ [વડીનીતિ, લઘુનીતિના અવયવે વ્યાધિ નાશ કરે તેવી શક્તિ], સર્વ ઓષધિ (હંત, નળ, કેશ, રામ ઇત્યાદિ અવયવો જેના ઓષધિ રૂપ હોય, તેનું સ્પર્શ કરેલ પાણી અનેક રોગને હણે, તેને સ્પર્શ કરેલ પવન ખીજાના વિષાદિ હરે તેવી શક્તિ), શ્રાપ અને આશીર્વાદના સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરે તેવી વચન સિદ્ધિ ઇશિત્વ (સ્થાવર પણ આજ્ઞા માને એવી શક્તિ, તીર્થંકર ચક્રવાર્તિ વગેરેની ઋધિને વિસ્તારી શકે એવી પ્રભુતા), વશિત્વ (જીવ અજીવ સર્વ પદાર્થ વશ થાય એવી શક્તિ), અવધિજ્ઞાન, વૈક્રિયપણું, અણિમા, લણિમા, મહિમા, અણુત્વ, ઇત્યાદિ (કમલની નાળ (સૂત્ર) ના છિદ્રમાં પણ પ્રવેશ કરવાની શક્તિ તે અણિમા હલકાપણું તે લણિમાં, જેમકે વાયુ કરતાં પણ હલકા થઈ શકાય. મહેટાપણું તે મહિમા, જેમકે મેરૂ થકી પણ મહેટું શરીર કરી શકાય. જૂમિ ઉપર ચલા છતાં અણુ-

લીના અથ ભાગવડે મેરૂ પર્વતની ટોચ અને સૂર્યાદિકને
 સ્પર્શે તે પ્રાપ્તિ. પાણીમાં પૃથ્વીની જેમ પગે ચાલે અને
 પૃથ્વી ઉપર પાણીની પેઠે ડુળી જાય ને બહાર નિકળે એવી
 શક્તિ તે પ્રાકાશ્ય. જેવડે અગ્નિની જ્યોત, ધૂમ્ર આકળ,
 વરસાદ, પાણીની ધાના, કરોળીયાની જાળ, જ્યેતિષકવિમા-
 નોના કિરણ અને વાયુ એમાંના કોઇ પણ એકને ગ્રહણ
 કરીને આકાશમાં ચાલે તેવી શક્તિ તે જ'ઘાચારણ. જેના-
 થી આકાશને વિષે ભૂમિની જેમ ચાલે, પક્ષોની પેઠે ઉચે
 ઉડવું, નીચે ઉડવું વગેરે કરે તેવી શક્તિ તે આકાશ ગતિ
 ચારણ. આકાશ [ખાલી જગ્યા] ની પેઠે પર્વત મધ્યેથી
 પણ ચાલી શકે તેવી શક્તિ તે અપ્રતિઘાતિ. અદૃશ્ય થવું
 તે અંતર્ધાન શક્તિ જુદા જુદા પ્રકારના અનેક રૂપોને એક
 સાથે કરી શકે તથા વિશેષ તેજ ઉત્પન્ન કરી શકે તેવી
 શક્તિ તે કામ રૂપી અર્થાત્ મરણ માફક રૂપ ધારણ કરી
 શકાય તે) ઇત્યાદિ ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી ઇન્દ્રિયોને
 વિષે મતિજ્ઞાનની વિશુદ્ધિ વધારે હોવાથી સ્પર્શન, આસ્વા-
 દન, સુંગ્રહ, જોવું, સાભળવું એ વિષયોનો દૂર થકી પણ

અનુભવ કરે છે. એક સાથે અનેક વિષયનું શ્રવણ જ્ઞાન થાય તેવી શક્તિ તે સંભિન્ન જ્ઞાન, એ વગેરે. કોષ્ઠબુદ્ધિ; (જેમ ઠાઠામાં અનાજ વગેરે ભંડારેલું રહે તેની પેઠે ભણેલ સૂત્ર વગેરે વિસ્મરણ થયા વિના યાદ રહે); ખીજ-બુદ્ધિ [એક અર્થ રૂપ ખીજને સાંભળવે કરી ઘણા અર્થ ને નીપજાવી કાઢે, જેમ એક અનાજનું ખીજ વાવવાથી ઘણું નીપજે તેમ]; પદ, પ્રકરણ, ઉદ્દેશ, અધ્યાય, પ્રાસૂત, વસ્તુ, પૂર્વ અને અંગ એનું અનુસારીપણું અર્થાત્ પદાદિ થોડા જાણ્યાં સાંભળ્યાં હોય તોપણ સંપૂર્ણ મેળવી શકે; ઋણુમતિ, વિપુલમતિ, પરિચિત્ત (અભિપ્રાય) જ્ઞાન, ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટ વસ્તુની અપ્રાપ્તિ વગેરે મન સંબંધી ઋધિઓ જાણવી. ક્ષીરાશ્રવ (દુધના પ્રવાહના ઝરવા તુલ્ય વચનની મિષ્ટતા), મધ્વાશ્રવ (મધુના પ્રવાહ જેવા વચનની મિષ્ટતા), વાદિપણું (વાદ વિવાદમાં કુશળતા), સર્વ રૂતજ્ઞ (સર્વ પશુ પક્ષી આદિના શબ્દને જાણે) અને સર્વ સત્વાવબોધન [સર્વ પ્રાણીને બોધ કરી શકે તેવી શક્તિ] વગેરે વચન સંબંધી ઋધિ જાણવી.

તથા નિગ્રાધરપણું, આશીવિષપણું [દાદની અંદર ઝેર ઉત્પન્ન થાય, શપે કરી બીજને મારી શકે તે] અને મિન્નાક્ષર (ન્યૂન) ચૌદ પૂર્વધરપણું અને સંપૂર્ણ (અભિન્નાક્ષર) પૂર્વધરપણું વગેરે પણ ઋધિઓ જાણવી.

તે વાર પછી નિઃસ્પૃહ હોવાથી તે ઋધિઓમાં આસક્તિ રહિત અને મેહુનીય કર્મના ક્ષયક પરિણામમાં સ્થિત રહેલા એવા તે જીવનું અઠવીશ પ્રકારવાળું મોહુનીય કર્મ સર્વથા નાશ પામે છે. તે વાર પછી છત્રસ્થ વીતરાગપણું પ્રાપ્ત થયેલા તે જીવના અંતર્મુદૂતવડે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાય કર્મ સમકાળે સર્વથા નાશ પામે છે. તે પછી સંસારના બીજ (ઉત્પત્તિ) રૂપી બંધનથી સર્વથા મુક્ત, ક્ષણરૂપ બંધનથી મેક્ષની અભિલાષાવાળા, યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા, જિન, કેવળી, સર્વજ્ઞ, સંવેદર્થી, શુદ્ધ, ભુદ્ધ, કૃતકૃત્ય, સ્નાતક થાય છે. તે વાર પછી વેદનીય, નામ, જોત્ર અને આયુષ્ય કર્મના ક્ષય થકી ક્ષત્રબંધનથી રહિત, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ ઇંધનને બાળી નાંખ્યા છે જેણે અને [નવા] ઇંધનરૂપ ઉપાદાન કારણ

રહિત એવા અગ્નિની પેઠે પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા ભવનો બાશ
 થવાથી અને હેતુના અભાવથી હવે પછી (નવા) જન્મો-
 ની ઉત્પત્તિ નહિ હોવાથી શાંત, સંસાર મુખથી વિલક્ષણ,
 આત્મતિક (અનંત) એકાંતિક. ઉપમારહિત, નિર્નિશય
 (શ્રેષ્ઠ), નિત્ય એવા નિર્વાણ (મોક્ષ) મુખને પામે છે.

एवं तत्त्वपरिज्ञाना-द्विरक्तस्यात्मनो श्रृशम् ;
 निरास्रवत्वाच्छिन्नायां, नवायां कर्मसन्ततौ. ॥१॥
 पूर्वार्जितं क्षयतो, यथोक्तैः क्षयहेतुभिः;
 संसारबीजं कात्स्नर्येन, मोहनीयं प्रहियते. ॥२॥
 ततोऽन्तरायज्ञानघ्न-दर्शनघ्नान्यनन्तरम् ;
 प्रहियन्तेऽस्य युगपत् , त्रीणि कर्माण्यशेषतः ॥३॥
 गर्भमूच्यां विनष्टायां, यथा तालो विनश्यति
 तथा कर्मक्षयं याति, मोहनीये क्षयं गते. ॥४॥
 ततः क्षीणचतुष्कर्मा, प्राप्तोऽप्याख्यातसंयमम् ;
 बीजबन्धननिर्मुक्तः; स्नातकः परमेश्वरः. ॥५॥

शेषकर्मफलापेक्षः शुद्धो बुद्धो निरामयः;

सर्वज्ञः सर्वदर्शी च, जिनो भवति केवली. ॥६॥

એ પ્રકારના તત્ત્વોને સારી રીતે જાણવા થકી સર્વથા વિરક્ત થયેલ અને પૂર્વોપાર્જિત કર્મને ક્ષય કરવાના હેતુ-
ઓવડે અપાવનાર આત્મા (જીવ)નું, નિરાશ્રવપણું હોવા-
થી નવીન કર્મ સંતતિ (પરંપરા) છેદ થયે છતે સંસાર-
ના બીજરૂપ મોહનીય કર્મ સર્વથા નાશ પામે છે. ૧-૨

તે વાર પછી તરતજ તે જીવના અંતરાય, જ્ઞાનાવ-
રણ અને દર્શનાવરણ એ ત્રણે કર્મો એક સાથે સર્વથા નાશ
પામે છે. ૩

જેવી રીતે ગર્ભસૂચિ (વચ્ચેનો આંકુરો-તંતુ) નાશ
થયે છતે તાડવૃક્ષ નાશ પામે છે તેવી રીતે મોહનીય કર્મ
ક્ષય થયે છતે બીજા કર્મ ક્ષય પામે છે. ૪

તે વાર પછી અપાવ્યાં છે ચાર કર્મ જેણે એવો અને
પ્રાપ્ત કર્યું છે યથાખ્યાત ચારિત્ર જેણે એવો આત્મા બીજ
અંધનથી રહિત, સ્નાતક, પરમેશ્વર થાય છે. ૫

બાકીના કર્મ હોવાથી મોક્ષ ફળની અપેક્ષાવાળો શુદ્ધ,
બુદ્ધ, નિરામય (રોગ રહિત), સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, જિન
એવો કેવળી થાય છે. ૬

- कृत्स्नकर्मक्षयादूर्ध्वं निर्वाणमाधिगच्छति;
 यथा दग्देन्धनो बान्धि,—निरूपादानसन्तर्तिः. ॥७॥
- दग्धे बीजे यथाऽत्यंत, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः,
 कर्मबीजे तथा दग्धे; नारोहति भवाङ्कुरः, ॥८॥
- एरण्डयन्त्रपेडासु, बन्धच्छेदाद्यथा गतिः;
 कर्मबन्धनविच्छेदा—त्सिद्धस्यापि तथेष्यते, ॥९॥
- ऊर्ध्वगौरवधर्माणो, जीवा इति जिनोत्तमैः;
 अधोगौरवधर्माणः पुद्गला इति चोदितम्. ॥१०॥
- यथाऽधास्तिर्यगूर्ध्वं च, लोष्टवाय्वग्निवीतयः;
 स्वभावतः प्रवर्तन्ते, तथोर्ध्वं गतिरात्मनाम्. ॥११॥
- अतस्तु गतिवैकृत्य—मेषां यदुपलभ्यते;
 कर्मणः प्रतिघाताच्च, प्रयोगाच्च तदिष्यते. ॥१२॥
- अधस्तिर्यगथोर्ध्वं च, जीवानां कर्मजा गतिः;
 ऊर्ध्वमेव तु तद्धर्मा, भवति क्षीणकर्मणाम्. ॥१३॥
- द्रव्यस्य कर्मणो यद्वदुत्पत्त्यारम्भवीतयः;
 समं तथैव सिद्धस्य, गतिमीक्ष्यभवक्षयाः ॥१४॥

સમસ્ત કર્મના ક્ષય થવા પછી તે નિર્વાણને પામે છે. જેમ બાળ્યાં છે પૂર્વના ઇંધન જેણે અને નવીન ઇંધનરૂપ ઉપાદાન સંતતિ રહિત એવો અગ્નિ શુદ્ધ દેહીપ્રમાણ રહે- છે તેમ જીવ શુદ્ધતાને પામે છે. ૭

જેમ બીજા બળી ગયે છો અંકુરો બિલકુલ ઉત્પન્ન થતો નથી તેમ સંસાર બીજા બળી ગયે છો ભવરૂપ અંકુર પેદા થતો નથી ૮

એરંડના ગુચ્છાના બંધના છેદન થકી જેમ એરંડ બીજની ગતિ થાય છે તેવી રીતે કર્મરૂપ બંધના છેદન થકી સિદ્ધની પણ ઉર્ધ્વગતિ ગણાય છે. ૯

ઉર્ધ્વ ગમનના ગૌરવધર્મવાળા જીવો છે અને અધો-ગમનના ગૌરવધર્મવાળા પુદ્ગલો છે, એમ જિન-કેવલી માંહે ઉત્તમ એવા વીર્યકરોએ કહેલું છે. ૧૦

જેવી રીતે પાષાણ, વાયુ અને અગ્નિની ગતિઓ સ્વભાવેજ અનુક્રમે અધો તિર્ય્છી અને ઉર્ધ્વ પ્રવર્તે છે તેવી રીતે આત્માની ગતિ પણ સ્વભાવે ઉર્ધ્વ થાય છે. ૧૧

ઉપર કહેલ કરતાં જુદી રીતે એ જીવ પુદ્ગલાદિની ગતિ જે થાય છે તે કર્મથી, પ્રતિધાતથી અને પ્રયોગથી થાય છે. ૧૨

જીવોની કર્મવડે અધો, તિર્યક્ અને ઉર્ધ્વગતિ થાય છે પરંતુ ક્ષીણ થયાં છે કર્મ જેનાં એવા જીવોની તે ઉર્ધ્વગતિજ થાય છે. કેમકે જીવ સ્વભાવે ઉર્ધ્વગતિધર્મવાળો છે. ૧૩

જેવી રીતે દ્રવ્યમાં ક્રિયાની ઉત્પત્તિ, આરંભ અને નાશ એક સાથે થાય છે તેવીજ રીતે સિદ્ધની ગતિ, મોક્ષ અને ભવનો ક્ષય સાથે થાય છે. ૧૪

ઉત્પત્તિશ્ચ વિનાશશ્ચ, પ્રકાશતમસોરિહ,
યુગપદ્ભવતો યદ્વત્ , તથા નિર્વાણકર્મણોઃ ॥૧૫॥
તન્વી મનોજ્ઞા સુરાભિઃ, પુણ્યા પરમભાસ્વરા;
પ્રાગ્ભારાનામવસુધા, લોકમૂર્ધ્નિ વ્યવસ્થિતા. ॥૧૬॥
નૃલોકતુલ્યાવિષ્કમ્ભા, સિતચ્છત્રાનિભા શુભા;
ઋર્ધ્વે તસ્યાઃ સિતેઃ સિદ્ધા, લોકાન્તે સમવસ્થિતાઃ ॥૧૭॥

અહીં જેમ પ્રકાશની ઉત્પત્તિ અને અંધકારનો નાશ સાથે થાય છે તેવી રીતે નિર્વાણ (મોક્ષ)ની ઉત્પત્તિ અને કર્મનો નાશ સાથે થાય છે. ૧૫

સૂક્ષ્મ, મનોહર, સુગંધી, પવિત્ર અને પરમપ્રકાશ-મય પ્રાગભારા નામની પૃથ્વી લોકક્ષેત્રના માથે રહેલા છે. ૧૬

તે મનુષ્યલોક તુલ્ય (૪૫ લાખ યોજન) વિસ્તાર-વાળી, પ્રવેત છત્ર તુલ્ય વર્ણુ વાળી શુભ છે. તે પ્રાગભારા પૃથ્વી ઉપર ઉચે (એક યોજન પ્રદેશમાં છેવટના યોજન-ના ૨૪ મા ભાગમાં) લોકના અંતે ત્રિધો રૂડે પ્રકારે રહેલા છે. ૧૭

તાદાત્મ્યાદુપયુક્તાસ્તે, કેવલજ્ઞાનદર્શનૈઃ;

સમ્યક્ત્વસિદ્ધતાવસ્થા-હેત્વભાવાચ્ચ નિષ્ક્રિયાઃ. ॥૧૮॥

તદનન્તરમેવોર્ધ્વ-માલોકાન્તાત્ સ ગચ્છતિ;

પૂર્વપ્રયોગાસક્લત્વ-બન્ધચ્છેદોર્ધ્વગૌરવૈઃ. ॥૧૯॥

કુલ્લાલચક્રે દોલાયા-મિષૌ ચાપિ યથેષ્યતે;

પૂર્વપ્રયાગોત્કર્મેહ, તથા સિદ્ધિગતિઃ સ્મૃતા. ॥૨૦॥

મૃદ્ધેપસન્નિર્મોક્ષા -યથા દષ્ટાસ્વલ બુનઃ

કર્પસન્નિર્મોક્ષા-તથા સિદ્ધિગતિઃ સ્મૃતાઃ. ॥૨૧॥

તેઓ તાદાત્મ્ય સંબંધથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળ-
દર્શને કરી સહિત (કેવળજ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગવાળા) છે.
સમ્યક્ત્વ સિદ્ધતા અવસ્થા સહિત છે અને હેતુના અભાવે
નિષ્ક્રિય છે. ૧૮

તે વારં પછી તરતજ પૂર્વ પ્રયોગ, અસંગત્વ, બંધ
છેદ અને ઉર્ધ્વ ગૌરવ વડે કરીને તે લૌકિકાંત સુધી જાય
છે. ૧૯

કુંભારનો ચાક, હિંડોલા અને ણાણુને વિષે જેમ
પૂર્વ પ્રયોગથી ભ્રમણ, ગમનાદિ ક્રિયા થાય છે તેવી રીતે
અહિં પૂર્વ પ્રયોગથી સિદ્ધની ગતિરૂપ ક્રિયા કહેલ છે-
થાય છે. ૨૦

જેવી રીતે માટીના લેપ રૂપ સંગથી સર્વથા મુક્ત
થવાથી તુંગડાની પાણીમાં ઉર્ધ્વગતિ દેખાય છે તેવીજ
રીતે કર્મરૂપ સંગથી સર્વથા નિર્મુક્ત થવાથી સિદ્ધની ઉર્ધ્વ-
ગતિ કહેલી છે. ૨૧

તતોડપ્યૂર્ધી ગતિસ્તેષાં, કસ્માન્નાસ્તીતિ વેન્માતિઃ ;

ધર્માસ્તિકાયસ્યાભાવાત્સ હિ હેતુર્ગતેઃ પરઃ. ॥૨૨॥

સંસારત્રિવિધયાતીતં, મુક્તાનામવ્યયં સુખમ્ ;

અવ્યાગ્રાધમિતિ પ્રોક્તં, પરમં પરમાર્થાભિઃ. ॥૨૩॥

સ્વાદેતદશરીરસ્ય, જન્તોર્નિષ્ટાષ્ટકર્મણઃ ;

કથં ભવતિ મુક્તસ્ય, સુખમિત્યત્ર મે શૃણુ. ॥૨૪॥

જો કદાચ એવી બુદ્ધિ (શંકા) થાય કે તેઓની તેનાથી પણ ઉચ્ચે ગતિ શા માટે ન થાય ? તો એ આશંકાનો ઉત્તર કહે છે ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ હોવાથી [સિદ્ધોની] ઉચ્ચે ગતિ ન થાય કેમકે ધર્માસ્તિકાય (જ) ગતિનો પરમ હેતુ છે. ૨૨

સંસારના ત્રિવિધ થકી વિલક્ષણ, અવ્યય (નશ ન થાય તેવું) અને અવ્યાગ્રાધ (પીડા સહિત) એવું ઉત્કૃષ્ટ સુખ મુક્ત જીવોને પરમઋષિઓએ કહેલું છે. ૨૩

નાશ કર્યા છે અષ્ટ કર્મ જોણે એવા અશરીરી મુક્ત જીવોને એ સુખ કેવી રીતે થાય ? એ પ્રકારે શંકા થયે છે તો મારો ઉત્તર અહિં સાંભળો. ૨૪

લોકે ચતુર્ધિવહાર્યેષુ, સુસ્વશબ્દઃ પ્રયુજ્યતે;
 વિષયે વેદનાઽભાવે, વિપાકે મોક્ષ એવ ચ. ॥૨૫॥
 સુખો વાનિઃ સુખો વાયુ-વિષયોઽપિહ કથયતે;
 દુઃસ્વાભાવે ચ પુરુષઃ, સુખિતોઽસ્મીતિ મન્યતે. ॥૨૬॥
 પુણ્યકર્મવિપાકાન્ન, સુખમિષ્ટેન્દ્રિયાર્થજમ્ ;
 કર્મકૃત્તેજાવિમોક્ષાન્ન, મોક્ષે સુખમનુત્તમમ્ . ॥૨૭॥

અહીં લોકમાં ચાર પ્રકારના પદાર્થમાં સુખ શબ્દ
 જોડેલ છે અર્થાત્ ચાર પ્રકારે સુખ ગણ્યું છે. વિષયમાં
 વેદના (પીડા) ના અભાવમાં, સાતાનાઉદયમાં અને
 મોક્ષમાં. ૨૫

ઉદાહરણ આપે છે—અગ્નિ સુખ, વાયુ સુખ, વિષય-
 માં સુખ એમ અહીં કહેવાય છે. તેમજ દુઃખના અભાવે
 પણ ‘ હું સુખી છું ’ એમ મનુષ્ય માને છે. ૨૬

પુણ્યકર્મના વિપાકથી ઇચ્છિત ઇન્દ્રિયના વિષયથી ઉ-
 ત્પન્ન થયેલ સુખ કહેવાય છે. અને કર્મ તથા કષાયના સ-
 વ્થા મોક્ષ [છૂટકાના] થકી મોક્ષમાં સર્વોત્તમ સુખ ગ-
 ણેલું-રહેલું છે. ૨૭

સુસ્વપ્નસુપ્તવત્કેચિ-દિચ્છન્તિ પરિનિર્વૃત્તિમ્ ;

તદયુક્તં ક્રિયાવત્ત્વા-ત્સુખાનુશયતસ્તથા ॥૨૮॥

શ્રમક્લમપદવ્યાધિ-મદનેશ્યશ્ચ સમ્ભવાત્ ;

મોહે'ત્યતોર્ધિપાકાચ્ચ, દર્શનઘ્નસ્ય કર્મણઃ. ॥૨૯॥

લોકે તત્સદૃશો હ્યર્થઃ, કૃત્સ્નેઽપ્યન્યો ન વિદ્યતે;

ઉપગીયેત તથેન, તસ્માન્નિરુપં સુખમ્ . ॥૩૦॥

ઢિઙ્ગપ્રસિદ્ધે પ્રામાણ્યા દનુમાનોપમાનયોઃ ;

અત્યન્ત ચાપ્રસિદ્ધં તથ્યત્તેનાનુપમં સ્મૃતમ્ . ॥૩૧॥

પ્રત્યક્ષં તદ્ભગવતા મહતાં તૈશ્ચ માષિતમ્ .

મૃહ્યતેઽસ્તીત્યતઃ પ્રાજ્ઞૈર્ન ચ્છદ્માસ્થપરિક્ષયા. ॥૩૨॥

એ મોક્ષ સુખને કેટલાએક સુખપૂર્વક નિદ્રા લેનાર
જેમ ઉત્તમ શાંતિ રૂપ માને છે, તે પ્રકારનું સુખ માનવું
અયુક્ત છે. કેમકે [તેમ માનવાથી] ત્યાં ક્રિયાપણું થાય
તેમજ સુખનું આછાવટ્ટાપણું થાય. ૨૮

૧ળી શ્રમ, (ખેદ), ગ્લાનિ, મદ (મદ્યપાનાદિજનિત)

૨૪૬

વ્ય.ધિ અને મૈથુન થકી તથા મોહના ઉત્પત્તિ સ્થાનથી અને દર્શનાવરણ કર્મના વિપાકથી તે (નિદ્રા) ની ઉત્પત્તિ છે. તેથી મોક્ષ સુખને નિદ્રા માનવી તે અયુક્ત છે. કેમકે તે મુક્તજીવો શ્રમાદિથી રહિત છે. ૨૬

આખા લોકમાં તેના સદૃશ બીજો કોઈ પણ પદાર્થજ નથી કે જેની સાથ તેની ઉપમા દેવાય, તે માટે તે સુખ નિરૂપમ (ઉપમા રહિત) છે. ૩૦

અનુમાન અને ઉપમાનનું પ્રમાણ, હેતુ અને પ્રસિદ્ધિથી થાય છે, તે આ બાળતમાં અત્યંત અપ્રસિદ્ધ છે, તે કારણ માટે તે અનુપમ, અનુમાન અને ઉપમાથી ન જણાય તેવું તે સુખ કહેવાય છે. ૩૧

તે [મોક્ષસુખ] અરિહંત ભગવંતોને પ્રત્યક્ષ છે તેથી તેઓ એ ભાવિત તે સુખ પડિતોવડે (આગમ પ્રમાણથી) ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, (આગમ વિના) છદ્મસ્થની પરીક્ષાવડે ગ્રહણ થાય તેવું નથી. ૩૨

૧ રતિ, અરતિ, ભય અને શોક વગેરે

વળી એ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રે કરી સહિત સાધુ
 મોક્ષને માટે યત્ન કરે છે પણ કાળ, સંઘર્ષણ અને આયુ-
 ના દોષ થકી અવપશક્તિવાળો હોવાથી કર્મનું અત્યંત ભા-
 રીપણું હોવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિને માટે અકૃતાર્થ થયો છો.
 ઉપશમભાવને પામે છે, તે સૌધર્મથી માંડીને સર્વાર્થસિદ્ધ
 પર્વતના વિમાનો માંહેના કોઈપણ એકને વિષે દેવપણે
 ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં પુણ્યકર્મના ફળને લોગવીને આયુષ્યને
 ક્ષત થવાથી ચ્યવીને દેશ, જાતિ, કુળ, શીળ, વિદ્યા, વિનય,
 વિભવ, સુખ અને વિસ્તારવાળી વિભૂતિએ યુક્ત મનુષ્યમ-
 વને વિષે જન્મ પામીને ફરીથી સમ્યગ્દર્શનાદિવડે વિશુદ્ધ
 જ્ઞાન પામે છે. આ સુખપરંપરાવડે પુણ્યાનુબંધિ પુણ્યના
 ક્રમે કરીને ત્રણ વાર જન્મ લઈ (ત્રણ ભવ કરી)ને પછી
 મોક્ષ પામે છે.

॥ प्रशस्तिः ॥

वाचकमुख्यस्य शिवश्रियः प्रकाशयशसः प्रशिष्येण ।

शिष्येण घोशनन्दिक्षमणस्यैकादशाङ्गाविदः ॥ १ ॥

वाचनया च महावाचकक्षमणमुण्डपादशिष्यस्य ।

शिष्येण वाचकाचार्यमूलनाम्नः प्रथितकीर्तेः । २ ॥

न्यग्रोद्विक्ताप्रसूतेन विहरता पुरवरे कुसुमनाम्नि ।

कौभिषाणिना स्वातितनयेन अतृप्तीमुतेनाध्यम् ॥ ३ ॥

अर्हद्वचनं सम्यग्गुरुक्रमेणागतं समुपधार्य ।

दुःखार्तिं च दुरागमविहतमतिं लोकमवलोक्य ॥ ४ ॥

इदमुच्चैर्नागरवाचकेन सत्त्वानुकम्पया दब्धम् ।

तत्त्वार्थधिगमाख्यं स्पष्टमुपास्वातिना शास्त्रम् ॥ ५ ॥

यस्तत्त्वाधिगमाख्यं ज्ञास्याति कारिष्यते च तत्रोक्तम् ।

सौज्याबाधमुत्ताख्यं प्राप्स्यत्यचिरेण परमार्थम् ॥ ६ ॥

जगत्प्रकाशक यशयुक्त शिवश्री नामना वाचकभूष्य-

ना प्रशिष्य अने अग्यार अंगना बाधु श्री घोषनन्दिमुनि-
ना शिष्य. १

તથા વાયના લેવાવડે કરીને (બણાવનારની અગેક્ષા
એ) મુનિમાંહે પવિત્ર મહાવાયકક્ષમણ મુ'ડપાદના શિષ્ય
પ્રસિધ છે કીર્તિ જેની અને વાયકાચાર્ય મૂળ છે નામ જેનું
તેના શિષ્યે. અર્થાત્ મુ'ડપાદના શિષ્યના શિષ્યે. ૨

સ્વાતિ નામના પિતા અને વાત્સી છે ગોત્ર જેનું
એવી ઉમા નામની માતાના પુત્ર, કોલીવણી ગોત્રવાળા,
ન્યગ્રોધિકા ગામમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને કુસુમપુર (પાટ
લીપુત્ર) નામના શ્રેષ્ઠ નગરને વિષે વિચરતા, રૂડે પ્રકારે
શુરૂ પરંપરાએ આવેલ અમૂલ્ય અર્હત્ત્રવચનને રૂડે પ્રકારે
ધારણ કરીને દુઃખી અને દુરાગમ (ઐહિક સુખોપદેશવાળા
વચનો) થી નષ્ટબુધિવાળા લોકોને દેખીને. ૩-૪

જીવોની અનુકંપાવડે કરીને ઉચ્ચ નાગરશાળાના
વાયક ઉમાસ્વાતિજીએ આ તત્ત્વાર્થાધિગમ નામનું શાસ્ત્ર
રૂપે રીતે રચ્યું. ૫

જે તત્ત્વાર્થાધિગમ નામના શાસ્ત્રને જાણશે અને તેમાં
કહ્યા મુજબ કરશે, તે અત્યાબાધ સુખ (મોક્ષ) નામના
પ્રરમાર્થને થોડા વખતમાં પામશે. ૬

— ❀ ❀ ❀ ❀ —

રાપમ, ૪ કોડકોડી સાગરાપમનો સુપમ સુપમા (પહેલો આરો), ત્રણ કોડકોડી સાગરાપમનો સુપમા (બીજો આરો), એ કોડકોડી સાગરાપમનો સુપમ દુષમા (ત્રીજો આરો), ૪૨ હજાર વર્ષે ઉણુ એક કોડકોડી સાગરાપમનો દુષમ સુપમા (ચોથો આરો), ૨૧ હજાર વર્ષનો દુષમા (પાંચમો આરો,) ૨૧ હજાર વર્ષનો દુષમ દુષમા (છઠ્ઠો આરો) એ છ આરાના મળીને દશ કોડકોડી સાગરાપમે અવસર્પિણી ને તેટલાજ સાગરાપમે ઉત્સર્પિણી, એ મળીને વીશ કોડકોડી સાગરાપમે એક કાળચક્ર ને એવા અનંતા કાળચક્રે એક પુદ્ગલ પરાવર્તન સમજવું. છ આરાઓ પૈકી દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં નિરંતર પહેલો આરો, હરિવર્ષ ને રમ્યક ક્ષેત્રમાં નિરંતર બીજો આરો, હેમવંત ને ઐરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં નિરંતર ત્રીજો આરો અને પદ અંતર્દ્વીપ તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નિરંતર ચોથો આરો વર્તે છે. દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, હરિવર્ષ, રમ્યક, હેમવંત ને ઐરણ્યવંત એ છએ ૧ ક્ષેત્રમાં ને પદ અંતર્દ્વીપમાં નિરંતર યુગલિક હોય છે. ભરત ઐરવતમાં અવસર્પિણીમાં પેલે, બીજો ને ત્રીજો આરો અને ઉત્સર્પિણીમાં ચોથો, પાંચમે ને છઠ્ઠો આરો યુગળિયા હોય છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૫માં પંક્તિ ૭ મીમાં 'વિમાનો અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે' ત્યારપછી નીચે પ્રમાણે વાંચવું.

પહેલા દેવલોકમાં ૩૨ લાખ, બીજામાં ૨૮ લાખ, ત્રીજામાં ૧૨ લાખ, ચોથામાં ૮ લાખ, પાંચમામાં ૪ લાખ, છઠ્ઠામાં ૫૦ હજાર, સાતમામાં ૪૦ હજાર, આઠમામાં ૭ હજાર, નવમા દશમામાં ૪૦૦,

૧ ધાતકી ખડમાં એ છ નામના ૧૨ ક્ષેત્રો ને પુષ્કરાર્ધમાં પણ ૧૨ ક્ષેત્રો છે, તેમાં પણ નિરંતર યુગળિયા હોય છે. અંતર્દ્વીપ બીજા ખડોમાં નથી.

અને અગ્રારમા આરમા દેવલોકમાં ૩૦૦ વિમાનો છે. નવ પ્રેવેયકમાં,
૧૧૮* વિમાનો છે અને અનુત્તર વિમાનો ૫ છે. કુલ ૮૪૯૭૦૨૩
માનો છે. દરેક વિમાનમાં એકેક સિદ્ધતયાનજ છે.

સર્વજનવન્ય સ્થિતિવાળા દેવોને સાત રેતોકે શ્વાસ લેવો પડે છે અને
ચતુર્થ લકતે આહારની ઇચ્છા થાય છે. પલ્લોપમના આયુવાળાને એક
દિવસની અંદર શ્વાસ લેવાનું અને દિવસ પૃથક્ત્વે આહારની ઇચ્છા
થાય છે. જોટલા સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય તેટલા પક્ષે શ્વાસ લેવાનું
ને તેટલા હળર વર્ષે આહારની ઇચ્છા સમજવી. અર્થાત્ ૩૩ સાગરો-
પમના આયુષ્યવાળાને ૩૩ પક્ષે (૧૬૧૧ મહીને) શ્વાસ લેવાનું ને ૩૩
હળર વર્ષે આહારની ઇચ્છા જાણવી.

દેવતાને અસાતા ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત હોય ને સાતા છ માસ સુધી
હોય, આરમા દેવલોક સુધી અન્યમતી ઉપજી શકે અને નિન્હવો નવમા
પ્રેવેયક સુધી ઉપજી શકે.

નાની બુલો તો કેટલીક છે, જેવી કે પૃષ્ઠ ૧૪૪ પંક્તિ ૭ મીમાં સ્કલ્પ છે તે
સ્કંધ જોઇએ. પૃષ્ઠ ૭૩ પંક્તિ ૪ થીમાં યુગપદેકસિમન્નાચતુર્ભ્યઃ
છે તેમાં સિમ છે તે સ્મિ જોઇએ.

વિરામચિન્હો કેટલેક સ્થાને મુકવામાં આવ્યા નથી. તેમજ કાના
પ્રસ્વાદ ઉકેલ નથી, તે બાળત લખવાની જરૂર જેવું જણાતું નથી.

* બુકમાં પ્રેવેયકમાં ૧૧૧ લખ્યા છે તે ભૂલ છે.